

AZ 1995-BEN HÁZASSÁGON KÍVÜL SZÜLT NŐK ÉLETFORMA-VÁLASZTÁSAINAK VIZSGÁLATA

S. MOLNÁR EDIT – PONGRÁCZ TIBORNÉ

BEVEZETÉS

A nem házas születések egyikét jelentik azoknak a demográfiai jelenségeknek, amelyek száma és aránya évszázadunk második felében, különösen pedig a 90-es években Európa-szerte, de Magyarországon is talán a leggyorsabban növekedett. A gyors ütemű növekedés strukturális változást is jelent. A házasságon kívül szülő nők meghatározó többsége, 80%-a a 90-es évek közepén hajadon családi állapotú, és – bár közel 30%-uk ma is a 20 év alatti, fiatal korcsoportból, több mint 50%-uk a legfeljebb általános iskolát végzettekből tevődik ki – a leggyorsabb növekedést a 20–29 éves és iskolázottabb női csoportok mutatják. Ez azt sejteti, hogy a gyermeket vállaló nők magatartásában, attitűdjeiben, értékválasztásaiban (is) jelentős változás következett be az elmúlt években/évtizedben, ami főképpen az élettársi együttélések terjedésében, az élettársi életforma egyre nagyobb társadalmi elfogadottságában érhető tetten.

A korábbi tapasztalatok a nem házas szülések következményeinek inkább a negatívumait támasztották alá. Ilyen tapasztalat volt, hogy az élettársi kapcsolatok kevésbé stabilak, hosszabb távon nem jelentik a gyermekek számára ugyanazt a biztonságot mint a törvényes házasság, és kevésbé járulnak hozzá a népesség reprodukciójához. Nem tűnik problémamentesnek az sem, hogy házasságon kívüli kapcsolatból származó gyermekszülés után az anyák számottevő hányada egyedül marad gyermekével. Bár e csonka családok nagy részében az anya sikerrel neveli fel gyermekét/gyermekét, nagyobb a félrecsúszás veszélye, ami iránt a társadalom nem lehet közömbös. De nem lehet közömbös az sem, hogy az egyszülős családok – és ide tartoznak jogilag az együttélő, de házasságot nem kötő, az élettársi kapcsolat fennállását hivatalosan nem deklaráló nők is – elég nagy anyagi terhet jelentenek a szociális ellátás számára.

Kérdés, hogy a nem házas szülések további terjedése – amivel Európa-szerte és hazánkban is számolni kell – vajon nem jár-e együtt a szülők közötti kapcsolat belső tartalmának megváltozásával, a kapcsolat stabilabbá válásával. Ha egyre többen választják ezt az életformát, az vajon nem jelenti-e azt is, hogy a családi életforma bizonyosfajta tradicionális „szerkezeti elemei” (ilyenek például a szülők párválasztásában szerepet játszó, hagyományos szempontok, de ilyen az együttélések időtartama is) mindinkább „hasonlítani kezdenek” a házasságon alapuló családi életformára, s a különbséget valóban csak a „papírforma” megléte vagy hiánya jelenti? A gyermeküket egyedül nevelő anyák pedig vajon valóban teljesen magukra maradnak-e, vagy pedig a családi élet új alternatívái is megjelennek (pl. a szülők szoros érzelmi kapcsolatban maradnak, de nem laknak külön lakásban)? Ha választ tudunk adni ezekre a kérdésekre, az perspektívában a házasságon kívüli születések problematikájának jogi, szociális, családpolitikai vonatkozásai szempontjából is újszerű feladatokat, újszerű szemléletmódot kell hogy jelentsenek.

Ez is egyik témája volt annak a kérdőíves vizsgálatnak, amely az OTKA támogatásával 1996-ban készült a KSH Népeségtudományi Kutató Intézetében. A vizsgálat 1500 fős mintáját olyan anyák jelentették, akik 1995-ben házasságon kívül szültek. Kutatásunk célja alapvetően nem demográfiai elemzés; a főbb demográfiai ismérveket felhasználva elsősorban arra irányul: a nem házas életforma, a törvényes kapcsolat nélküli gyermekvállalás mennyire *tudatos* döntése az érintett anyáknak; a házasságkötés mellőzése értékrendbeli választásuk eredménye és véglegesnek tekinthető döntésük-e, vagy különböző egyéni okokból, élethelyzetekből bekövetkezett *kényszerhelyzetek* eredménye, amit a későbbiekben még követhet házasságkötés? Más szóval: a törvényes házassággal való tudatos szembefordulásról („házasság-ellenességről”) van-e szó, ami a tradíciókkal való radikális szembeszegülés múltó divatjaként fogható fel, s csak egy meghatározott társadalmi rétegre jellemző, vagy pedig a korszellem lassú változásának lehetünk tanúi, amely szerint a szülők közötti kapcsolat törvényes megerősítésének, ünnepélyes aktusának fontossága, jelentősége, időzítése fokozatosan elhalványulóban van? Azt gondoljuk, az értékrendbeli változások súlyának, irányának, intenzitásának feltárása valamelyest a perspektíva megítéléséhez is támpontot ad: vajon egy olyan, visszafordíthatatlan folyamat vette-e kezdetét, amelyben a családi élet házasságkötésen alapuló, hagyományos formája fokozatosan elhal, vagy pedig az várható, hogy – a törvényes házasság mint életforma fennmaradása mellett – az életformák többfajta, egymással egyenrangú alternatívája alakul ki? Ez utóbbi mellett szól, hogy korábbi kutatásaink szerint a fiatal generációban nem tapasztalható házasság-ellenesség, erősödni látszik azonban egy olyan attitűd, amely nehezen viseli el a házasságkötéssel együttjáró

„kényszer-elemeket” (mint amilyen például a különböző erkölcsi, vallás-erkölcsi szabályok kötelező betartása, a szülők részvétele, beeszlása, a környezet megítéléséhez való alkalmazkodás kényszere, stb.). A fiatal generációban erősödni látszik egy olyan szemléletmód, amely – anélkül, hogy értékítéletet mondana ki akár a törvényes, akár a nem törvényes együttélésről, az egyik vagy a másik erkölcsi fölényéről, azok előnyeiről vagy hátrányairól – az életformák közötti szuverén választás jogát, s annak általános társadalmi elismertségét igényli.

Ezek a kérdések természetesen nem ismeretlenek az újabb keletű családszociológiai vizsgálatok előtt. A terhesség bekövetkezése, a gyermek megszületése azonban nézetünk szerint a nő, a szülőpár életének olyan, kritikus periódusát jelenti, amely az érintetteket nagyon határozott és időben is erősen behatárolt döntés elé állítja: *vállalják-e véglegesen* – immár a gyermekkel együtt – a szabadon választott lazább, kötetlenebb életformát, vagy egyfajta „próbának” vessék-e alá kapcsolatukat, s halasszák későbbre a döntést, vagy pedig – akár morális készítés, akár a környezet jóváhagyásának elnyerése, akár a gyermek jövőjének mérlegelése miatt – *rövid időn belül törvényesítsék-e kapcsolatukat*. A családi életformával kapcsolatos, az érintettek értékrendje által vezérelt döntések alakulásának ezt a kritikus szakaszát, a gyermek megszületését közvetlenül követő hónapokat (nem egészen egy évet) tudtuk megragadni az 1995-ben házasságon kívül szült nők körében lefolytatott kérdőíves vizsgálattal 1996 tavaszán. Ez a tanulmány a kutatás eredményeit foglalja össze.

I. A HÁZASSÁGON KÍVÜLI SZÜLETÉSEK FŐBB JELLEMZŐI 1995-BEN. A KÉRDŐÍVES VIZSGÁLAT MINTÁJA

Kamarás Ferenc bevezető tanulmánya alapos és átfogó történelmi áttekintést ad a magyarországi nem házas születések alakulásáról és újabb keletű tendenciáiról. A házasságon kívüli szülések adatait így az olvasó annak ismeretében értelmezheti, hogy megfelelő képet alakított ki a napjainkra jellemző állapotról és annak előzményeiről. A házasságon kívül szült nők kérdőíves vizsgálatának alapjául szolgáló minta jellemzése előtt azonban részletesebben is szeretnénk bemutatni az 1995-re vonatkozó országos adatokat, amelyeknek a mintánkba került anyák is részesei.

1995-ben hazánkban 23 170 házasságon kívüli szülés történt; ez az összes élveszületés 20,7%-át jelenti. Az arány a fővárosban kiemelkedően magas (26,9%), ugyanakkor meglehetősen nagy szóródás tapasztalható az ország különböző régiói (megyék) szerint:

1. Házasságon kívüli élveszületések területenként, 1995

Területi egység	Házasságon kívüli élveszületések	
	száma	aránya, %
Budapest	4 460	26,9
Bács-Kiskun	1 295	21,2
Baranya	1 024	23,2
Békés	809	19,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	1 997	21,2
Csongrád	1 029	21,9
Fejér	941	20,1
Győr-Moson-Sopron	602	13,4
Hajdú-Bihar	1 220	17,1
Heves	633	19,0
Jász-Nagykun-Szolnok	1 010	20,6
Komárom-Esztergom	746	22,1
Nógrád	388	15,7
Pest	2 474	21,6
Somogy	909	24,1
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1 425	18,0
Tolna	466	17,4
Vas	385	13,5
Veszprém	759	18,1
Zala	462	15,6
Külföld	110	29,6
Ismeretlen	17	77,3
Hajléktalan	9	60,0
Összesen	23 170	20,7
Ebből:		
Város	9 936	20,0
Község	8 638	19,0

A házasságon kívüli születések meghatározó többsége 20–29 éves nőktől származik. Ám a 17 éves és fiatalabb anyák aránya is igen jelentős, közel 13%, egyes megyékben (Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád, Szabolcs-Szatmár-Bereg) pedig a 20%-ot is meghaladja.

2. Házasságon kívüli élveszületések területenként korcsoport szerint, 1995

Területi egység	-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-X	Összesen
Budapest	317	506	1379	1220	614	424	4460
Bács-Kiskun megye	156	197	439	252	148	103	1295
Baranya megye	129	172	337	194	117	75	1024
Békés megye	76	108	269	156	105	95	809
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	429	364	623	290	172	119	1997
Csongrád megye	68	139	327	252	140	103	1029
Fejér megye	91	148	328	187	114	73	941
Győr-Moson-Sopron megye	66	91	201	127	67	50	602
Hajdú-Bihar megye	178	211	352	228	141	110	1220
Heves megye	143	113	192	83	50	52	633
Jász-Nagykun-Szolnok megye	169	152	327	184	99	79	1010
Komárom-Esztergom megye	66	125	269	162	75	49	746
Nógrád megye	81	67	108	71	34	27	388
Pest megye	295	382	825	522	260	190	2474
Somogy megye	130	140	316	177	74	72	909
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	339	275	446	169	110	86	1425
Tolna megye	56	70	142	105	61	32	466
Vas megye	42	57	131	71	47	37	385
Veszprém megye	82	108	273	137	85	74	759
Zala megye	61	60	149	98	50	44	462
Külföld	9	12	44	24	12	9	110
Ismeretlen	1	5	4	3	3	1	17
Hajléktalan	1	2	4	2			9
Összesen	2985	3504	7485	4714	2578	1904	23170
Ebből:							
Város	1151	1451	3222	2061	1162	889	9936
Község	1506	1528	2832	1404	787	581	8638

folytatás

Területi egység	-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-X	Összesen
Százalék							
Budapest	10,6	14,4	18,4	25,9	23,8	22,3	19,2
Bács-Kiskun megye	5,2	5,6	5,9	5,3	5,7	5,4	5,6
Baranya megye	4,3	4,9	4,5	4,1	4,5	3,9	4,4
Békés megye	2,5	3,1	3,6	3,3	4,1	5,0	3,5
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	14,4	10,4	8,3	6,2	6,7	6,2	8,6
Csongrád megye	2,3	4,0	4,4	5,3	5,4	5,4	4,4
Fejér megye	3,0	4,2	4,4	4,0	4,4	3,8	4,1
Győr-Moson-Sopron megye	2,2	2,6	2,7	2,7	2,6	2,6	2,6
Hajdú-Bihar megye	6,0	6,0	4,7	4,8	5,5	5,8	5,3
Heves megye	4,8	3,2	2,6	1,8	1,9	2,7	2,7
Jász-Nagykun-Szolnok megye	5,7	4,3	4,4	3,9	3,8	4,1	4,4
Komárom-Esztergom megye	2,2	3,6	3,6	3,4	2,9	2,6	3,2
Nógrád megye	2,7	1,9	1,4	1,5	1,3	1,4	1,7
Pest megye	9,9	10,9	11,0	11,1	10,1	10,0	10,7
Somogy megye	4,4	4,0	4,2	3,8	2,9	3,8	3,9
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	11,4	7,8	6,0	3,6	4,3	4,5	6,2
Tolna megye	1,9	2,0	1,9	2,2	2,4	1,7	2,0
Vas megye	1,4	1,6	1,8	1,5	1,8	1,9	1,7
Veszprém megye	2,7	3,1	3,6	2,9	3,3	3,9	3,3
Zala megye	2,0	1,7	2,0	2,1	1,9	2,3	2,0
Külföld	0,3	0,3	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5
Ismeretlen	>0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Hajléktalan	>0	0,1	0,1	>0			>0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből:							
Város	38,6	41,4	43,0	43,7	45,1	46,7	42,9
Község	50,5	43,6	37,8	29,8	30,5	30,5	37,3

Területi egység	-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-X	Összesen
Százalék							
Budapest	7,1	11,3	30,9	27,4	13,8	9,5	100,0
Bács-Kiskun megye	12,0	15,2	33,9	19,5	11,4	8,0	100,0
Baranya megye	12,6	16,8	32,9	18,9	11,4	7,3	100,0
Békés megye	9,4	13,3	33,3	19,3	13,0	11,7	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén megye	21,5	18,2	31,2	14,5	8,6	6,0	100,0
Csongrád megye	6,6	13,5	31,8	24,5	13,6	10,0	100,0
Fejér megye	9,7	15,7	34,9	19,9	12,1	7,8	100,0
Győr-Moson-Sopron megye	11,0	15,1	33,4	21,1	11,1	8,3	100,0
Hajdú-Bihar megye	14,6	17,3	28,9	18,7	11,6	9,0	100,0
Heves megye	22,6	17,9	30,3	13,1	7,9	8,2	100,0
Jász-Nagykun-Szolnok megye	16,7	15,0	32,4	18,2	9,8	7,8	100,0
Komárom-Esztergom megye	8,8	16,8	36,1	21,7	10,1	6,6	100,0
Nógrád megye	20,9	17,3	27,8	18,3	8,8	7,0	100,0
Pest megye	11,9	15,4	33,3	21,1	10,5	7,7	100,0
Somogy megye	14,3	15,4	34,8	19,5	8,1	7,9	100,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg megye	23,8	19,3	31,3	11,9	7,7	6,0	100,0
Tolna megye	12,0	15,0	30,5	22,5	13,1	6,9	100,0
Vas megye	10,9	14,8	34,0	18,4	12,2	9,6	100,0
Veszprém megye	10,8	14,2	36,0	18,1	11,2	9,7	100,0
Zala megye	13,2	13,0	32,3	21,2	10,8	9,5	100,0
Külföld	8,2	10,9	40,0	21,8	10,9	8,2	100,0
Ismeretlen	5,9	29,4	23,5	17,6	17,6	5,9	100,0
Hajléktalan	11,1	22,2	44,4	22,2			100,0
Összesen	12,9	15,1	32,3	20,3	11,1	8,2	100,0
Ebből:							
Város	11,6	14,6	32,4	20,7	11,7	8,9	100,0
Község	17,4	17,7	32,8	16,3	9,1	6,7	100,0

A nem házas szülések összes élveszületéshez viszonyított aránya a városokban (20,0%) és a községekben (19%) közel azonos, ám a „legfiatalabb” (17 éves vagy fiatalabb) anyák legsűrűbben a községekben találhatók.

3. Házasságon kívüli élveszületések korcsoportonként,
településtípus szerint, 1995

Településtípus	-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-X	Összesen
Budapest	317	506	1379	1220	614	424	4460
Városok	1151	1451	3222	2061	1162	889	9936
Községek	1506	1528	2832	1404	787	581	8638
Külföld	9	12	44	24	12	9	110
Ismeretlen	1	5	4	3	3	1	17
Hajléktalan	1	2	4	2	-	-	9
Összesen	2985	3504	7485	4714	2578	1904	23170
Százalék							
Budapest	7,1	11,3	30,9	27,4	13,8	9,5	100,0
Városok	11,6	14,6	32,4	20,7	11,7	8,9	100,0
Községek	17,4	17,7	32,8	16,3	9,1	6,7	100,0
Külföld	8,2	10,9	40,0	21,8	10,9	8,2	100,0
Ismeretlen	5,9	29,4	23,5	17,6	17,6	5,9	100,0
Hajléktalan	11,1	22,2	44,4	22,2	-	-	100,0
Összesen	12,9	15,1	32,3	20,3	11,1	8,2	100,0
Százalék							
Budapest	10,6	14,4	18,4	25,9	23,8	22,3	19,2
Városok	38,6	41,4	43,0	43,7	45,1	46,7	42,9
Községek	50,5	43,6	37,8	29,8	30,5	30,5	37,3
Külföld	0,3	0,3	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5
Ismeretlen	0,0	0,1	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0
Hajléktalan	0,0	0,0	0,0	0,0	-	-	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

1995-ben a házasságon kívül szült nők 80%-a volt hajadon, 17,5%-a elvált és 2,5%-
özvegy családi állapotú. Ez természetesen nem független az életkortól: a 20 éves vagy fiatalabb
anyák csaknem valamennyien hajadonok, míg a 35 évesek és idősebbek közel 70%-a elvált
családi állapotban hozta világra gyermekét.

*4. Házasságon kívüli élveszületések korcsoportonként
családi állapot szerint, 1995*

Családi állapot	-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-X	Összesen
Hajadon	2980	3487	6981	3305	1211	574	18538
Özvegy	1	3	44	104	175	251	578
Elvált	4	14	460	1305	1192	1079	4054
Összesen	2985	3504	7485	4714	2578	1904	23170

Százalék

Hajadon	16,1	18,8	37,7	17,8	6,5	3,1	100,0
Özvegy	0,2	0,5	7,6	18,0	30,3	43,4	100,0
Elvált	0,0	0,3	11,3	32,2	29,4	26,6	100,0
Összesen	12,9	15,1	32,3	20,3	11,1	8,2	100,0

Százalék

Hajadon	99,8	99,5	93,3	70,1	47,0	30,1	80,0
Özvegy	0,0	0,0	0,6	2,2	6,8	13,2	2,5
Elvált	0,1	0,4	6,2	7,7	46,2	56,7	17,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Száz házasságon kívül szülő nőnek – az 1995. évi gyermekszüléssel együtt – átlagosan 185 gyermeke volt. Bár értelemszerűen ez is erősen függ az életkortól, figyelemre méltó, hogy a 16 éves vagy fiatalabb korban szülő nők 10%-a, a 17–19 évesek közel egynegyede sem az első gyermekét szülte 1995-ben; a 17–19 évesek között is vannak már három – négy gyermekesek is.

5. Házasságon kívüli élveszületések korcsoportonként az anya életben lévő gyermekeinek száma szerint, 1995

Gyerekszám	-16	17-19	20-24	25-29	30-34	35-X	Összesen
1	1466	3705	4409	2010	708	334	12632
2	153	922	1848	1361	699	418	5401
3	11	204	829	736	576	534	2890
4	-	28	276	324	273	281	1182
5	-	-	97	153	145	136	531
6-X	-	-	26	130	177	201	534
Összesen	1630	4859	7485	4714	2578	1904	23170
Százalék							
1	11,6	29,3	34,9	15,9	5,6	2,6	100,0
2	2,8	17,1	34,2	25,2	12,9	7,7	100,0
3	0,4	7,1	28,7	25,5	19,9	18,5	100,0
4	-	2,4	23,4	27,4	23,1	23,8	100,0
5	-	-	18,3	28,8	27,3	25,6	100,0
6-X	-	-	4,9	24,3	33,1	37,6	100,0
Összesen	7,0	21,0	32,3	20,3	11,1	8,2	100,0
Százalék							
1	89,9	76,3	58,9	42,6	27,5	17,5	54,5
2	9,4	19,0	24,7	28,9	27,1	22,0	23,3
3	0,7	4,2	11,1	15,6	22,3	28,0	12,5
4	-	0,6	3,7	6,9	10,6	14,8	5,1
5	-	-	1,3	3,2	5,6	7,1	2,3
6-X	-	-0,3	2,8	6,9	10,6		2,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az anyák iskolázottsága kedvezőtlenebb mint a korosztályuknak megfelelő női népességé: 56%-uk legfeljebb általános iskolát végzett, s csupán 4,4%-uk rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az életkor előrehaladásával azonban ez jelentősen javul, és a 30 éven felüli, házasságon kívül szült nők között a diplomások aránya (12%) már alig marad el a hasonló korosztályú női népesség egészében tapasztalttól (14–15%).

6. Házasságon kívüli élveszületések iskolai végzettség és korcsoport szerint, 1995

Iskolai végzettség	-17	18-19	20-24	25-29	30-34	35-X	Összesen
8 osztálynál kevesebb	1037	562	856	389	245	159	3248
8 osztály	1686	1917	3237	1545	759	673	9817
Szakiskola, szakmunkás iskola	252	816	1952	1032	491	308	4851
Középiskola		200	1321	1356	766	514	4157
Felsőfokú iskola			102	374	305	237	1018
Ismeretlen	10	9	17	18	12	13	79
Összesen	2985	3504	7485	4714	2578	1904	23170
Százalék							
8 osztálynál kevesebb	34,7	16,0	11,4	8,3	9,5	8,4	14,0
8 osztály	56,5	54,7	43,2	32,8	29,4	35,3	42,4
Szakiskola, szakmunkás iskola	8,4	23,3	26,1	21,9	19,0	16,2	20,9
Középiskola		5,7	17,6	28,8	29,7	27,0	17,9
Felsőfokú iskola			1,4	7,9	11,8	12,4	4,4
Ismeretlen	0,3	0,3	0,2	0,4	0,5	0,7	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Százalék							
8 osztálynál kevesebb	31,9	17,3	26,4	12,0	7,5	4,9	100,0
8 osztály	17,2	19,5	33,0	15,7	7,7	6,9	100,0
Szakiskola, szakmunkás iskola	5,2	16,8	40,2	21,3	10,1	6,3	100,0
Középiskola		4,8	31,8	32,6	18,4	12,4	100,0
Felsőfokú iskola			10,0	36,7	30,0	23,3	100,0
Ismeretlen	12,7	11,4	21,5	22,8	15,2	16,5	100,0
Összesen	12,9	15,1	32,3	20,3	11,1	8,2	100,0

A kérdőíves vizsgálat mintája

A mintavételi terv elkészítése szokatlan feladat elé állított bennünket. Ahhoz, hogy az adatfelvétel legkésőbb 1996 első hónapjaiban kezdetét vehesse, biztosítani kellett az 1995-ben házasságon kívül szülő nők adatainak folyamatos regisztrálását, mégpedig egy olyan mintavételi terv alapján, amelynek jövődöbéli alanyai még nem rendelkeztek a mintába kerülés alapvető kritériumával: 1995-ben még nem szültek. Így a terv alapját az 1994. évi nem házas születek statisztikája jelenthette, mivel feltételezhető volt, hogy az 1995. évi adatok (az érintett nők területi megoszlása, összetétele) nem fognak majd lényegesen eltérni az előző évitől. Erről azonban csak egy évvel később, 1996 végén – 1997 elején, tehát mindenképpen az adatfelvétel lezárása után lehetett meggyőződni, akkor, amikor az 1995. évi nem házas születések fentebb ismertetett országos adatai már rendelkezésünkre álltak.

A másik, ugyancsak nagy körültekintést igénylő problémát a mintanagyság és a minta területi koncentrálása jelentette. Ebben már a kutatás anyagi lehetőségei is jelentős szerepet játszottak. Minthogy a kérdőív fő célja elsősorban a döntési motívumok valamint a nem házas életformával kapcsolatos vélemények és attitűdök vizsgálata volt (hiszen a két, fő demográfiai ismérv: a nem házas családi állapot és a gyermekszülés tekintetében homogén alapsokaságról volt szó), ehhez megfelelőnek tartottuk egy – a hasonló tematikájú szociológiai vizsgálatok gyakorlatához illeszkedő – 1500 fős minta kialakítását, ami számításunk szerint az adott évben házasságon kívül szülő nők mintegy 6–7%-os reprezentációját biztosíthatta.

Az adatfelvétel megszervezése és lebonyolítása a területi koncentrálást is szükségessé tette, hiszen ha az 1500 fős mintát „terítjük” az egész ország területére, az adatfelvétel költségeit (a kiválasztott személyek felkeresését, az adatfelvételt végző kérdezőbiztosok utaztatását) rendkívüli mértékben megnövelte volna. Így a főváros mellett 6 megyét választottunk ki, amelyekben a nem házas születek aránya viszonylag magasabb. (Ezek: Baranya, Csongrád, Hajdú-Bihar, Komárom-Esztergom, Pest és Somogy.) A főváros és a kiválasztott 6 megye összességében a nem házas születeknek valamivel több mint 50%-át fedi le, a megyék az ország jellegzetes régióiban helyezkednek el.

A címlisták összeállítása az országos védőnői hálózat segítségével történt. A főváros minden egyes kerületében és a kiválasztott megyék teljes területén 1995. január 1-jétől a védőnők folyamatosan feljegyezték a házasságon kívül szült nők adatait. (Ehhez nem kellett külön felkeresniük az érintetteket: a helybéli védőnők többnyire személyesen is ismerték őket és

családi körülményeiket, mivel munkakörükhöz tartozik, hogy szülés után az anyát és gyermekét egy ideig rendszeresen látogassák.) Az anonimitás biztosítását egy olyan, perforált űrlap szolgálta, amelynek egyes sorait az űrlap bal és jobb oldalán azonos sorszámokkal láttuk el. A lap bal oldalán az anya neve és lakáscíme került feljegyzésre, jobb oldalán (azonos sorszámokkal) az anya főbb demográfiai adatai (kora, családi állapota, az, hogy élettársi kapcsolatban él-e, összes gyermekeinek száma, valamint az 1995-ben született gyermek világra jöttének hónapja és napja). A lap letépett bal fele (a konkrét nevekkkel és címeikkel) a vezető védőnőnél maradt, jobb felét átadták számunkra, így a minta elkészítésénél csak a sorszámokkal és a hozzá tartozó demográfiai adatokkal dolgoztunk.

Az összeírás feldolgozása után kiemeltük a 18 éves és fiatalabb anyák sorszámait, mivel őket az adatfelvételbe nem kívántuk bevonni. Ezt a döntést az indokolja, hogy 1983 – 1993 között igen részletes longitudinális vizsgálatsorozatot hajtottunk végre a serdülőkori terhességekkel és élveszülésekkel kapcsolatban, amelynek első etapjában sikerült *teljes körűen* megkérdezni mindazokat a 17 éves és fiatalabb nőket, akik egy adott fél év alatt az ország valamely kórházában, szülészeti intézményében gyermeket szültek. Ennek tanulságait jó néhány publikációban foglaltuk össze (Pongrácz–S. Molnár 1994). Ily módon e korosztály egyébként is egészen speciális problémáival nem kellett kérdőívünket terhelni, egyben biztosíthattuk, hogy a mintában nagyobb súllyal vegyenek részt azok a korcsoportok, amelyek az újabb keletű változásoknak legdinamikusabb képviselői. Kiemeltük továbbá azokat az anyákat, akik 1995-ben már hatodik vagy további sorszámú gyermeküket születték. (Ez az országos arányokkal megegyezően az összeírás 2,3%-át jelentette.) Egy – ugyancsak az 1990-es évek elején készített – kutatásunk kizárólag az ún. *nagy családot* (a három- és több gyermekes családok) vizsgálatára irányult, így öröklük ugyancsak részletes információkkal rendelkezünk (Pongrácz–S. Molnár 1991). Ez a vizsgálat azt mutatta, hogy a hatodik, hetedik és további gyermeküket szülő anyák között már nagyon magas, 50% körüli, vagy azt meghaladja a cigány származásúak aránya, s önállóan a házasságkötés nélküli együttélések fenntartása is hagyományosan jóval gyakoribb, így a vizsgálatunk tárgyát képező, újabb keletű attitűd-változásoknak kevésbé képviselői.

A tervezett 1500 fős mintán belül egy 500 fős budapesti „almintát” alakítottunk ki (a kerületi arányok figyelembevételével), ami a 18 éves és idősebb, nem házas családi állapotú, 1995-ben gyermeket szült fővárosi anyák mintegy 12%-át jelenti. Az 1000 fős „vidéki almintán” belül a kiválasztott megyék arányos súlyszámait megadva hajtottuk végre az összeírt sorszámokból a véletlenszerű kiválasztást. Az 1996. év első hónapjában Budapesten és Pest

megyében készített, 300 fős próbafelvételt követően a vezető védőnők megkapták a fővárosban és a megyék területéről kiválasztott sorszámozott névsorokat, amelyeket visszakerestek a kizárólag önálló megőrzött nevekre és címekre, és a helybéli védőnők megfelelő eligazítása után személyes felkeresés során töltötték ki a kérdőíveket. Az adatfelvétel 1996 májusában zárult, ezt követően a védőnők a címlistákat megsemmisítették. A válaszadás önkéntes volt, a megkérdezettek neve és lakáscíme a kérdőíveken nem szerepel.

A sikeresen kitöltött kérdőívek száma 1433. Budapesten 28, vidéken 39 kiválasztott anyát nem sikerült megkérdezni (címváltozás, vagy – egy-egy esetben – válaszmegtagadás miatt). Ez azonban a megyék egész mintában képviselt arányait alig módosította.

7. Az 1995-ben házasságon kívül szült, 18 éves és idősebb anyák megoszlása a kiválasztott területeken országosan és a mintában

Területi egységek	18 éves és idősebb, házasságon kívül szült anyák				A reprezentáció aránya (%)
	országosan (1995)		a mintában (1995)		
	szám	százalék	szám	százalék	
<i>Budapest</i>	4143	100,0	472	100,0	11,4
<i>Megyék</i>					
Baranya	895	13,7	137	14,3	15,3
Csongrád	961	14,7	128	13,3	13,3
Hajdú-Bihar	1042	15,9	163	17,0	15,6
Komárom-Esztergom	680	10,4	110	11,4	16,2
Pest	2179	33,3	300	31,2	13,8
Somogy	779	12,0	123	12,8	15,8
<i>Megyék összesen</i>	6536	100,0	961	100,0	14,7
<i>Mindösszesen</i>	10679		1433		13,4

Mint említettük, országos viszonylatban a kiválasztott területi egységek az 1995-ben megvalósult nem házasságban születések több mint 50%-át fedik le. Elvileg elvárható, hogy e sokaság főbb demográfiai paraméterek szerinti megoszlása már többé-kevésbé jól illeszkedik az ország egészében (valamennyi megyéjében) tapasztalt arányokhoz. Ezért az anyák életkor, családi

állapot, iskolai végzettség, gyermekszám, valamint településtípus szerinti mintabeli megoszlását az ország teljes területére vonatkozó, tényleges arányokkal is egybevetettük.

8. Az 1995-ben házasságon kívül szült, 18 éves és idősebb anyák összetétele országosan és a mintában

százalék

	Ténylegesen, országosan (1995)	A mintában (1995)
	(N = 20185)	(N = 1433)

Korcsoport

18 – 19 éves	17,4	13,8
20 – 24 éves	37,0	36,7
25 – 29 éves	23,4	26,2
30 – 34 éves	12,8	13,5
35 – X éves	9,4	9,9

Családi állapot

Hajadon	77,1	77,1
Özvegy	2,9	0,8
Elvált	20,1	22,2

Iskolai végzettség

8 osztálynál kevesebb	11,0	10,5
8 osztály	40,3	35,5
Szakmunkás iskola	22,8	24,8
Középiskola	20,6	24,0
Egyetem, főiskola	5,0	5,2
Ismeretlen	0,3	-

Az 1995-ben született gyermek sorszáma

Első	51,8	52,0
Második	24,4	26,3
Harmadik	13,4	14,0
Negyedik	5,5	5,4
Ötödik	2,4	2,3
Hatodik és további	2,5	-

A városok és községek megoszlása (Budapesten kívül)

Városok	55,2	54,1
Községek	44,8	45,9
	100,0	100,0

Mint az adatok mutatják, mintánk struktúrája elég jól illeszkedik a tényleges országos arányokhoz. Említésre talán a kormegoszlásban mutatkozó eltérés érdemes: a „legfiatalabbak” (a 18–19 évesek) aránya mintánkban 3–4 százalékpontnyival alacsonyabb. Ennek hatása az iskolai végzettség szerinti megoszlásban is megmutatkozik: az országosan tapasztaltnál kb. ugyanennyivel magasabb mintánkban a szakmunkás-, illetve a középiskolát végzettek aránya is. Az eltérés elsősorban a területi koncentrátsággal magyarázható. Az országos és a mintabeli arányok nagyfokú hasonlósága mindazonáltal feljogosít bennünket arra, hogy az érintett anyák gyermekvállalással, életforma-választással kapcsolatos, a kutatásban vizsgált döntéseit és attitűdjeit a 18 éves és idősebb korban házasságon kívül szült nőknek nagy valószínűséggel teljes körére jellemzőnek tartsuk.

II. AZ 1995-BEN HÁZASSÁGON KÍVÜL SZÜLT NŐK TÁRSADALMI ÖSSZETÉTELÉNEK JELLEMZÉSE

a) Családi állapot, gyermekszám

A vizsgált, házasságon kívül szült anyák (továbbiakban: *anyák*) 1995-ben született gyermekei túlnyomórészt együttélő élettársak kapcsolatából származnak (73,4%). Ez elég döntő bizonyíték arra, hogy a nem házas születések számának igen erős növekedésében az élettársi együttélések terjedésének van meghatározó szerepe. Az anyák közel egyötödének terhessége a szülők szoros, de együttlakás nélküli kapcsolatában jött létre (ez korábban szinte nem ismert, de legalábbis statisztikailag nem megkülönböztetett életforma volt), és csak kis hányaduké (6,2%) a – régebbi időkben a nem házas szülések jelentős hányadát kitevő – „alkalmi ismeretségből”. (De voltak olyan esetek is, amikor az anya és apa szülés előtti kapcsolatát csak ún. „egyéb” kategóriába lehetett sorolni (51 fő, 3,6%), mivel nem szokványos, nem egyértelmű kötelékről volt szó. Itt kaptak helyet azok az anyák is, akiknek az apával való, korábban szorosnak hitt kapcsolata már a szülés előtt megszakadt, vagy akiknél a gyermek apja és az anyával együtt lakó élettárs nem ugyanaz a személy.) Meg kell jegyezni, hogy az „alkalmi ismeretségből” származó terhességek, illetve szülések száma a valóságban valamivel nagyobb lehet. Kérdőíves vizsgálattal ugyanis nem érhető el a kriminalitás körébe tartozó esetek (pl. a csecsemőgyilkosságot elkövetők, vagy újszülöttjüket más módon elhagyók, csakúgy, mint más témájú szociológiai

vizsgálatok alkalmából a csövezők, a hajléktalanok), jóllehet az sem ismeretlen, hogy e kirívó esetek házasságban történő gyermekszülés esetén következzenek be.

Az apával való kapcsolat jellegét az anyák szülés előtti családi állapota szerint vizsgálva azt találjuk, hogy az élettársi kapcsolatok túlsúlya mellett a hajadonoknál is és az elváltaknál is több az „együttlakás nélküli, de szoros kapcsolatból”, és kevesebb az „alkalmi ismeretségből” származó terhesség. Igaz, ez utóbbinak a hajadonok sűrűbben vannak kitéve, mint a tapasztaltabb és óvatosabb elváltak. (Ez részben a cigány származású anyák magatartásával is összefügg. Az egyedülálló hajadon, cigány anyáknál csaknem fele-fele a „szülés előtti, együttlakás nélküli, de szoros kapcsolatból”, illetve az „alkalmi ismeretségből” teherbe esettek megoszlása, míg az egyedülálló, nem cigány hajadonoknak háromnegyede tartott fenn szoros kapcsolatot partnerével, s csak egynegyedük terhessége származott alkalmi ismeretségből.)

9. Az anyák családi állapotának megoszlása az 1995-ben született gyermek apjával való kapcsolat jellege szerint

					százalék
Családi állapot a gyermekszülés előtt	Élettársi együttélés	Szoros kapcsolat együttlakás nélkül	Alkalmi ismeretség	Egyéb kapcsolat	Átlag
<i>Hajadonok</i>					
– egyedülállók	2,7	59,2	24,3	13,7	20,4
– élettárssal élők	98,1	1,4	0,1	0,4	56,6
<i>Elváltak</i>					
– egyedülállók	1,5	70,1	19,4	9,0	4,7
– élettárssal élők	96,4	2,8	0,4	0,4	17,6
<i>Özvegyek</i>					
– egyedülállók	–	(1,2)	(2,3)	–	(0,4)
– élettárssal élők	–	0,4)	(0,4)	–	(0,3)
Együtt	73,4	16,9	6,2	3,5	100,0

Mint látható, a minta mintegy 9–10%-ánál némileg ellentmondásos az apával való kapcsolat és a családi állapot – „egyedül vagy élettárssal él” – variációinak bevallása. Ez is azt sejteti, hogy az élettársi kapcsolat egyes esetekben a szülés előtt már megszűnt és az anya

egyedülállóvá vált, vagy pedig az anya együtt él ugyan élettársával, de más férfitől esett teherbe. (Ezeket a kérdezést végző védőnők külön bejegyzései is megerősítették.) Kétségtelen, hogy a házasságon kívüli szülések egy nem lebecsülendő hányada mögött meglehetősen zilált előélet áll.

A családi körülmények a szülést követő, alig 1 éven belül keveset változtak. Pozitív változásnak minősül, ha az egyedülálló helyzete élettársi együttélésre módosul, vagy ha a szülők a gyermek világra jötte után házasságot kötnek, míg negatív változást jelent, ha az anyát gyermekszülés után elhagyták. (A negatív változások sorában az sem példa nélküli, hogy az anya a szülést követően házasságot köt, de az adatfelvétel időpontjára (vagyis a szülés után néhány hónappal, legfeljebb 1 évvel) már férjétől külön él, akár el is vált, esetleg új élettársa is van.) A pozitív és a negatív irányú változások együttes aránya azonban ekkor még elég csekély.

10. A családi állapot változása a szülés után

Családi állapot a szülés után	Családi állapot a szülés előtt					
	hajadon		elvált		özvegy	
	egyedül élt	élettársal élt	egyedül élt	élettársal élt	egyedül élt	élettársal élt
<i>Hajadon</i>						
- egyedülálló	85,7	7,9	-	-	-	-
- élettársal	11,6	83,0	-	-	-	-
<i>Házasság</i>						
- együtt élnek	2,4	8,1	-	6,4	-	-
- külön élnek	-	0,2	-	-	-	-
- új élettársa	-	0,2	-	2,0	-	-
<i>Elvált</i>						
- egyedülálló	0,3	-	86,6	10,4	-	-
- élettársal	-	0,4	10,4	81,2	-	-
<i>Özvegy</i>						
- egyedülálló	-	..	-	-	..	-
- élettársal	-	-	-	-
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	(100,0)	(100,0)

Végül is az adatfelvétel időpontjában az anyák

- 63,7%-a az apával élettársi kötelékben élt;
- 5,9%-nak fennállt a házassága (és együtt is éltek);
- 30,2% pedig (vagy soha, vagy „már”) nem élt együtt az apával, többnyire magára maradt, mint gyermekét egyedül nevelő anya – hacsak (egy-egy

esetben) nem talált újabb kapcsolatra. A hajadonok, a fővárosban élők, illetve az iskolázottabbak aránya ököztöttük az egész mintában tapasztalt átlagot meghaladja. E három tipikus életforma szerepe az anyák attitűdjeiben meghatározónak bizonyult.

Az anyák családi helyzetét természetesen nem csupán az 1995. évi szülés ténye befolyásolhatta, hanem korábban megszületett gyermekeik száma és azok családon belüli összetétele (egy vagy több apától származnak-e) is. Több, azonos apától származó gyermek házasságon kívüli kapcsolat tartósságát mutathatja, míg a különböző apáktól származó gyermek-együttesek komoly nevelési problémákat vethetnek föl és konfliktusok forrását is jelenthetik.

A mintavétel jellegéből (mindenki 1995-ben szült) következik, hogy a vizsgált anyák többsége, 52%-a első gyermekét szülte az adott évben. Az átlagos gyermekszám azonban nem mondható alacsonynak, 1,80 (az egyedülállóknál 1,56, az élettársi viszonyban élőknel 1,90, a szülés után házasságra lépőknel 1,82). Főbb demográfiai változók szerinti alakulása az országosan tapasztalt tendenciáknak felel meg: az „idősebb” kor, az elvált családi állapot, az alacsony iskolázottság, a kisebb településen élés, a cigány származás mellett nagyobb esély van arra, hogy 1995-ben a házasságon kívül szülő anyák már második, harmadik, vagy további gyermeküket hozzák világra.

11. Az élveszületett gyermekek átlagos száma a főbb demográfiai változók szerint

(Átlag: 1,80)

Korcsoport	Családi állapot	Lakóhely
18–19 éves	1,30 hajadon	1,58 Budapest
20–24 éves	1,53 házas	1,82 megyeszékh.
25–29 éves	1,92 elvált	2,46 város
30–34 éves	2,22 özvegy	(3,18) község
35– X éves	2,27	1,95

Iskolai végzettség	Származás
8 osztálynál kevesebb	2,43 cigány
8 osztály középiskola egyetem, főiskola	2,00 nem cigány
	1,74
	1,48
	2,25
	1,60

A többgyermekes anyák több mint 50%-ának legalább egy gyermeke származott már az 1995-ben született, utolsó gyermeke apjától. Érthető is, hiszen a (legutolsó) szülést esetenként elég hosszú együttélés előzte meg. Ez a szülés után házasságot kötötteknél átlagosan 3,15 év, élettársaknál pedig 3,51 év – utóbbiak közel 5%-a például 10 évnél is régebben él együtt társával. Néhány hónapos együttélés még azok egy részénél is előfordult, akik végül is megszakították kapcsolatukat az apával és egyedül maradtak. Az anyák egyötödének azonban 1995 előtt csak más apától volt gyermeke.

12. Az anyák megoszlása az utolsó gyermekszülés sorszáma és a már meglévő gyermekek családon belüli összetétele szerint

A gyermekek családon belüli összetétele	százalék					Összesen
	Első	Második	Harmadik	Negyedik	Ötödik	
Egy gyermeke van	52,1	-	-	-	-	52,1
Az 1995. évi apától van már						
- 1 gyermeke	-	13,4	4,2	1,8	0,7	20,1
- 2 gyermeke	-	-	3,4	0,8	0,1	4,3
- 3 gyermeke	-	-	-	1,3	0,8	2,1
- 4 gyermeke	-	-	-	-	0,2	0,2
Valamennyi korábbi gyermeke más apától származik	-	12,7	6,4	1,4	0,6	21,1
Összesen	52,1	26,1	14,0	5,3	2,4	100,0

Arról, hogy a gyermekek családon belüli összetétele és az anya családi helyzetének esetleges megváltozása között van-e kapcsolat, keveset tudunk mondani. Ennek fő oka, hogy az utolsó szülés és az adatfelvétel között nagyon kevés idő telt még el; az érzelmileg erősen motivált változtatások (mint amilyen például a házasság megkötése vagy a kapcsolat végleges megszakadása) csak keveseknél következtek be – talán még érlelődnek. (A serdülőkori gyermekszülések korábban már említett vizsgálata azt mutatta, hogy a fiatalkorú anyák meghatározó többsége 10 évvel az első gyermekszülés után házas családi állapotú volt, ha nem is mindig az első gyermek apjával, és erős kisebbségben maradtak, akik az első gyermek apjával való kapcsolatot 10 éven át élettársi együttélés formájában őrizték meg.)

Legkevésbé azok további életútja becsülhető meg, akik 1995-ben első gyermeküket születték. (Az egész mintában tapasztalt 52%-os arány az egyedül maradottaknál 64%.) Családi helyzetük további alakulása minden irányban nyitott még.

A többgyermekesek egyik markáns csoportját (18,3%) azok alkotják, akiknek valamennyi gyermeke ugyanattól az apától származik, esetenként három, de akár négy, öt gyermek is. Őnáluk *hosszabb ideje fennálló, tartós házasságon kívüli párkapcsolatról van szó*, amelynél vélhetően kevés esély van már a házasság megkötésére. Igaz, mégis van példa erre is. Az 1995. évi szülés után házasságra lépők közül minden negyedik-ötödik anyának volt már gyermeke ugyanattól az apától. Számos egyéni oka lehet annak, hogy miért csak most szánták el magukat a kapcsolat törvényesítésére. Ám arra is kevés magyarázat van, hogy a szülés után egyedül maradt anyák 11%-ának is volt már korábban is gyermeke ugyanattól az apától. Ez lehet egy kényszer-helyzetbe való beletörődés – pl. az apa még nem vált el, nem akarja lekötöni magát. De jelentheti egy újfajta, „független” életstílus követését is, amikor a szülők ragaszkodnak ugyan egymáshoz, de nem kívánnak együtt lakni, vagy az anya számára egyszerűen csak az fontos, hogy legyen gyermeke. A csoportnak azonban fő jellemzője mégiscsak a hosszabb ideje, több éve tartó élettársi viszony.

Csaknem ugyanekkora az aránya (21,1%) azon többgyermekeseknek, akiknél az 1995-ben született gyermek egyben *egy új kapcsolat létrejöttét* jelzi; 1995 előtt is volt már gyermekük, de ettől az apától egy sem. Közöttük vannak, akik két, három vagy akár négy, más apától származó gyermek mellett változtattak életükön és találtak új társra.

Végül van egy kisszámú, ún. „vegyes” csoport (8,4%), amelyben az anyák életstratégiája nem (vagy még nem) tárul fel egyértelműen: az 1995-ben született gyermek apjától is, de más apától is van több gyermekük.

Bármennyire is nem lehet még előre látni (az utolsó szülés óta eltelt rövid idő miatt) az anyák további életútjának alakulását, vannak bizonyos, halvány jelei annak, hogy egy *új kapcsolat* a többgyermekesek családi helyzetében az átlagnál árnyalatnyival gyakrabban hoz mind pozitív, mind negatív változásokat. Más szóval: ha egy többgyermekes anya újabb kapcsolatából (újabb) gyermeke származik, nagyobb esély van arra is, hogy ez az új próbálkozás a korábbiaknál nagyobb sikerrel jár majd: házasságkötéssel vagy élettársi kapcsolat létesülésével ez a szülői kötelék megszilárdul. De annak a veszélye is nagyobb, hogy az újabb gyermek csupán egy véletlen, alkalmoszerű kapcsolat gyümölcse, amely után szorosabb kapcsolat kiépítését valójában egyik szülő sem kívánja. Némileg más a helyzet azokban az esetekben,

amikor az anya *valamennyi gyermeke* – házasságon kívül ugyan – de *azonos apától származik*. Ekkor az átlagosan tapasztaltnál némileg nagyobb az esély arra, hogy az anya családi helyzete változatlan maradjon, és kisebb arra, hogy helyzete negatívra forduljon (például elhagyják).

*13. Változott-e az anya családi helyzete
a gyermekek családon belüli összetételétől függően?*

	Nem változott	százalék Változott	
		pozitívan	negatíván
Első gyermekét szülte	84,5	8,6	6,7
Minden gyermeke egy apától származik	85,4	9,0	5,6
Más apától is van gyermeke	80,6	9,8	9,3
Átlag	82,9	9,5	7,6

A házasságon kívül szülő anyák és gyermekeik családi életének perspektívája szempontjából az egyik legérdekesebb kérdés az lenne, hogy a szülést követően a házasságkötéseknek körülbelül milyen arányára lehet számítani egy belátható időn belül (pl. azon időn belül, amíg a családban kiskorú gyermekek nevelkednek). Ezt nehéz megbecsülni. A 90-es évek elején sokgyermekes családok körében készült – az előzőekben már idézett – kutatás egyik adaléka, hogy az élettársi kapcsolatban élő, többgyermekes anyák közül sokan akkor kötötték meg a házasságot, amikor a legidősebb gyermek óvodába vagy iskolába került. Ennek vélhető oka az volt, hogy elkerüljék a nevelők vagy a gyermektársak és szüleik részéről a megkülönböztető bánásmódot. Ám most az egész mintának mindössze 3–4%-ánál merült csak fel olyan indok, hogy a házasságot *a gyermek érdekében* kössék (vagy a közeli jövőre tervezzék). Ez azt vetíti előre, hogy mivel a házasságon kívüli gyermekszülés gyakorlata dinamikusan terjed, diszkriminációtól egyre kevésbé kell tartani, mert azt a társadalom is egyre nagyobb toleranciával fogadja. Így maguk a szülőpárok is egyre kevésbé éreznek olyan készletét, kényszert a környezet részéről, ami miatt választott életformájukon módosítaniok kellene. Az a tény, hogy a gyermek szempontjainak mérlegelése, mint döntési indíték fokozatosan elveszíti motivációs erejét, valószínűleg nem kis szerepet játszik abban, hogy az élettársi kapcsolatot a törvényes házassággal minden tekintetben egyenértékű családi életformának tekintsék.

Nagyobb problémát jelent az egyedül maradt anyák és gyermekeik helyzete – ez az 1995. évi házasságon kívüli szüléseknek közel egyharmadát jelentette, 86–87%-uk helyzete a szülést követő 1 éven belül nem változott. Mindennapi életükben az anya nagyobb anyagi és pszichikus terhei, a gyermekekkel kapcsolatos nevelési problémák fokozottan jelentkeznek, és a családok a szociális ellátás szempontjából is több ráfordítást igényelnek. A vélemény-kérdések sorában választ kerestünk arra is, hogy mennyire „választott életformája” ez az érintett anyáknak, s mennyire csupán csak egy kényszerhelyzet elfogadása.

b) Iskolázottság, gazdasági aktivitás

Az anyák társadalmi jellemzőire legjobban iskolai végzettségük alapján lehet következtetni, annál is inkább, mert a foglalkozáson alapuló rétegbesorolás ma meglehetősen bizonytalan (kivált a mi esetünkben, amikor az adatfelvétel időpontjában, vagyis néhány hónappal a gyermekszülés után legtöbbször gyermekgondozási szabadságukat töltötték, vagy eltartottak voltak).

Az országos statisztikai adatok szerint a házasságon kívül szült nők iskolázottsága meglehetősen alacsony, ami jórészt annak eredménye, hogy országos viszonylatban a 7 osztályt vagy kevesebbet végzett, szülő nők mintegy 60%-a hozza világra gyermekét házasságon kívül. A legalacsonyabb és legmagasabb végzettségűek közötti távolság azonban egyre szűkül, ami annak tudható be, hogy a gyermeket vállaló, magasabban iskolázott nők körében is mind elfogadottabb életformává válik a házasságkötés mellőzése. Adatfelvételünk mindezt jól tükrözi, kiegészítve azzal a – statisztikai adatok között értelemszerűen nem szereplő – információval, hogy a házasságon kívül szült nők körében az országot jelentősen meghaladja a cigány származásúak aránya. Az országos becslések többnyire 4–6%-os értéket említenek a cigány etnikum arányára vonatkozóan, mintánknak azonban több mint egyötödéről, 22%-áról állapították meg a cigány etnikumhoz tartozást az adatfelvételt készítő, nagy helyismerettel rendelkező, a családokat rendszeresen látogató helybéli védőnők. Arányuk a 18. évben megszabott alsó korhatár nélkül még magasabb lenne; a serdülő korban szült anyák már említett vizsgálatánál a cigány származásúak 30% feletti arányát állapíthattuk meg. Ezt azért kell előre bocsátani, mert a meglehetősen magas arány erősen rányomja bélyegét az életkor és az iskolai végzettség szerinti összetételre.

Az iskolai végzettség alakulását az életkor függvényében érdemes csak vizsgálni. Ez világít rá legjobban arra, hogy a vizsgált anyák korántsem alkotnak homogén csoportot. Homogénebbé a szempontból, hogy mindenki gyermeket szült 1995-ben és mindenki házasságkötés nélkül, de közöttük helyet kapnak az igen alacsonyan iskolázott fiatalok csakúgy, mint az átlagosnál még kissé jobban is iskolázott „idősebb” korúak. Ebben az értelemben beszélhetünk a házasságon kívül szült nők csoportjának sajátos „kétarcúságáról”. Ez a „kétarcú” összetétel annak következtében jön létre, hogy a nagyon fiatal korban házasságon kívül szült nők nagy része előbb-utóbb férjhez megy, és így „kiesik” a házasságon kívül szült nők csoportjából (ugyanakkor évről évre nagyon jelentős e réteg folyamatos „utánpótlása”, még ha számszerű növekedésének üteme nem is olyan látványos), a hozzájuk későbbi életkorban csatlakozók (így nagyobb iskolázottsággal rendelkezők) viszont egyre nagyobb számban, de már tudatosan és többé-kevésbé véglegesen választják ezt az életformát.

Mintánkban a legfiatalabb anyák 18 évesek, az átlagos életkor 25,5 év, a 40 évesek és idősebbek aránya alig több mint 2%.

A fővárosban és a vidéken élő anyák korstruktúrája némileg különbözik. Ez jórészt annak következménye, hogy fiatalabb korban megkezdett szülések elsősorban községekben történnek, s ott cigány származású anyák is sűrűbben élnek. A cigány anyák közül több mint kétszer annyian tartoznak a „legfiatalabb” (18–19 éves) korcsoporthoz, mint a nem cigány anyák közül.

14. Az anyák összetétele korcsoport, településtípus és származás szerint

	18–19 éves	20–24 éves	25–29 éves	30–34 éves	35– éves	százalék Összesen
<i>Településtípus</i>						
Budapest	10,8	29,3	31,3	17,4	11,2	100,0
Vidék összesen	15,2	40,0	24,0	11,6	9,2	100,0
Ezen belül:						
- megyeszékhely	13,4	39,2	26,8	12,9	7,7	100,0
- város	12,0	40,6	24,0	10,2	13,2	100,0
- község	18,3	39,8	22,9	12,2	6,8	100,0
<i>Származás</i>						
Cigány	23,3	47,7	20,1	9,1	6,3	100,0
Nem cigány	10,6	34,5	28,4	14,9	11,3	100,0
<i>Átlag</i>	<i>13,7</i>	<i>36,5</i>	<i>26,4</i>	<i>13,5</i>	<i>9,8</i>	<i>100,0</i>

Az anyák 52%-a 1995-ben első gyermekét szülte. Bár az első gyermekszülések aránya az idősebb korcsoportok felé haladva egyre kisebb, mégis vannak mindegyiken belül olyanok, akik termékenységüket igen fiatalon, 14–19 éves korukban kezdték meg. Közöttük a cigány származásúak aránya az egész mintában tapasztalt 22%-os átlagot jóval meghaladja.

A minta legfiatalabb korcsoportjában az egynél több gyermekkel rendelkezők első gyermeke döntően az anya 14–17 éves korában született meg (ez az adott korcsoport 23%-a); ezeknek az anyáknak több mint fele cigány származású. Az 1995-ben 20 évesek vagy idősebbek körében egyre csökken a serdülőkori első szülések aránya, de ezen belül egyre kevesebb a cigány származású anyáké is:

15. Az első gyermekét 14–19 éves korban, és 1995-ben második vagy további gyermeküket szülő anyák aránya korcsoport szerint és megoszlásuk származás szerint

Korcsoport 1995-ben	Az első gyermeket 14–19 éves korban szülők aránya	százalék	
		Az első gyermeket 14–19 éves korban szült anyák származás szerinti megoszlása	
		cigány	nem cigány
20–24 éves	23,5	51,2	48,8
25–29 éves	19,0	36,1	63,9
30–X éves	14,0	39,6	60,4
<i>Átlag</i>	20,2	39,6	60,4

Azok az anyák, akik első ízben 20–25, vagy 30 éves korukban vállalkoztak csak gyermekszülésre, nagyobb részt – a női népesség hasonló korosztályának magatartásához illeszkedve – nagy valószínűséggel továbbtanulásra, szakmaszerzésre, majd házasságkötésre törekedtek. Ha ez utóbbi, vagyis a házasságkötés meg is valósult, rövidesen sikertelenné vált. Az elvált anyák többnyire már nem kívántak újabb kötöttséget magukra venni, inkább a nem törvényes együttélést vagy akár a gyermekét egyedül nevelő anya státusát választották. Az idősebb korosztályok egy kisebbik részének jövőre vonatkozó elképzeléseiben pedig feltehetően a továbbtanulás élvezett elsőbbséget – sokan közülük ezt korosztályuk átlagánál magasabb szinten teljesítették – és a törvényes házasságkötéstől mindvégig tartózkodtak. (Természetesen mindemellett az idősebb korcsoportokban is vannak olyan hajadonok, akik igen korán kezdtek gyermeket szülni, nagyon kevés iskolát végeztek; arányuk azonban elenyésző.) Mindez jól megmutatkozik az életkor és az iskolai végzettség összefüggésében.

16. Az anyák megoszlása életkor és iskolai végzettség szerint

százalék

Korcsoport	Iskolai végzettség					Átlag
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás iskola	középiskola	egyetem, főiskola	
18–19 éves	24,8	51,0	20,4	4,1	–	13,7
20–24 éves	10,7	40,9	28,3	19,5	0,6	36,5
25–29 éves	7,4	29,3	26,1	30,9	6,3	26,4
30–34 éves	6,2	26,3	21,1	34,0	12,4	13,5
35–X éves	3,5	23,4	19,9	36,2	17,0	9,8
<i>Átlag</i>	<i>10,4</i>	<i>35,5</i>	<i>24,8</i>	<i>24,0</i>	<i>5,2</i>	<i>100,0</i>

Összehasonlítva ezt az 1990. évi népszámlálás adott életkorú női csoportjával, megállapíthatjuk, hogy az egész mintában, de különösen a 18–19 évesek körében az alacsonyan iskolázottak aránya jóval az országos fölött van. Oka egyértelműen a fiatalkori gyermekszülés, illetve a cigány anyák magas aránya e korcsoportban.

A legfeljebb 8 osztályt és az annál magasabb iskolát végzettek között határozott cezúra húzható meg az anyák származása szerint:

17. Az iskolai végzettség megoszlása a cigány és nem cigány anyák körében

százalék

Iskolai végzettség	Cigány	Nem cigány	Nem megállapítható	Összesen
	származású anyák			
8-nál kevesebb osztály	85,9	13,4	0,7	100,0
8 osztály	30,4	66,1	3,6	100,0
Szakmunkás iskola	7,1	90,1	2,8	100,0
Középiskola	2,9	95,3	1,7	100,0
Egyetem, főiskola	1,3	96,0	2,7	100,0
<i>Átlag</i>	<i>22,3</i>	<i>75,1</i>	<i>2,6</i>	<i>100,0</i>

A női népességben tapasztalttól elmaradó iskolázottság természetesen végig érzékelhető, az idősebbek között is, hiszen – mint láttuk – minden korcsoporton belül vannak (ha csökkenő számban is), akiknek első gyermeke az anya serdülő korában született, s ez továbbtanulásukat többnyire véglegesen megakadályozta. (Az összefüggés természetesen fordítva is igaz: mivel nem kívántak már tovább iskolába járni, korábban vállalkoztak gyermekszülésre, családalapításra.)

Az iskolázottság szintje 25 év fölött kezd közelíteni a női népesség egészében tapasztalt arányokhoz. Érdekes ugyanakkor, hogy az általános iskola elvégzése után a későbbiekben házasságon kívül szülő anyák sűrűbben választották a szakmunkás iskolákat továbbtanulási formaként – a női népességben országosan lényegesen jobban preferált – középiskolák helyett. Ez valamit sejtet az érintettek szülői, családi, társadalmi háttéréről: más vizsgálatokból tudjuk, hogy az alacsonyabban iskolázott (8 osztályt vagy annál kevesebbet végzett) szülők gyakrabban küldik gyermekeiket szakmunkás iskolákba, semmint gimnáziumokba (Szukics 1994). A 35 év feletti korosztályban pedig a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya kissé még meg is haladja a korosztályukra jellemző országos arányt. (Ez azért is érdekes, mert a női népességben a 25–29 éves korcsoportban volt legnagyobb a diplomás nők aránya 1990-ben, az utána következő korcsoportokban azonban már enyhén csökkent.)

A házasságon kívül szült nők csoportjának „kettős arculatára” (vagyis arra, hogy helyet kapnak közöttük az életmóddal összefüggően túlságosan fiatal korban szülni kezdő anyák csakúgy, mint a házasságkötést tudatosan, tervszerűen mellőző „idősebbek”) még inkább rávilágít az első gyermekszülés életkora és az iskolai végzettség közötti összefüggés. Azok között, akik 14–17 éves korukban születték első gyermeküket, jószerével alig akadt olyan anya, aki végül is szakmunkás vagy érettségi bizonyítványt szerzett. A 25–29 éves korban első ízben szülő anyák körében a legalább középiskolát végzettek aránya azonban már magasabb az országosan tapasztaltnál (jóllehet, országosan ennek belső megoszlása kedvezőbb: több a felsőfokú iskolát végzett). Ami pedig az első ízben 30 éves korban vagy későbbben szülő anyákat illeti, ököztünk egyenesen a diploma megszerzése a második leggyakoribb iskolai végzettség.

18. Az anyák megoszlása az első gyermekszülés életkora és iskolai végzettség szerint

Korcsoport az első gyermek születésekor	Iskolai végzettség					százalék
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás iskola	középiskola	egyetem, főiskola	Átlag
14–17 éves	40,7	45,9	7,4	5,9	–	9,5
18–19 éves	12,8	56,4	23,6	7,2	–	21,4
20–24 éves	5,6	34,1	31,7	26,4	2,5	41,6
25–29 éves	4,7	18,4	24,6	41,1	10,9	18,0
30–X éves	3,7	17,0	16,3	39,3	23,7	9,5
<i>Átlag</i>	<i>10,4</i>	<i>35,5</i>	<i>24,8</i>	<i>24,0</i>	<i>5,3</i>	<i>100,0</i>

Mint arról már szó volt, bár a házasságon kívüli szülésekben ma is meghatározó szerepet játszanak a nagyon fiatal kori szülések, a 90-es évek felgyorsuló folyamata mögött leginkább a 20 év feletti, iskolázottabb női népesség magatartása áll. Másképpen ezt úgy is fogalmazhatjuk, hogy azok többsége, akik nagyon fiatal korban kezdik meg termékenységüket, a későbbiekben házasságot köt főként az első gyermek apjával, de akár mással is (jól példázza ezt a serdülőkori terhességek és szülések 1993-ban befejezett longitudinális vizsgálata). A házasságon kívüli szülésre későbbi életkorban vállalkozók attitűdjeiben pedig már nem a férjhezmenés reménye, hanem éppenséggel annak elkerülése játszik szerepet – akár korábbi kudarcaik (válás) miatt, akár pedig azért, mert a törvényes házasság tradicionális kötöttségeit életvezetésükbe nem kívánják beépíteni. Vizsgálati mintánk kormegoszlásának és iskolai végzettségének összefüggései mindezt magukon hordozzák.

Az 1995-ben házasságon kívül szült nők gazdasági aktivitását az adatfelvétel időpontjában alapvetően az határozta meg, hogy ebben az időben az anyáknak csak alig több mint 3%-a dolgozott; meghatározó részük (57,1%) gyermekgondozási szabadságát töltötte.

Az országos adatok szerint a 0–2 éves gyermekkel rendelkező, gyermekgondozási szabadságot igénybevevő nők aránya a mintánkban tapasztaltnál magasabb (a házasoknál a 70%-ot, a gyermeküket egyedül nevelőknél a 60%-ot meghaladja (*Szukics* 1995). Az eltérés fő oka, hogy a vizsgált anyák jelentős hányada (a 18–19 évesek, valamint a cigány származásúak nagy része) a szülést megelőzően sem állt munkaviszonyban, ami gyes- vagy gyed-jogosultságukat biztosította volna. (1996 első hónapjaiban még nem volt érvényben az a törvény, amely a gyermekgondozási díjat (a gyedet) megszüntette, a gyermekgondozási segélyt (gyest) pedig egy megszabott jövedelmi korlát alatt állampolgári joggá tette.) Így mintánkban elég nagy az eltartottak aránya, közel 40%. Ezek legnagyobb hányadát azok jelentik, akik a gyermeknevelés támogatásának 1995-ben érvényben lévő, munkaviszonyhoz nem kötött szociális formáit vették igénybe (ilyen például az önkormányzatok által adható rendszeres gyermeknevelési támogatás); ebben az anyák közel egyötöde részesült. Ezen túlmenően az eltartottak két nagyobb csoportja érdemel még figyelmet: a háztartásbelieké (8,7%) valamint az ún. „egyéb eltartottaké” (8,3%). Ez utóbbiban kapnak helyet a – nem gyermektámogatással összefüggő – szociális segélyben, pl. a munkanélküli segélyből kiesettek támogatásában részesülők, valamint olyanok is, akik a segélyezés semmilyen formájában nem részesülnek – a család tartja el őket. A „tanulók” száma csekély, mindössze 12 személy.

A részletesebb elemzések azt mutatják, hogy az anyák családi életformája némiképp változtat a fenti arányokon: az egyedülálló, helyesebben gyermeküket/gyermeküket egyedül gondozó anyák gazdasági aktivitása valamivel intenzívebb mint a párkapcsolatban élők. Őközöttük kevesebb az eltartott és több a gyesen/gyeden lévő, ami jelzi, hogy az egyedülállók közül a gyermekszülés előtt is többen álltak munkaviszonyban.

Az országos adatokkal megegyezően a gyermekszám növekedésével csökken a gyest/gyedet igénybe vevők aránya. Ennek azonban – legalábbis esetünkben – nem az az oka, hogy a két-, három, vagy több gyermekesek anyagilag jobban rákényszerülnek a mielőbbi munkavállalásra (ez egyébként nem lenne ésszerűtlen lépés részükről), hanem az, hogy minél több gyermeke van az anyának, annál nagyobb valószínűséggel tartozik az eltartottak – nem pedig a „valaha munkavállalók” – táborába. Az egy-, illetve a három és több gyermekes eltartottak arányai között például mintegy 13 százalékpontnyi különbség van.

Jelentős eltérést találunk a cigány és nem cigány anyák csoportjai között is. A cigány származású anyáknak mindössze 25–26%-a inaktív kereső (ebből 23,3% gyesen/gyeden), míg a nem cigányoknál 67,8%, illetve 66,8%. Az arányok az eltartott kategóriában pontosan megfordulnak: a cigány anyák közel 70%-a, a nem cigányoknál nem egészen 28%-a eltartott. Elsősorban tehát a cigány anyák azok, akiknek a gyermekszülés előtt sem volt állásuk, foglalkozásuk, ami után gyermekgondozási szabadságra jogosultak lehettek volna, így ők alapvetően szociális segélyezésre szorulnak. A gyest állampolgári joggá tétele ezt a réteget kifejezetten kedvezően érintette.

A cigány származású anyák településtípusok szerinti megoszlása a gazdasági aktivitás és a településtípus összefüggésében is érezteti hatását: a gyest/gyed igénybevétele községekben a legalacsonyabb és Budapesten a legmagasabb (itt gyakorlatilag az országos aránynak felel meg), míg az eltartottnál megfordul a helyzet: a községekben élő anyáknak több mint fele, a fővárosiaknak azonban csupán nem egészen egynegyede eltartott. (Ez egyben azt is jelenti, hogy azoknak az önkormányzatoknak, amelyek területén különösen erősen koncentrálódnak „soha nem dolgozó” fiatal anyák – így például cigány származásúak a községekben, de Budapest egyes kerületeiben is – aránytalanul nagyobb mértékben kell részt vállalniuk a gyermekgondozás, gyermeknevelés nem „saját jogon járó”, szociális támogatásából.)

19. Az anyák gazdasági aktivitása életforma, gyermekszám, származás és településtípus szerint

százalék

	Aktív kereső	Munkanélküli	Inaktív kereső összesen	Ebből: gyesen, gyeden lévő	Eltartott	Összesen
<i>Átlag</i>	3,2	1,3	58,4	57,0	37,1	100,0
<i>Életforma</i>						
Egyedül él	3,9	1,3	61,9	59,8	32,9	100,0
Élettárrsal él	3,0	1,0	57,1	56,1	38,9	100,0
Házasságot kötött	1,2	3,5	55,3	55,3	40,0	100,0
<i>Gyermekszám</i>						
1	3,7	0,7	62,4	62,0	33,2	100,0
2	2,7	1,6	57,8	56,0	37,8	100,0
3-5	2,6	2,3	49,1	46,6	46,0	100,0
<i>Származás</i>						
Cigány	1,9	2,8	25,8	23,3	69,5	100,0
Nem cigány	3,6	0,8	67,8	66,8	27,8	100,0
<i>Településtípus</i>						
Budapest	5,1	1,7	69,3	68,0	23,9	100,0
Megyeszékhely	2,0	0,5	60,8	58,8	36,7	100,0
Város	2,7	1,8	57,3	56,6	38,2	100,0
Község	1,5	0,7	46,9	45,0	50,9	100,0

Tekintettel arra, hogy mintánk jelentős hányada az eltartott kategóriába tartozik, érdemes részletesebben is áttekinteni e kategória három nagyobb csoportjának differenciálódását (Lásd a 20. táblázatot).

Mint látható, az eltartott státus különböző formái az anyák életformája és gyermekeik száma szerint kevésbé ingadoznak. Háztartásbeli – érthető módon – valamivel több a párokban élők, illetve a többgyermekesek között, mint az egyedülállóknál vagy az egygyermekeseknél. A szociális alapon kapott gyermeknevelési támogatás is alig különbözik e szempontból – ez mindenestre jól mutatja, hogy a házasságon kívül szült nők közel egyötöde – függetlenül gyermekeik számától és attól hogy egy-, vagy kétszülős családot alkotnak-e – a gyermek eltartását szociális segítség nélkül nem tudná megoldani.

20. Az eltartott anyák három fő csoportja életforma, gyermekszám, származás és településtípus szerint

	százalék		
	Háztartásbeli	Szociális alapon kap támogatást a gyermekneveléshez	Egyéb szociális segélyből élő, vagy a család tartja el
<i>Átlag:</i>	8,7	19,3	8,3
<i>Életforma</i>			
Egyedül él	4,2	16,2	11,3
Élettárssal él	10,5	20,9	6,8
Házasságot kötött	12,8	17,6	8,2
<i>Gyermekszám</i>			
1	5,2	18,3	8,2
2	10,3	20,7	6,6
3-5	15,1	20,3	11,6
<i>Településtípus</i>			
Budapest	6,1	8,9	8,9
Megyeszékhely	6,2	22,7	5,7
Város	10,2	19,4	7,7
Község	11,7	29,9	9,3
<i>Származás</i>			
Cigány	23,3	27,3	18,9
Nem cigány	4,3	17,1	5,1

Már jelentősebb különbségek vannak a cigány és nem cigány anyák között, és ezzel összefüggésben településtípusok szerint is. A cigány családokban ötször annyi háztartásbeli anya van mint a nem cigányoknál, és jelentősen többen vannak közöttük olyanok, akiknek társadalmi helyzetét az határozza meg, hogy segélyekből élnek. Ezt találjuk a községekben élő anyák vonatkozásában is. Ugyanakkor a fővárosban, ahol az eltartott kategória a legkisebb, a három alcsoport megoszlása csaknem teljesen egyenletes.

Amint arról korábban szó volt, a házasságon kívül szült nők sajátos összetételéről, „kettős arculatáról” az életkor és az iskolai végzettség összefüggése nyújtja a legszemléletesebb képet. Ha a fenti, kiemelt kategóriáknak, vagyis az eltartottak három nagyobb csoportjának, valamint a munkaviszony alapján járó gyermekgondozási szabadságukat töltőknek összetételét vesszük szemügyre az életkor és az iskolai végzettség mentén, hasonló eredményre jutunk. Az

életkor és az iskolai végzettség növekedésével nagyon jelentősen emelkedik a gyermekgondozási szabadság igénybevétele. (Ez itt már nem a gyest, hanem az 1996 második felében megszüntetésre került gyedet, a fizetésarányos gyermekgondozási szabadságot jelenti, egyben azt is előre vetítve, hogy a gyed megszűnése perspektivikusan az iskolázottabb nők gyermekvállalási szándékait fogja korlátozni.)

*21. A munkaviszony alapján járó gyermekgondozási szabadság (gyed),
valamint az eltartottak három csoportja az anyák életkora
és iskolai végzettsége szerint*

	Munkaviszony alapján járó gyermekgondozási szabadság (gyed)	Eltartottak		
		háztartásbeliek	szociális alapon gyermeknevelési támogatásban részesülők	egyéb szociális segélyből élők, vagy a család tartja el őket
<i>Átlag</i>	57,0	8,7	19,3	8,3
<i>Korcsoport</i>				
18–19 éves	21,9	16,8	33,2	18,9
20–24 éves	53,5	10,9	21,0	8,8
25–29 éves	68,1	4,7	15,6	6,9
30–34 éves	69,6	6,2	13,4	4,6
35–X éves	72,3	3,5	12,1	0,7
<i>Iskolai végzettség</i>				
8 osztálynál kevesebb	10,1	30,2	20,8	28,9
8 osztály	45,9	11,4	27,9	9,8
Szakképző iskola	69,7	4,2	16,6	4,5
Középiskola	75,0	2,0	13,4	2,6
Egyetem, főiskola	89,3	–	4,0	1,3

(Meg kell jegyezni: a megoszlásokból nem következik, hogy azokban a csoportokban – pl. az idősebbek vagy az iskolázottabbak körében – amelyekben az anyák túlnyomó része a munkaviszony alapján járó gyedet tölti, ne lennének olyanok, akik akár a család, akár a társadalom további segítségére szorulnak. Jogilag, de pszichikusan is más helyzet azonban, ha valaki „saját érdemei”, státusa alapján (is) rendelkezik jövedelemforrással, ahelyett, hogy az legyen a státusa: „szociális segélyből élő”. Márpedig a házasságon kívül szült, 8-nál kevesebb osztályt végzett anyák többségére, a 18–19 évesek, továbbá a cigány származásúak közel 50%-ára ez utóbbi a jellemző.)

Az adatfelvétel időpontjában aktív és inaktív keresők együttes aránya 61–62%. Mivel az inaktív keresők (akik túlnyomórészt gyesen/gyeden lévők) foglalkozása is ismert, e két kategória foglalkozási struktúrájáról is képet alkothatunk. Közöttük csak nagyon kevés az *önálló* (8,5%), ezek nagyjából kereskedők (6,5%); a többség alkalmazottként dolgozik. Három fő csoportjuk közül legnagyobb a *segéd- és betanított munkásoké* (32,4%), ami az egész minta nem túlságosan magas iskolai végzettségéből következik. Az általános iskola után tovább tanulók körében – a női népesség gyakorlatától eltérően – jobban preferálták a szakmunkás iskolák. Ezzel függ össze, hogy a szakmunkások aránya (28,2%) magasabb, mint a hasonlókorú női népességben megszokott *egyéb szellemi foglalkozásúaké* (22,8%). A *diplomás állásban* lévők, illetve a *vezető beosztásúak* együttes aránya alig 8%.

Az iskolai végzettség és a foglalkozás között értelemszerűen szoros kapcsolat van:

22. Gazdaságilag aktív és gyeden lévő, inaktív kereső anyák megoszlása foglalkozás és iskolai végzettség szerint

százalék

Iskolai végzettség	Önálló	Segéd- és betanított munkás	Szakmunkás	Vezető beosztású	Diplomás	Egyéb szellemi foglalkozású	Együtt
<i>Átlag</i>	8,5	32,4	28,6	2,4	5,3	22,8	100,0
8 osztálynál kevesebb	..	(88,2)	–	..	–	..	(100,0)
8 osztály	5,0	82,2	4,1	–	–	8,7	100,0
Szakmunkás iskola	9,7	16,7	65,6	–	–	8,1	
Középiskola	10,8	8,4	24,4	4,4	–	52,0	100,0
Egyetem, főiskola	8,6	–	–	11,4	64,3	15,7	100,0

III. APÁK ÉS ANYÁK – CSALÁDI ÉLETFORMÁK

Számítottunk arra, hogy a házasságon kívüli szülések mai korunkra jellemző sajátosságairól sokat elárul a szülőpárok összetétele is. Ennek vizsgálatánál az anyák gyermekszülés után kialakított életformájából célszerű kiindulni. Feltételezhető ugyanis, hogy míg a folyamatos élettársi együttélések esetében az együttélő párok összetétele többé-kevésbé a fiatal házások (vagy élettársak) országosan tapasztalt jellegzetességeihez hasonlít, az egyedül maradt anyák kapcsolataiban a párválasztás tradicionális szempontjai kevésbé érvényesülnek, s ez a szülőpárok összetételében is megmutatkozik.

A szülők meghatározó többsége (73%-a) az 1995. évi gyermekszülés előtt élettársi kapcsolatban élt, 17%-uk szoros kapcsolatot tartott fenn, de nem éltek közös lakásban. Kevesen voltak, akiket csupán „alkalmi ismeretség” kötött össze (6%), és közel ugyanennyien (4%), akik kapcsolatukat „egyéb” kategóriába sorolták (köztük kaptak helyet azok is, akiknek korábban szorosnak hitt kapcsolata a gyermek megszületéséig már megszűnt).

Demográfiai szempontból legjelentősebb változás a házasság gyermekszülés utáni megkötése. Ezzel a lehetőséggel azonban – legalábbis a szülést követő közel 1 éven belül – csak kevesen éltek, az egész mintának mintegy 6%-a. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy további házasságkötések ne történnének akár a közeljövőben is; az élettársi kapcsolatban élők 22%-a „rövidesen”, 36%-a „talán” férjhez megy gyermekének apjához. A leggyorsabban házasságot kötött szülőpárok részben olyanokból tevődnek ki, akik a szülést megelőző együttélést egyfajta próbaházasságnak tekintették, részben pedig olyanokból, akik már hosszabb ideje együtt éltek, közös gyermekük is volt már 1995 előtt is, de a házasság megkötését különböző okok akadályozták (pl. az apa nem vált még el korábbi házastársától stb.).

Mindenesetre elmondhatjuk, hogy a gyermek megszületését követően a szülőpárok mintegy 70%-a továbbra is szoros, együttélő kapcsolatban maradt, az anyák 30%-a pedig a „gyermekét egyedül nevelő anya” életformáját alakította ki.

Az apa házas családi állapota valóban reális akadálya lehet az (új) házasság megkötésének. Élettársak esetében azonban ez nem számottevő: az élettárs-apák alig több mint 4%-a házas családi állapotú. Nem együttélő szülőpárok esetén már gyakoribb: az egyedül maradt anyák 16%-ának gyermeke házas családi állapotú férfitől származik (és gyanúsán magas az apa családi állapotát nem ismerők – vagy azt bevallani nem kívánók – száma is). Az országos statisztikai adatokból tudjuk, hogy a nem házas szülések túlnyomó többsége (80%-a) hajadon

anyáktól származik. A kutatás ezt azzal egészíti ki, hogy ez a férfiakra is áll; a szülőpárok zömét hajadon nők és nőtlen férfiak kapcsolata alkotja.

23. Együttélő és nem együttélő szülőpárok összetétele
 családi állapotuk szerint

Az apa családi állapota	Az anya családi állapota			
	összesen	hajadon	özvegy	elvált
százalék				
<i>Élettársak</i>				
Nőtlen	69,9	57,2	0,5	12,2
Házias	4,3	3,2	-	1,1
Özvegy	0,9	0,5	0,1	0,3
Elvált	24,6	14,8	0,1	9,7
Ismeretlen	0,3	0,2	-	0,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>75,9</i>	<i>0,7</i>	<i>23,4</i>
<i>Nem együttélők</i>				
Nőtlen	55,3	46,8	0,2	8,3
Házias	16,7	13,7	0,2	2,8
Özvegy	0,2	-	0,2	-
Elvált	20,6	12,5	0,2	1,6
Ismeretlen	7,2	5,3	0,2	7,9
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>78,3</i>	<i>1,0</i>	<i>20,7</i>

A szülői kapcsolat egyik fontos jellemzője az együttélés időtartama. Ezzel már csak azért is érdemes számolni, mert – amint arról már szó volt – az anyák közel fele nem az első gyermekét szülte 1995-ben, és jelentős azok száma is, akiknek minden gyermeke ugyanattól az apától, vagyis hosszabb ideje tartó, házasságon kívüli kapcsolatukból származik. Ami a házasságot kötöttek kicsiny csoportját illeti, közöttük mindössze 8 olyan anyát találtunk, akik csak a szülést követően költöztek össze az apával. A többieknek ezt élettársi kapcsolat előzte meg, ami átlagosan 3,15 évet tett ki, de esetenként egészen hosszúra nyúlt: minden harmadik-negyedik szülőpár már legalább 4 éve élt együtt az 1995. évi szülést megelőzően.

Az élettársi kapcsolatban álló szülőpárok együttélése ennél hosszabb, átlagosan 3,51 év. A párok több mint egyharmada a gyermekszülés előtt 4 vagy több évvel már közös háztartásban élt, az együttélési kapcsolat csupán 5%-uknál vette kezdetét az 1995. évi gyermekszülés után. Az együttélési időtartamokat a szülők családi állapota szerint vizsgálva az állapítható meg, hogy

bár a leghosszabb ideje együttélő párok meghatározó többségét (is) a nőtlen-hajadon párok teszik ki, az elvált családi állapotúak együttéléseinek időtartama még hosszabb: a nőtlen-hajadon párok egyharmada, de az elváltaknak mintegy 40%-a élt már együtt legalább 4 évvel az (utolsó) gyermekszülés előtt. Ez azt támasztja alá, hogy a házasságkötés mellőzésében a korábbi sikertelen házasság mint motiváló tényező nemcsak a nőknél, hanem a férfiaknál is elég nagy szerepet játszik.

24. *Élettársi kapcsolatban élő szülők együttélési időtartama
családi állapotuk szerint*

Családi állapot	Összesen	Az együttélés kezdete				Az 1995. évi szülés után	százalék*
		4 vagy több	3	2	1		
		évvel az 1995. évi gyermekszülés előtt					
<i>Apák</i>							
Nőtlen	70,3	23,6	10,1	15,9	16,4	4,2	
Házias	4,2	1,4	0,8	0,8	0,9	0,2	
Özvegy	0,9	0,7	0,1	–	0,1	–	
Elvált	24,6	10,9	3,4	5,0	4,6	0,8	
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>36,6</i>	<i>14,4</i>	<i>21,7</i>	<i>22,0</i>	<i>5,2</i>	
<i>Anyák</i>							
Hajadon	75,9	27,6	11,3	15,9	16,9	4,2	
Özvegy	0,6	–	0,2	0,3	0,1	–	
Elvált	23,5	9,1	2,9	5,5	5,0	1,0	
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>36,6</i>	<i>14,4</i>	<i>21,7</i>	<i>22,0</i>	<i>5,2</i>	

*Az apa családi állapotát nem ismerők (0,3%) nélkül.

A szülők közötti viszony legváltozatosabb formáit azoknál az anyáknál találjuk, akik a gyermekszülés után egyedül élnek gyermekükkel/gyermekeikkel. Közöttük helyet foglalnak azok, akiknél vélhetően a teherbeesés és a gyermek megérkezése vetett véget a kapcsolatnak, de azok is, akiknek ugyanettől az apától már korábban is született gyermekük, függetlenül attól, hogy azt megelőzően egyáltalán laktak-e együtt valamennyi ideig közös lakásban, vagy sem. Mindenesetre 52%-uk arról számolt be, hogy soha nem éltek egy fedél alatt az apával, másik részük (48%) azonban hosszabb-rövidebb ideig együtt is lakott vele.

Együttéléseik időtartamát azonban nem lehet az 1995. évi gyermekszülés dátumához viszonyítani. Ennek az az oka, hogy vannak esetek, amikor az együttéléses periódus évekkel korábbi időszakra esik (pl. egy korábbi, ugyancsak közös gyermek születése körüli időre). A kapcsolat együttéléses formája időközben megszűnt ugyan, jellege azonban megmaradt, s belőle újabb gyermek származott. Másképpen szólva az 1995. évi gyermekszülés előtti együttélések átlagos időtartama nem egészen fél esztendő, ami azonban nem feltétlenül a szülést közvetlenül megelőző időszakra esik, hanem esetleg évekkel korábbra. (Emiatt az is előáll, hogy a régebbi időben megvalósult, de csak rövid ideig tartó együttélések kezdetének és befejezésének időpontjára – érthető módon – sokan nem is emlékeznek pontosan. Így ezen együttélések jellegéről csak rendkívül óvatos megállapításokat tehetünk.)

Az egyedülálló anyáknak mindössze 8–9%-áról állítható, hogy az apával való együttélésük 1995-ben vagy 1996-ban szűnt meg, akiknél tehát a kapcsolat megszakadása a gyermek megszületésével hozható összefüggésbe. De még ez sem jelenti teljes bizonyossággal a szülők közötti bensőséges viszony végleges megszűnését, mint ahogyan vonatkozik ez – a többséget jelentő – azon anyákra is, akik az apával soha nem éltek együtt (Ezt támasztja alá, hogy a „soha együtt nem élőknek” csupán 37%-a állította, hogy semmilyen kapcsolata nincsen az apával. Ezzel szemben az apával soha együtt nem élők 17%-a, a valaha együtt élők 14,5%-a arról számolt be, hogy a gyermek apjával szoros kapcsolatban maradtak, és mindenben számíthatnak rá. A két csoport arányaiban ebben a tekintetben alig van különbség.) Ennek a látszólagos konfúciónak az az oka, hogy az egyedülálló anyák egy részének családi helyzete a szülés után is – csakúgy, mint a szülés előtt – azzal jellemezhető: az apával „szoros kapcsolatban vannak, de nem laknak együtt”. Nemcsak statisztikailag nehéz számba venni, de az ő számukra, egyénileg is nehéz (és talán nem is fontos) nyilvántartani: kapcsolatukban voltak-e olyan szakaszok, amikor együtt is laktak, s azok mettől-meddig tartottak.

Természetesen mindenekelőtt egyéni ízléstől, egyéni döntéstől függ, ki mennyire tartja választhatónak, megfelelőnek ezt az életformát. Az apák családi állapotát vizsgálva azonban szinte bizonyosra vehető, hogy benne a kényszerhelyzetnek is van szerepe. A soha együtt nem élő szülőpárok között több a házas családi állapotú apa (aki vélhetően nem akar elválni, de szívesen tart fenn egy lazább kapcsolatot is), más oldalról pedig az is igaz, hogy azok között, akik nem ismerték el sajátjuknak az 1995-ben született gyermeket, a házas családi állapotú apák aránya a legmagasabb.

25. Az apák megoszlása családi állapotuk és az egyedülálló anyával való viszonyuk szerint

					százalék*
A kapcsolat jellemzői	Nőtlen	Házas	Özvegy	Elvált	Átlag
<i>Volt-e olyan időszak, amikor együtt éltek?</i>					
Nem	49,6	69,0	..	38,2	52,0
Igen	50,4	31,0	..	61,8	48,0
<i>Elismerte-e az apaságot?</i>					
Nem	36,3	47,9	..	32,6	40,2
Csak per után	1,7	2,8	..	4,5	2,3
Igen	62,0	49,3		62,9	57,5
<i>Kapcsolatuk a szülés után</i>					
Szoros, mindenben számítani lehet rá	14,5	22,5	.	18,7	16,4
Rendszeresen látogat, anyagilag támogat	15,7	11,3	..	14,3	14,0
Rendszeresen fizet, időnként látogatja a gyermeket	7,4	2,8	-	8,8	6,9
Rendszeresen fizet, de a gyermeket nem látogatja	2,9	7,0	-	4,4	4,5
Nem fizet, de a gyermeket látogatja	14,0	7,0	-	16,5	13,0
Nincs semmilyen kapcsolata az anyával és a gyermekkel	39,3	45,1	-	33,0	42,9
Egyéb	2,1	1,4	-	2,2	2,4
Összesen	100,0	100,0	(100,0)	100,0	100,0

*Az apa családi állapotát nem ismerők (7,2%) nélkül.

Annyi leszűrhető, hogy bár a házasságon kívüli szülés után egyedül maradt nők több mint 40%-ának kifejezetten súlyos nehézségei voltak már a gyermek helyzetének rendezésében (az apaság elismertetésében) is, később pedig a gyermek eltartása miatt, egy kisebb hányaduk együttlakás nélkül is szoros, harmonikus kapcsolatot tart fenn az apával, még ha ezt az életformát nem is mindig önkéntesen vállalja, hanem az apa családi körülményei, kötelezettsége miatt kénytelen-kelletlen elfogadja. Mivel azonban az együttlakások alakulása rendkívül rapszodikus, nem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy az apával való hosszabb-rövidebb

ideig tartó együttlakás elősegíti-e a szülők közötti intim viszony fenntartását, vagy pedig éppenséggel azt igazolja számukra, hogy együttmaradásuk egyiküknek sem kívánatos.

Az együttélő párok közötti homogámia

Áttérve a szülőpárok társadalmi-demográfiai jellemzők szerinti összetételének bemutatására, előre kell bocsátani, hogy életkorukat alapvetően meghatározza az 1995. évi gyermekszülés ténye; az anyák átlagos életkora 25,1 év, az apáké 29,8 év. Az apáknak mindössze 13%-a 40 éves vagy idősebb, 45 éves vagy idősebb pedig mindössze 31 személy. Részben ebből, részben az érintettek családi életformájából (és/vagy családi állapotából) következik, hogy a szülőpárok nagyon jelentős hányada, közel 30%-a 25 évesnél fiatalabb:

26. A szülőpárok korosztályonkénti arányszámai

	százalék		
	Együttélő szülők		Különélő szülők (az anya egyedül él)
	házasok	élettársak	
Mindkét szülő			
- 25 éves vagy fiatalabb	35,3	23,0	29,6
- 35 éves vagy idősebb	8,2	6,0	8,1

Bár a házasságot kötöttek alacsony száma miatt csak óvatos megállapítást lehet tenni, az adatok mégis arra vallanak, hogy a fiatal szülőpárok körében nagyobb hajlandóság van a kapcsolat mielőbbi törvényes rendezésére, míg az életkor növekedésével növekszik a kötetlenebb életformát perspektivikusan is tudatosan választók száma.

Az élettársi együttélések terjedéséről hírt adó országos statisztikai adatok lehetővé teszik a házaspárok és a lazább kötelékben élő élettársak összetételének egybevetését. Ezt mutatja be *Szűcs Zoltán* tanulmánya (*Szűcs* 1996), amely az 1990. évi népszámlálás teljes adatállománya és az 1996. évi mikrocenzus 1994-ben 70 000 fős, reprezentatív mintán végrehajtott próbaszámlálása alapján kimutatja, hogy az élettárs-párok összetétele mind jobban közeledni látszik a házaspárokéhoz. Ez azért nagyon figyelemreméltó, mert azt jelenti: a párválasztás hagyományos szempontjai (pl. a férfi és nő közötti korkülönbség, a hasonló társadalmi háttér) az élettárs-választásnál is hasonlítani kezdenek a házastárs-választásnál megszokottakhoz. Más szóval, az élettársi együttélések mindinkább tudatos életforma-választást jelentenek, amelyek

„mintája” voltaképpen a házasság; az érintettek értékrendje szerint a kettő közötti különbséget csupán a kapcsolat törvényes megerősítésének ünnepélyes aktusa jelenti.

Ha az 1995-ben házasságon kívül szült anyák élettársi kapcsolatban élő, legnagyobb csoportjának párkapcsolatait e szempontból vizsgáljuk, hasonló megállapításra jutunk. Míg e párok életkor és családi állapot szerinti összetételét zömmel a nőtlen-hajadon családi állapotúak, valamint a fiatalabb korcsoportok túlsúlya határozza meg (s emiatt az élettársak összetételére vonatkozó országos adatokkal nehezen hasonlíthatók össze), a párválasztás egyéb szempontjai (a korkülönbség, az iskolázottság, a gazdasági tevékenység összhangja) már igen.

Régi hagyomány, hogy a házaspárok férfi-tagjai többnyire idősebbek mint a feleség. Általánosságban ez a házaspárok 80%-ára jellemző. Az országos statisztikai adatok szerint az élettársi együttélések hasonló korösszetételű párjainak aránya 64–65% – ez 1990–1994 között mintegy 2–3 százalékponttal növekedett. A mi vizsgálati mintánknál tapasztalt arányszám a fenti két érték között van, és azt mutatja: a korkülönbség mint párválasztási szempont tekintetében mintánkban az élettársi kapcsolatban élők párválasztása inkább a házasok országosan észlelt „szokásához” idomul:

27. Együttélő párok a férfi és nő (apa és anya) életkora közötti eltérés szerint

	Összesen	A férfi (apa)		A férfi (apa) és a nő (anya) azonos korú	százalék A férfi (apa)	
		3–X	1–2		1–2	3–X
		évvel idősebb		évvel fiatalabb		
<i>1990*</i>						
Házaspárok	100,0	57,9	21,9	7,7	7,1	5,4
Élettársak	100,0	48,8	13,3	6,1	8,1	23,0
<i>1994*</i>						
Házaspárok	100,0	56,3	23,7	8,2	6,5	5,3
Élettársak	100,0	48,2	16,4	5,4	10,2	19,7
<i>1995-ben házasságon kívül szült nők mintája, élettársak</i>	100,0	54,6	18,2	7,4	9,3	10,5

*Forrás: Szűcs Zoltán, im. 20. oldal.

A párválasztás másik „hagyománya” a hasonló társadalmi háttér, amelynek egyik legkifejezőbb változója az iskolai végzettség. Általános tapasztalat, hogy Magyarországon az élettársi viszonyban élők iskolázottsága lényegesen alacsonyabb mint a házasoké, és alacsonyabb

az európai országokban tapasztaltnál is (*Carlson–Klinger* 1987). (Ennek feltehetően főképpen az az oka, hogy az élettársi viszonyban élők között magas a cigány származásúak aránya.) Ez mintánkban is tapasztalható, bár – amint arról korábban szó volt – az idősebb korban házasságon kívüli szülésre vállalkozó nők között az átlagost meghaladja az iskolázottabbak aránya. Az iskolázottság egyes fokozatain belül ugyanakkor erős a homogenitás:

*28. Élettársi kapcsolatban élő apák és anyák
iskolai végzettsége*

százalék

Anyák iskolai végzettsége	Apák iskolai végzettsége						
	8 osztálynál kevesebb	8 osztály	szakmunkás iskola	középiskola	egyetem, főiskola	ismeretlen	összesen
8 osztálynál kevesebb	49,5	38,1	8,6	1,0	–	2,9	100,0
8 osztály	5,2	50,0	38,9	3,7	0,3	1,9	100,0
Szakmunkás iskola	1,8	25,4	58,0	12,9	1,3	0,4	100,0
Középiskola	–	6,0	38,1	39,1	16,7	–	100,0
Egyetem, főiskola	–	–	11,1	35,6	53,3	–	100,0
<i>Átlag</i>	<i>8,0</i>	<i>29,8</i>	<i>38,6</i>	<i>15,6</i>	<i>7,0</i>	<i>1,1</i>	<i>100,0</i>

Az országos adatok szerint az együttélő párok többsége azonos iskolai végzettséggel rendelkezik – a házaspárokra ez még inkább jellemző mint az élettársakra. Mintánk ebből a szempontból is inkább a házasságban élő párok összetételére hasonlít (lásd a 29. táblát).

29. A párkapcsolatban élők iskolai végzettségének homogenitása

	százalék		
	A férj, élettárs (apa) iskolai végzettsége		
	magasabb	alacsonyabb	azonos a feleség, élettárs (anya) végzettségével
<i>1990*</i>			
- házaspárok	27,9	22,2	50,0
- élettársak	33,8	22,1	44,0
<i>1994*</i>			
- házaspárok	29,1	22,3	48,6
- élettársak	33,4	21,9	44,8
<i>1995-ben házasságon kívül szült nők mintája, élettársak**</i>	28,2	21,2	49,5

*Forrás: Szűcs Zoltán, im. 33. oldal.

**Az apa iskolai végzettsége ismeretlen: 1,1%.

A társadalmi háttér homogenitását a párok gazdasági tevékenységével is jellemezhetjük. Ezt némileg nehezíti, hogy nagyon jelentős hányaduk az adatfelvétel időpontjában gyermekgondozási szabadságát töltötte, és nem kevés az eltartottak száma sem. Ez utóbbi probléma az apák esetén is fennáll. Az élettárs-apák 74,5%-a volt csak aktív kereső vizsgálatunk időpontjában, 7,7% munkanélküli, 3% inaktív kereső, 14,3% eltartott (jórészt szociális segélyből élő), 0,5% foglalkozása pedig ismeretlen. Így a szülőpárok gazdasági tevékenységének homogenitását egy leszűkített körre vonatkozóan vizsgálhatjuk, az aktív kereső szülők (illetve a egyes/gyeden lévők szülés előtti) foglalkozása alapján. Az országos adatokhoz viszonyítva az – egyébként minden kategóriában legnagyobb súlyt képviselő – fizikai foglalkozású szülőpárok aránya mintánkban kiemelkedően magas; leginkább az élettársi kapcsolatban élők 1990. évi országos arányát közelíti meg:

30. Az aktív keresőkből (illetve gyesen/gyeden lévőkből) álló párok a férfi és nő (apa és anya) tevékenységének jellege szerint

százalék

	Összesen	Mindkettő	Csak a		Mindkettő
			férfi	nő	
		fizikai foglalkozású	szellemi foglalkozású		

1990*

- házaspárok	100,0	46,6	22,9	6,6	24,1
- élettársak	100,0	61,7	19,5	5,7	13,0

1994*

- házastársak	100,0	40,4	27,6	6,4	25,5
- élettársak	100,0	50,0	28,7	7,2	14,1

1995-ben házasságon kívül született nők mintája, élettársak**	100,0	59,8	22,0	4,9	12,7
---	-------	------	------	-----	------

*Forrás: Szűcs Zoltán, im 34. és 65. oldal.

**Az apa foglalkozását nem ismerők: 0,5%.

Röviden szólnunk kell a minta több mint egyötödét kitevő cigány anyák párkapcsolatairól. Számuk különösen magas azon anyák körében, akik „alkalmi ismeretségből” estek teherbe (30,7%), és relatíve alacsonyabb akkor, ha a párok a gyermekszülés előtt „szoros kapcsolatban éltek, de nem laktak együtt” (14,6%). A gyermek megszületése után kialakult életformáknál ez a megoszlás csaknem teljesen kiegyenlítődik: az apától külön élő, gyermeküket egyedül nevelő, valamint a házasságot kötött anyáknak 20%-a, az élettársi kapcsolatban maradtaknak 23,3%-a cigány származású.

A homogámia talán a származás tekintetében a legerősebb. Az élettársi együttélések mintegy 19%-ában mindkét szülő cigány származású, 67%-ában egyikük sem cigány, az ún. „vegyes” vagy „nem megállapítható” pároké 13–14%. A származás szempontjából „vegyes” párok esetében az a gyakoribb, hogy cigány férfiak kerülnek kapcsolatba nem cigány nőkkel.

31. Élettárs-szülőpárok megoszlása az apa és anya származása szerint

Az anya származása	százalék	
	Az apa származása	
	cigány	nem cigány
Cigány	82,2	4,7
Nem cigány	15,4	93,9
Nem megállapítható	2,4	1,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Együttélő cigány szülőpárok a községekben élnek sűrűbben (ott arányuk mintegy 30%, míg a fővárosban csupán 11%). Jóllehet, mintánkban 5-nél nagyobb gyermekszámú szülők nincsenek, az élettársi kapcsolatban élők 1,91-os átlagos gyermekszámát mind a tisztán cigány származású, mind az ún. „vegyes” pároké jelentősen felülmúlja:

32. Élettárs-szülőpárok megoszlása származás, településtípus és a gyermekszám átlaga szerint

	százalék			
	Mindkét szülő cigány	Vegyes összetételű párok	Egyik szülő sem cigány	Összesen
<i>Településtípus</i>				
Budapest	11,0	14,7	74,3	100,0
Megyeszékhely	17,3	12,8	69,9	100,0
Város	15,3	11,7	73,0	100,0
Község	29,8	14,9	55,3	100,0
<i>Átlag</i>	<i>18,8</i>	<i>13,8</i>	<i>67,4</i>	<i>100,0</i>
<i>Gyermekszám-átlag</i>	<i>2,36</i>	<i>2,19</i>	<i>1,72</i>	<i>1,91</i>

A háztartások jellemzői

Az 1995-ben házasságon kívül született anyák többsége 3, 4, legfeljebb 5 tagú háztartásokban él, 18–19%-uk háztartásának létszáma 6 vagy annál több személy:

A háztartástagok száma:

1	0,1%
2	6,4%
3	30,1%
4	26,7%
5	18,0%
6 – 10 között	17,9%
11 vagy több	0,6%
Ismeretlen	0,2%
	100,0%

Az anyával együttélő gyermekek átlagos száma valamivel alacsonyabb (1,67) mint az összes élve született gyermekeké (1,80), ami az idősebb gyermekek családból való kiválásából, válás után az anyától elkerülésből, ritkább esetben a gyermek halálából következik. Ami az 1995-ben született gyermekeket illeti, csaknem valamennyien az édesanyjával élnek együtt. Mindössze 24 olyan esetet találtunk, amikor a gyermek nem az anyával élt, hanem az apával vagy más rokonnal (11 gyermek), egészségügyi intézményben (1 gyermek), vagy állami gondozásba került (4 gyermek); 8 gyermek pedig az adatfelvétel időpontjában nem volt már életben. Nem egészen 1 évvel a gyermekszülés után mindössze két anya élt teljesen egyedül, gyermek, társ és rokonok nélkül.

A háztartások összetételét vizsgálva az tűnik ki, hogy azok több mint 70%-át az apa, anya és gyermek/ek/ együttese – esetleg hozzájuk kapcsolódó más személyekkel – alkotja, vagyis a házasságon kívül született gyermekek nagy többsége nem nélkülözi a teljes (kétszülős) családot. Az egyedülálló – vagy másképpen: az apával nem együttélő – anyáknak csak egy része (mintegy 42%-a) él kizárólag csak gyermekével/gyermekeivel, nagyobbik részük háztartásában más rokon személyek (többnyire nagyszülők) is találhatóak.

Az anyák megoszlása háztartástípus szerint

	százalék
<i>1. Kétszülős család gyermek/ek/ke</i>	
– élettársi együttélés	46,5
– házassági együttélés	4,5
– kétszülős család és más személyek	19,4
Együtt	70,4
<i>2. Gyermekét egyedül nevelő anya</i>	
– anya gyermek/ek/ke	12,6
– anya, gyermek/ek/ és más személyek	16,3
Együtt	28,9
<i>3. Anya gyermek nélkül, egyedül vagy rokonokkal</i>	
Együtt	0,7
Együtt	100,0

A kétszülős családok meghatározó többségéből adódik, hogy a család-háztartások településtípus és származás szerinti megoszlásainál is minden kategóriában ez a családforma van túlsúlyban. Mégis mutatkozik néhány jellegzetes eltérés. A községekben, a kisebb városokban, valamint a cigány családokban sokkal kevesebb az esély arra, hogy az anya kizárólag csak a gyermekkel éljen (arányuk a 10%-ot sem éri el), a fővárosban élő anyáknak azonban már közel egyötöde alkot ún. csonka, vagy egyszülős családot a szülést követően. Részben a lakáskörülmények, részben a család (a nagyszülők) segítőkészsége révén a gyermekkel egyedül maradt anyák nagyobbik része (ez alól csak a fővárosiak jelentenek kivételt) korábbi családjával maradt. A községekben élő, illetve a cigány anyák házassági, vagy élettársukkal és a gyermekkel együtt is valamivel jobban rákényszerülnek arra, hogy családjuk befogadja őket. Mindent egybevetve a házasságon kívül született gyermekek többsége – elsősorban a szülők élettársi kapcsolata – kisebb mértékben házassági készségük, illetve annak várható alakulása – révén kétszülős családban nevelkedik. Ez óvatosságra int annak az általánosító megfogalmazásánál, hogy a házasságon kívüli szülések jelentősen növelik az ún. csonka családok számát.

33. Az anyák megoszlása a család-háztartás jellege, településtípus és származás szerint

százalék

	Kétszülős család			Anya gyermekkel		Anya gyermek nélkül, egyedül vagy más rokonokkal
	élettársak	házastársak	szülők és más rokonok	anya és gyermek/ek/	anya, gyermek/ek/ és más rokonok	

Településtípus

Budapest	41,3	4,0	19,9	18,4	16,3	-
Megyeszékhely	54,1	2,6	16,0	13,4	13,9	-
Város	54,8	4,0	16,3	8,3	16,0	0,3
Község	42,8	6,1	22,0	9,3	17,6	1,6

Származás

Cigány	45,0	4,1	23,9	9,7	15,7	1,6
Nem cigány	47,1	4,8	18,4	13,2	16,3	0,3

Ahhoz, hogy a háztartásokról alkotott képet teljessé tegyük, szerettünk volna tájékozódni a vizsgált anyák és családjaik anyagi körülményeiről is, ezért érdeklődtünk a család *havi nettó jövedelme* iránt. Az egy főre jutó jövedelem kiszámítása azonban nem bizonyult problémátlanul. Meglehetősen nagy a „nem tudja” válaszok aránya, ami többé-kevésbé érthető is akkor, amikor az anya (és társa), valamint a gyermek/ek/ mellett még más, kereső háztartástagok is vannak, akiknek jövedelmét az anya nem ismerheti pontosan. Másrészt a jövedelembevallással szembeni ellenérzéseket a válaszadók szívesebben vezetik le a jóval kényelmesebb „nem tudja” válasszal, semmint válasszmegtagadással. Így arra szorítkoztunk, hogy csak olyan család-háztartásokra számítottunk egy főre jutó jövedelmet, amelyben a szülőknél és a gyermek/ek/en kívül nem él más személy, vagyis amelyeknél joggal feltételezhető, hogy az anyának pontos ismerete van arról, mennyi pénzből gazdálkodhat havonta. Számításaink eredményénél figyelembe kell venni, hogy 1996 első félévére vonatkozó jövedelmekről van szó. De emlékeztetünk arra is, hogy az anyák nagy része gyeden volt, sokan pedig szociális támogatásból éltek (az anyák közel 30%-a, az apák 14–15%-a, s az apák között a munkanélküliek aránya is közel 8%). Emellett a jövedelembevallás ismert torzító hatásával is számolni kell. Mindezen körülmények mellett is meglehetősen alacsony értékeket állt módunkban kiszámítani. A bevallott, egy főre jutó átlagos jövedelem a házaspáros családoknál

8438 Ft, az élettársas családoknál 10 051 Ft, az „anya-gyermekkel” típusú családoknál pedig 8305 Ft.

Tanulságos viszont azt áttekinteni, hogy mekkora e családokban az ún. „vágzott jövedelem”, vagyis az a havi pénzösszeg, amelyről az anya úgy gondolja, abból „beosztással jól meg tudnának élni”. Arra számítottunk, hogy a vágzott jövedelem nagyságrendje sokat elárul a vizsgált családok körülményeiről, igény szintjéről. A bevallott és a vágzott jövedelem egymáshoz viszonyított aránya pedig azt mutatja: az anyák átlagosan több mint kétszer akkora jövedelmet éreznének kielégítőnek, mint amennyit – mint realitást – bevallottak.

34. A „vágzott jövedelem” egy főre jutó összege a vizsgált családtípusokban

Vágzott egy főre jutó jövedelem	százalék		
	Házaspárok gyer- mek/ek/ke	Élettársak gyermek/ek/ke	Anyá gyermek/ek/ke
8000 Ft vagy kevesebb	4,8	5,7	2,3
8001–12 000 Ft	20,6	12,3	13,8
12 001–16 000 Ft	23,9	23,3	21,8
16 001–20 000 Ft	23,7	34,1	30,5
20 001 Ft vagy több	27,0	24,6	31,6
A vágzott egy főre jutó jövedelem átlaga	18 045 Ft	19 313 Ft	19 409 Ft
A vágzott jövedelem a bevallott, tényleges jövedelem %-ában	270,7 %	230,4 %	267,2 %

Míg a „bevallott, tényleges” jövedelem szinte irreálisan alacsony, a „vágzott” jövedelem bevallásánál már semmiféle kényszert nem kellett érezniük válaszadóinknak. Ennek ellenére e vágyak nagyon is szerények, egyik családtípus esetében sem érik el az egy főre jutó, 20 000 Ft-ot. Egybevetve ezt a Magyar Háztartás Panel 1996. évi felvételében kimutatott, a háztartások egy főre jutó jövedelmével (19 972 Ft) (Andorka 1996, Kolosi és tsai 1997), az általunk vizsgált családok esetében a „vágzott jövedelmek” ennek csak 90–97% közötti arányát érik el. Egy másik vizsgálat is kínál összehasonlítást: Lakatos Judit, Linderné Eperjesi Erzsébet és Plank Ferencné kutatása ugyancsak vizsgált fiktív („a megélhetéshez szükségesnek tartott”) jövedelmeket, bár kutatásuk adatfelvétele még 1994 harmadik negyedében történt (Lakatos–

Eperjes–Plank 1996). A megélhetéshez szükségesnek tartott nettó jövedelem egy főre jutó összege a vizsgált háztartásokban a következőképpen alakult:

*Hány forintból tudna megélni**
(1994. III. n. év)

	Ft/fő
– nagyon szűkösén	9 542
– szűkösén	12 046
– elfogadhatóan	16 304
– jól	22 006
– átlagosnál jobban	31 682

*Forrás: Lakatos Judit–Linderné Eperjesi Erzsébet–Plank Ferencné, im. 99. oldal.

Saját kérdőív-megfogalmazásunk a „beosztással jól megélné” fordulatot alkalmazta, ami az idézett kutatás „elfogadható” kategóriájához áll legközelebb. A két érték (16 304 Ft és az általunk kimutatott kb. 19 000 Ft) közötti különbséget az 1994 év vége és 1996 első felébe közötti időbeli eltérés reálissá teszi, különösen figyelembe véve azt, hogy az idézett kutatásban az „elfogadhatóan” ítélt jövedelem egy főre jutó átlagos összege a gyermekes családokban alacsonyabb és a gyermekszám emelkedésével csökken: egy gyermekeseknél 15 091 Ft, de már három és több gyermekeseknél csupán 11 385 Ft volt. Az elmondottak alapján valószínűleg nem áll távol a valóságtól, hogy – ha a bevallás realitása meg is kérdőjelezhető – a vágyott jövedelmek alapján úgy tűnik, a házasságon kívül szült anyák és családjaik többségének életkörülményei inkább nehezebbek, semmint jók, kielégítőnek nevezhetők. Igaz, ez a megállapítás a gyermeket nevelő családokra általánosan is érvényes. Nem házasság nélküli szülések esetében azonban nagyobb az esély a családok kedvezőtlen körülményeire, részben a rétegjellemzők miatt (fiatal életkor, alacsony iskolázottság, cigány származásúak aránya, szociális támogatásra szoruló nagy száma), részben pedig azért, mert az e helyzetbe került anyák közel egyharmadának e hátrányokkal többé-kevésbé egyedül kell megküzdenie.

IV. ÉLETFORMA-VÁLASZTÁSOK

a) A gyermekszülés melletti döntés motívumai

A termékenységgel, gyermekvállalási magatartással foglalkozó kutatások fontos vizsgálati szempontja annak tisztázása, hogy milyen indokok szólnak a gyermekvállalás mellett. Érthető, ha ez még nagyobb hangsúlyt kap akkor, ha az anyák élethelyzete – így például életkora, családi állapota – eltér a megszokottól. Ilyen helyzet az, ha egy nő nagyon fiatalon, serdülő korában vállalkozik az anyaságra, de a közgondolkodás szerint ilyen az is, ha ezt házasságon kívül teszi. (Legalábbis ezt támasztja alá lakossági közvélemény-kutatásunk, amelyben többségi véleménynek bizonyult, hogy „ha egy együttélő pár gyermeket vár, a szülés időpontjáig mindenképpen házasságot kellene kötniük”.) Kutatásunk során ezért részletesen vizsgáltuk azt is, hogy milyen okok, élethelyzetek miatt vállalkoztak a vizsgált anyák gyermekük házasságon kívüli világra hozatalára. A válaszok alapján a következő kép alakult ki:

Hogyan alakult úgy a helyzet, hogy gyermeket szül?

	százalék
- eredetileg is így tervezték	29,2
- mindenképpen szeretnék volna, hogy gyermekük legyen, de egy későbbi időpontra gondoltak	17,9
- elsősorban az anya ragaszkodott hozzá	8,4
- elsősorban az apa ragaszkodott hozzá	4,4
- terhes lett, és nem akarta megszakíttatni a terhességét	30,1
- későn vette észre a terhességet	8,4
- egyéb ok	0,4
- nem tudja, nehéz megmondani	1,2
	100,0

A választási gyakoriságokat vizsgálva első megállapításunk az lehet, hogy a tudatos családtervezésre utaló motívumok túlsúlyban vannak. Erre vall az „eredetileg is így tervezték”, a „későbbi időpontra gondoltak” és „az apa vagy az anya ragaszkodtak hozzá” – motívumok választásának együttesen mintegy 60%-os aránya. Nem mondható azonban csekélynek azok száma sem, akiknél a válasz inkább az anya véletlenszerű, nem kívánt terhességéről árulkodik: a „nem akarta megszakíttatni” és a „későn vette észre a terhességet” – válaszok együttesen közel 40%-ot tesznek ki.

Ez a megoszlás az első gyermeküket szülő anyák döntéseire is egyértelműen jellemző, bár – érthető módon – ököztünk a „későbbre ugyan, de tervezték” – motívum választása alig

marad el az eredetileg is így tervezőketől. Az egyértelműen tudatos családtervezésre utaló magatartás (amelyben tehát a gyermekszülés időzítése is sikerrel valósult meg) a *második gyermekszülésekre* legjellemzőbb, mégpedig függetlenül attól, hogy az első gyermek ugyanattól az apától származik-e vagy sem. Ez azt valószínűsíti, hogy az életformájukat egy időre (vagy véglegesen) házasságkötés nélkül tervező anyák többsége – csakúgy mint általánosságban a családalapítók nagy része – egynél több gyermeket kíván.

Az anyák *harmadik vagy további gyermekszüléseinél* már némileg módosulnak a tudatos döntés és a véletlenszerű teherbeesés arányai. Ha minden gyermeknél ugyanarról az apáról van szó, két gyermek után már nagyobb az esély arra, hogy az anya nem előre tervezetten esik teherbe; azt későn veszi észre, vagy nem akarja megszakíttatni, s így még egy gyermekre vállalkoznia kell. Kevésbé érvényes ez az olyan három- és több gyermekesekre, akiknek korábbi gyermekei más apától származnak. Közöttük több a „tudatos családtervező”, amit az tesz természetessé és érthetővé, hogy új kapcsolatukból is szeretnének gyermeket. Ezzel egybecseng, hogy ebben a csoportban vannak legtöbben olyanok is, akik harmadik vagy további gyermeküket éppenséggel az apa kívánsága miatt vállalták.

35. Az anyák megoszlása az 1995. évi gyermekszülés sorszáma, gyermekeik származása és az utolsó szülés melletti döntés indokai szerint

Az utolsó gyermekszülés melletti indokok	Első	százalék			
		Azonos apától származó		Több apától származó	
		második	harmadik vagy további	második	harmadik vagy további
		sorszámú gyermeke született 1995-ben			
Eredetileg is így tervezték	26,6	34,3	26,0	36,7	29,1
Későbbi időpontra gondoltak	20,8	20,3	8,3	15,6	12,2
Az anya ragaszkodott hozzá	9,9	9,4	3,1	5,6	7,5
Az apa ragaszkodott hozzá	2,6	3,6	3,1	7,8	9,4
Nem akarta megszakíttatni	32,9	22,4	39,6	21,1	31,5
Későn vette észre	6,6	8,9	15,6	10,0	7,5
Egyéb ok	0,1	–	1,1	1,7	0,5
Nem tudja	0,5	1,0	3,1	1,7	2,3
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Attól függően, hogy a szülés előtt és után milyen családi életformában, mennyire szoros párkapcsolatban éltek a szülők, a döntéseikben szerepet játszó okok súlya, rangsora eltér. A szülés előtt élettársi kapcsolatban élők, majd a szülést követően *házasságra lépők* csoportjában – éppen a kapcsolat stabil jellegéből következően – a tudatos, tervezett gyermekvállalás, az „eredetileg is így tervezték”- motívum játssza a meghatározó szerepet. De jelentős körökben azok száma is, akik – bár mindenképpen tervezték – csak egy későbbi időpontra várták volna a

gyermeket. Ők feltehetően magát a házasságkötést is későbbre időzítették volna, ám a váratlanul korábban bekövetkezett terhesség miatt már csak a szülés után tudták azt megkötni. A másik végletet azok az anyák jelentik, akik a gyermek apjával sem a teherbeesés idején, sem a szülést követően nem éltek együtt – egyes esetekben terhességük „alkalmi ismeretségből” származott. Önáluk a motívumok sajátos kettősségét figyelhetjük meg. Kétségtelen, hogy az ún. egyedülálló anyák legtöbbjénél az – inkább véletlenül bekövetkezett – terhesség kihordására elsősorban azért került sor, mert későn észlelték a terhességet, vagy pedig érzelmi, erkölcsi, esetleg egészségügyi okok miatt nem akarták azt megszakítani. Jelen van ugyanakkor – ha az előbbinél kisebb arányt képviselve is – az egyedülálló anyák egy másik markáns csoportja, amely tudatosan vállalkozott – apa nélkül is – a terhességre és a gyermek világra hozatalára. Ez abban is megmutatkozik, hogy az „elsősorban az anya ragaszkodott hozzá” - motívum választása ebben a csoportban az egész mintában tapasztalt 8%-nak a kétszerese, 16%.

A gyermekvállalás indokainak demográfiai jellemzők szerinti eltéréseit alapvetően a különböző életformákban, különböző párkapcsolatokban élő anyák eltérő társadalmi-demográfiai paraméterei magyarázzák.

Függetlenül attól, hogy a szülés előtt jogilag mi volt az anya családi állapota, gyermekvállalási magatartását az határozza meg, hogy a szülés előtt *élettársi kapcsolatban élt-e vagy élettárs nélkül.*

36. Az anyák megoszlása a szülés előtti családi állapotuk, életformájuk és a gyermekvállalás melletti döntés motívumai szerint

A gyermekszülés melletti indokok	Hajadonok		Elváltak		százalék
	egyedülálló	élettárrsal élők	egyedülálló	élettárrsal élők	
Eredetileg is így tervezték	6,8	34,6	10,4	43,0	
Későbbi időpontra gondolták	8,5	23,0	13,4	13,9	
Az anya ragaszkodott hozzá	17,1	4,7	22,4	6,4	
Az apa ragaszkodott hozzá	3,1	4,0	6,0	6,4	
Nem akarta megszakítani	44,4	27,3	34,3	22,7	
Későn vette észre	18,4	5,3	11,9	6,0	
Egyéb ok	–	0,4	–	0,8	
Nem tudja	1,7	0,9	1,5	0,8	
	100,0	100,0	100,0	100,0	

Mint látható, a teherbeesés idején élettársi kapcsolatban, illetve egyedül élő anyák döntési szempontjai erősen különböznek egymástól, szinte függetlenül attól, hogy „hivatalosan” hajadonok-e vagy elváltak. A motívumok tehát nem a jogi családi állapot, hanem a tényleges

élethelyzet, életforma szerint differenciálódnak. Ez érvényes az elemzésbe bevont más demográfiai mutatók esetében is. Az életkor és az iskolai végzettség döntéseket befolyásoló hatásáról röviden mégis érdemes említést tenni.

A „legfiatalabbak”, vagyis a *18–19 éves anyák* között alacsonyabb a tudatosan tervezők aránya, illetve – ha terveztek, mindenképpen egy későbbi időpontban szerettek volna szülni. Gyakoribb közöttük a terhesség-megszakítás elutasítása és a terhesség késői, időn túli észlelésére hivatkozás is. Mint arról már szó volt, a viszonylag idősebb anyák életforma szempontjából heterogén csoportot jelentenek: stabil élettársi kapcsolatban élő nők éppúgy e csoporthoz tartoznak, mint a gyermeket tudatosan egyedül vállalók. Ebből következik, hogy a *30 éven felüli anyák* körében az átlagost meghaladja azok aránya, akik a gyermeket párjukkal közösen tervezték, de nagyobb azoké is, akiknél a gyermek az anya önálló, tudatos döntése következtében jött világra. A művi abortusz elutasítására hivatkozás emiatt az idősebbek között már ritkább.

A döntési motívumok *iskolai végzettség* szerinti eltéréseit is legjobban az magyarázza, hogy milyen kapcsolat van az iskolázottság és a családi életforma között. Középiskolát vagy egyetemet végzett anyák körében magasabb a tervezők aránya, de magasabb azoké is, akik akár egyedül is tudatosan vállalják a gyermeket (az „elsősorban az anya ragaszkodott hozzá”-motívumot választják). Jóval ritkábban hivatkoznak a terhesség késői észrevételére, vagy arra, hogy nem akarták megszakítani terhességüket, vagyis olyan motívumokra, amelyek véletlenszerűen bekövetkezett, nem kívánt terhességről árulkodnak. Ezzel szemben az alacsony iskolai végzettséggel rendelkező (8 vagy kevesebb osztályt végzett) anyák közül legtöbben a véletlennek tulajdonítják, hogy végül is a gyermekszülést választották: részben a nem kívánt terhesség megszakításának elkerülése miatt szültek, de szembetűnően magas körükben azok száma is, akik a terhesség tényének késői észrevétele miatt kényszerültek erre.

Az élettársi kapcsolatban élő anyák esetében meghatározónak bizonyul az *együttélés időtartama* is. Míg stabilabb, két évnél hosszabb együttélésre visszatekintő kapcsolat mellett az anyák nagy többsége – 60% feletti aránya – a gyermek kívánt, tudatosan tervezett voltát hangsúlyozza, addig viszonylag friss, egy éves együttéléseknél ismét a véletlen teherbeesésre hivatkozások kerülnek előtérbe.

Összefoglalva: megállapítható, hogy a gyermekvállalás melletti döntést alapvetően a szülők közötti kapcsolat jellege és intenzitása határozza meg. A hosszabb ideje stabil élettársi kapcsolatban élő párok ugyanolyan okokkal indokolják elhatározásukat, mint amilyenekkel a

termékenységi vizsgálatok során házaspároknál találkozunk. Őnáluk tehát döntően kívánt, tervezett terhességről van szó, még akkor is, ha egy részük a gyermekszülést szívesen halasztotta volna egy későbbi időpontra. A gyermekükkel egyedül maradt anyák döntései sajátos kettősséget mutatnak. Többségük nem tudatos tervező, hanem véletlenül esik teherbe. A kényszer hatására történő gyermekvállalás még gyakoribb akkor, ha az apával való kapcsolat feszültségekkel, problémákkal terhelt. Előre nem tervezett gyermekszülésre például gyakrabban hivatkoznak azok az egyedülálló anyák, akiknek partnere törvényesen nem ismerte el az apaságot. Bár kisebbségben maradnak, mégis önálló és jellegzetes csoportot alkotnak ugyanakkor azok, akik tudatosan vállalkoztak a „gyermekét egyedül nevelő anya” státusára. Amint az előző fejezetben arról szó volt, közülük sokan továbbra is kapcsolatot tartanak fenn az apával. Az apa anyagilag és pszichikusan (a gyermeket rendszeresen látogatva) is igyekszik eleget tenni szülői kötelezettségeinek, az anya vágyott „függetlenségét” pedig az biztosítja, hogy nem laknak egy fedél alatt.

b) Házasságkötési tervek – a házasságkötés mellőzésének indokai

Az előző fejezetekben több összefüggésben is bemutatuk, hogy az 1995-ben házasságon kívül szült nők túlnyomó többsége már hosszabb-rövidebb ideje tartó élettársi kapcsolatban él gyermekének apjával. De még a férj, élettárs nélküliek egy része is csak jogilag és statisztikailag tekinthető egyedülálló anyának, mivel partnerükkel – ha nem is laknak együtt – a gyermek megszületése előtt és után is szoros kapcsolatban voltak/maradtak. A kapcsolat stabilitására, az együttélési szándék komolyságára és perspektivikus voltára vall maga a gyermekvállalás is, hiszen a gyermekek többsége nem véletlen teherbe esés következtében, hanem előre tervezetten, „kívánt gyermekként” jött világra. Joggal kérdezhetjük tehát, hogy ha a kapcsolatban ilyen sok a tudatos elem, és ha a közösen vállalt gyermek felnevelése is hosszú éveken át tartó szoros kapcsolatot és felelősségvállalást tételez fel a szülők részéről, miért nem került sor eddig az együttélés formai, jogi legalizálására, a házasság megkötésére. A kialakult helyzet vajon a párok tudatos életforma-választásának a következménye, vagy pedig időlegesen vagy ténylegesen gátló okokra vezethető-e vissza a házasságkötés elmaradása?

Az élettársi kapcsolatban élő anyák jövőbeli házassági terveikről a következőképpen nyilatkoztak:

(százalék)

„Rövidesen házasságot kötnek”	21,7
„Talán házasságot kötnek – de még nem döntötték el”	35,5
„Nem tervezik a házasságkötést”	42,0
Voltak már házások, de elváltak	0,8
	100,0

A házasságkötés határozott szándéka az élettársi kapcsolatban élő anyák több mint egyötödére jellemző, elsősorban azokra a fiatalabb (24 éven aluli) anyákra, akik legfeljebb két éve vagy annál rövidebb ideje élnek csak együtt az apával. Az együttélés e formáját az ő esetükben (vagyis ha – mint állítják – valóban „rövidesen” megvalósítják tervüket) valószínűleg inkább próbaházasságként értelmezhetjük, nem pedig rögzült életformaként. Összetétel szempontjából ők leginkább arra a csoportra hasonlítanak, akik gyermekszülés után – az adatfelvétel időpontjáig – már meg is kötötték a házasságot; vélhetően legfeljebb csak néhány hónapos késéssel – de követik majd e „leggyorsabb” társaikat. A házasságkötés gondolatát végérvényesen azok vetik el, (az élettárs anyák nagyon markáns, 40% feletti arányát képviselő csoportja ez), akik viszonylag „idősebbek” (30 éven felüliek), és 1995-ben már nem az első gyermeküket hozták világra (sőt az sem ritkaság, hogy korábbi gyermekeik egy része más apától, nem a jelenlegi élettárstól származik.) Minél hosszabb az élettársi kapcsolatban töltött idő, annál magasabb azok aránya, akik már nem kívánnak változtatni életformájukon. (Érdekesség: a kérdezettek között hét olyan anyát is találtunk, akik a gyermek megszületése után házasságot kötöttek ugyan az apával, de mire kérdőívünkkel eljutottunk hozzájuk /ez a gyermekszülés éve volt!/, már el is váltak, és új élettárral éltek együtt.)

A kérdés, hogy „miért csak a gyermek megszületése után” tervezik a házasságkötést, azok számára a leginkább adekvát, akik – legalábbis bevallásuk szerint – valóban rövidesen törvényesíteni fogják kapcsolatukat. A válaszok megoszlásából az tűnik ki, hogy önáluk a halogatásban főképpen külső, általuk nem, vagy kevésbé befolyásolható tényezők játsszák a meghatározó szerepet, s jóval kisebb a súlya a különböző „pszichikus” okoknak. (Pszichikus ok például, ha a szülők közötti érzelmi kapcsolat csak a gyermek megszületése után szilárdul meg, vagy pedig ha a gyermek megszületése ébreszti rá a szülőket arra, hogy kapcsolatuk legalizálása a gyermek jövőjét, biztonságát szolgálhatja).

*Miért a gyermek megszületése után kötnek házasságot?
(„Rövidesen” házasságot tervező anyák véleménye)*

(százalék)

Már korábban is házasságot akartak kötni, de anyagi/családi problémák akadályozták	59,8
Érzelmileg hosszabb időre volt szükség, hogy erre az elhatározásra jussanak	12,2
Elsősorban a gyermek biztonsága, jövője miatt döntöttek így	16,3
Egyéb ok	6,6
Nem tudja, nehéz megmondani	5,1
	100,0

A külső – anyagi/családi – akadályok nagy és meglehetősen sokszínű csomagján belül egyik legfőbb késleltető okot az apa családi állapota jelenti, aki a gyermek megszületéséig nem lépett még ki korábbi házasságából. Nem kevésbé jelentős az anyagi okokra hivatkozás sem. Az esküvő, a lakodalom – különösen vidéken – gyakran olyan súlyos anyagi terhet jelent a házasulandók családjá számára, hogy előteremtése csak hosszú előtakarékoskodás után, illetve jelentős eladósodás árán lehetséges. Igaz lehet tehát, hogy egy nem megfelelő külsőségek között megtartott esküvő a környezetből olykor nagyobb rosszallást vált ki, mint az „idő előtt” megszületett gyermek.

Némiképp differenciáltabb a kép azok körében, akik bevallásuk szerint a későbbiekben sem kívánnak férjhez menni, vagy pedig bizonytalan, „talán”- választ adnak arra, hogy van-e férjhezmenési tervük. A „*miért nem*”- kérdésére részben azonos, részben eltérő tartalmú okokat említenek.

A leggyakoribb érv mindkét csoportban annak deklarálása, hogy a házasságkötés jogi aktusa csupán formális lépés, ezért teljesen fölösleges. Ez tömören a „*nem kell a papír*” kijelentésben fogalmazódik meg (szinonim megfogalmazások még: a „jó így is”, „az a fő, hogy megértjük egymást”, „a hivatalos esküvő sem biztosíték”, „így szoktuk meg”, „fölsleges az esküvő” stb.) Ilyen érveket említ a házasságkötés lehetőségét *biztosan* elutasítók mintegy egynegyede és a „*talán*” házasságot kötők egyötöde. Határozott, véglegesnek tűnő elutasítás ritkábban fogalmazódik meg az igen fiatal, 20 év alatti, és a legfeljebb 8 osztály végzett anyák körében – ők azok, akik valamiképpen mégiscsak reménykednek abban, hogy élettársukkal egybekelnek, s – amint a statisztikai adatok mutatják – reményeiket előbb-utóbb meg is valósítják. A „papír” szükségtelenségét főképp a magasabb – legalább középiskolai – végzettségű anyák hangoztatják, továbbá azok a párok, amelyekben vagy az anya vagy az apa

(vagy mindkét szülő) elvált családi állapotú, vagyis akiknek a házassággal kapcsolatban már negatív tapasztalataik is vannak.

A rangsor második helyén már eltérnek a házasságot „biztosan nem kötök” és a „talán házasságra lépök” indokai. A házasságkötést véglegesen elvetők esetében a „függetlenség biztosítása” kerül a második helyre (13%-uk említi ezt), s a kötöttségektől való félelem, a függetlenség megőrzésének szempontja még erőteljesebben érvényesül a viszonylag idősebb (30 év feletti) valamint a nem cigány származású anyák érvelésében. A „talán” házasságkötést tervezők második legfontosabb indoka (19%) azonban *a családi akadály elhárulására várakozás*: csak az apa szabaddá válása, korábbi házasságának felbontása után remélhető számukra a hivatalos házasságkötés.

A többi (rangsorban a harmadik vagy további helyre kerülő) érv azonban összességében azt támasztja alá, hogy az anyák körében végül is kisebbségbe kerülnek azok, akik a házassággal mint intézménnyel, mint választandó életformával nem rokonszenveznek; a házasság mellőzése mögött inkább az egyéni helyzet, az adottságok, lehetőségek, mint a törvényes aktust gátló tényezők mérlegelése áll. Nem nevezhetők például tudatosan „házasság-ellenesnek” azok, akik nagyon is gyakorlatias okok miatt bizonytalanodtak el abban: „érdemes-e” összeházasodniuk. „*A szociális támogatás miatt előnyösebb az élettársi kapcsolat*” – véli a „talán” házasságkötést tervezők 11%-a, a házasságot kötni nem kívánók 8%-a. E motívum relatíve kis súlyú megkérdezettjeink körében – okaival tanulmányunkban részletesebben is foglalkozunk. Ám azoknál, akik döntésükben ezt érzik a legfontosabbnak, inkább kényszerűségről lehet szó, semmint magával a házasság intézményével szembeni ellenérzésről. Ezt valószínűsíti az is, hogy az egyedülálló szülőknek járó szociális támogatás megszerzése a kifejezetten rossz helyzetben lévők: a nagyon fiatal, alacsonyan iskolázott és a cigány származású anyák döntéseit billenti a törvényes házasság elkerülésének irányába.

Nem tekinthetők a házasság mint intézmény ellenzőinek azok sem, akik pusztán csak gyermekük apjához nem akarnak férjhez menni, mivel nem tartják őt alkalmasnak a házastárs szerepére. „*A házasságot általában nem ellenzi, de a gyermek apjához nem kíván férjhez menni*” alternatívát a házasságot „biztosan nem kötök” 10%-a, a „talán” csoport 2%-a választotta. Ez a vélekedés nem különbözik az anyák társadalmi-demográfiai jellemzői szerint; felmerülése tipikusan az egyéni élethelyzettel függ össze. A házasságkötést „talán” és „nem”- tervezők csoportjában egyformán 8%-ot képvisel „*az apa nem kíván – egyelőre – nőszülni*” említések aránya. Az apa ellenállására az átlagosnál nagyobb számban hivatkoznak a viszonylag fiatal (20–

24 éves), alacsony iskolai végzettségű, hajadon családi állapotú anyák. Nem kétséges, ők szívesen férjhez mennének, ha ezt társuk is akarná. Viszonylag kevesen magyarázzák anyagi okokkal a házasságkötés átmeneti vagy végleges meghiúsulását – mindkét csoportnak csupán 4-4%-a hivatkozik erre. Úgy tűnik, az esküvő, a lakodalom költségei inkább azokat foglalkoztatják, akik – mint fentebb láttuk – már biztosabbnak érzik összetartozásukat, érzelmi szempontból reálisabbnak a házasság megkötését, amit olykor valóban már csak a pénz összegyűjtése késleltet. Amikor még bizonytalanabbak az érzelmek, az esküvői költségek mérlegelése háttérbe szorul.

A házasságkötésről véglegesen lemondók és a bizonytalan tervvel rendelkezők közel egyötöde nem tudja pontosan meghatározni, miért is tartózkodnak a kapcsolat törvényesítésétől. Ez meglehetősen magas arány, s még magasabb a nagyon fiatal, az igen alacsony iskolai végzettségű, főként pedig a cigány származású anyák körében. Ez is arra vall, hogy magatartásukat nem valamiféle tudatos ellenkezés vezérli, hanem a körülmények hozták így.

A házasságkötés mellőzésének ok-struktúráját áttekintve összefoglalóan is elmondható tehát, hogy az *élettársi kapcsolatban élő anyák* meghatározó többsége különböző személyes okok vagy anyagi megfontolások, nem pedig elvi okok miatt vállalja életformáját. Az élettárssal élő anyák alig több mint egynegyedéről (26,9%-áról) mondható el csupán, hogy a házasság kötelékét a maguk számára nem tartják megfelelő életkeretnek. Értelemszerű, hogy a rövidesen házasságot tervezők között ilyen egyáltalán nincs. Ha a törvényes kereteket elfogadni egyáltalán nem tudók csoportjába azokat soroljuk, akik „*az együttéléshez nem kell papír*”, vagy a „*független, önálló szeretne maradni*” okokkal indokolják döntésüket, akkor ezt az attitűdöt a házasságkötést egyáltalán nem tervező élettársak 40%-ánál, a bizonytalanok („talán” választ adók) 28%-ánál valószínűsíthetjük.

Feltételezhetnénk, hogy házassággal szembeni ellenvetések jóval intenzívebben élnek azokban az anyákban, akik az 1995. évi gyermekszülés után *egyedül maradtak, apa nélkül nevelik gyermeküket/gyermeküket*. (Ez az összes házasságon kívül szült nő 30,2%-át jelenti.) Arra a kérdésre: „*volt-e olyan terve, hogy a gyermek apjával házasságot kötnek?*” – az egyedül álló anyák több mint fele, 52,5%-a kétségkívül „*nem*” választ adott, vagyis akkor sem gondolt egy későbbi házasságkötés lehetőségére, amikor szoros kapcsolatba került jövőendő gyermekének apjával, de akkor sem, amikor teherbe esett. Ám alig vannak kevesebben (47,5%) azok, akik nagyon is számítottak arra, hogy kapcsolatukból a későbbiekben *házasság lesz*. A „*miért nem gondolt házasságra?*” és a „*miért nem sikerült a házasságkötés?*” kérdésekre kapott válaszokból

egyértelműen az világlik ki, hogy a házasságot szükségtelennek tartók aránya az egyedülálló anyák között még kevesebb, mint az élettársi kapcsolatban élők csoportjában, s a fő ok domináns módon az apa személye:

Volt-e olyan terve, hogy a gyermek apjával házasságot kötnek?
(A gyermekszülés után egyedül maradt anyák véleménye)

(százalék)

Volt ilyen terve

Miért nem sikerült?	
- az apa nem kíván (egyelőre) megőszülni	21,3
- anyagi vagy családi problémák akadályozzák	13,5
- egyéb ok vagy nem tudja	12,7
Összes egyedülálló tervező anya	47,5

Nem volt ilyen terve, mert:

- nem tartja fontosnak, a mai modern világban nincs jelentősége annak, hogy házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek	10,9
- független, önálló szeretett volna maradni, mert céljait, elképzeléseit így jobban meg tudja valósítani	8,1
- a házasságot általában nem ellenzi, de a gyermek apjához nem kíván férjhez menni	22,0
- a szociális támogatás miatt előnyösebb, ha nem kötnek házasságot	1,4
- egyéb ok vagy nem tudja	10,1
Összes egyedülálló, nem tervező anya	52,5

100,0

Mindent egybevetve az egyedül maradt anyák közel felénél is elsősorban egyéni akadályai vannak a házasságkötésnek (mivel vagy az apa nem kíván nőszülni, vagy az anya nem szeretne tartós kapcsolatban maradni vele – 43,3%); családi, anyagi, szociális vagy egyéb akadályt 37,7%-uk említ, s még egyötödüket sem teszi ki azok együttes aránya, akik „nem tartják fontosnak a papírt” vagy „önállóságra, függetlenségre „ vágynak (19%), vagyis akiknek attitűdjeit a magunk részéről házasság-ellenesnek minősítettük. (Műszóhasználatunkban a „házasság-ellenesség” természetesen leegyszerűsített kifejezés. Az esetek nagy részében ekkor sem kategorikus, elvi szembenállásról van szó, hanem arról, hogy az érintettek saját életükben nem tudják, nem akarják elfogadni a házassággal együttjáró törvényes kötöttségeket.) Ez utóbbiak aránya meghaladja a 20%-ot ha az anya valaha élettársi kapcsolatban élt az apával, vagy pedig ha szoros kapcsolatot tartottak fenn, de nem laktak közös lakásban. Ám alig több mint 10% (12,5%) csak azoknál az anyáknál, akiknek 1995. évi terhessége „alkalmi

ismeretségből” származott. Korábban bemutattuk, hogy alkalmi ismeretségből történő teherbe esések főképp a nagyon fiatal korú hajadonoknál fordultak elő; ők azok, akik kapcsolatuk létrejöttékor egyáltalán nem gondolnak a következményekre, s teherbe esésük gyakorlatilag teljesen független attól, hogy ők maguk, személy szerint házasság-párti vagy házasság-ellenes attitűdökkel rendelkeznek-e.

Jóllehet, adataink egybehangzóan alátámasztják, hogy a házasságon kívül szült anyák meghatározó többsége egyáltalán nem ellenzője a törvényes házasságnak, a kutatás feladatának tekintettük annak vizsgálatát is, hogy a *házassággal mint intézménnyel szembeni ellenérzések* az anyák mely társadalmi-demográfiai csoportjaira a legjellemzőbbek. A kérdést úgy is megfogalmazhatjuk: vajon igaz-e az, hogy ilyesfajta ellenérzések éppenséggel azokban a csoportokban élnek az átlagosnál intenzívebben, amelyek az újabb keletű változásokban (a házasságon kívüli gyermekvállalás gyors növekedésében) élen járnak, vagyis az idősebb, iskolázottabb női korcsoportokra? Elemzésünk szerint ilyen összefüggés kimutatható, mégpedig a családi életforma, a családi állapot, az életkor, a település, az iskolai végzettség, a vallásosság valamint a származás változói mentén.

37. *A házassággal mint intézménnyel szembeni ellenérzések arányai a főbb társadalmi-demográfiai csoportokban a házasságon kívül szült anyák teljes mintájában*

(százalék)
(N = 1433)

Társadalmi-demográfiai csoportok	„Nem fontos a papír”	„Önálló, független szeretne maradni”	Együtt (az ellenérzések aránya)
<i>Családi életforma</i>			
Egyedülállók	10,9	8,0	18,9
Élettársak	18,5	8,4	26,9
Házasok	-	-	-
<i>Családi állapot</i>			
Hajadon	15,6	7,2	22,8
Elvált	18,7	12,0	30,7
Özvegy és házas	-	-	-

Társadalmi-demográfiai csoportok	„Nem fontos a papír”	„Önálló, független szeretne maradni”	Együtt (az ellenérzések aránya)
<i>Korcsoport</i>			
18–19 éves	9,2	4,6	13,8
20–24 éves	13,4	5,5	18,9
25–29 éves	19,0	7,1	26,1
30–34 éves	20,1	12,4	32,5
35–X éves	12,1	16,3	28,4
<i>Település</i>			
Budapest	21,0	12,3	33,3
Vidék	9,5	6,8	16,3
<i>Iskolai végzettség</i>			
8 osztálynál kevesebb	14,1	2,7	16,8
8 osztály	11,8	7,8	19,6
Szakképzés iskolája	16,0	9,0	25,0
Középiskola	18,9	6,7	25,6
Egyetem, főiskola	17,3	17,4	34,7
<i>Vallásosság</i>			
Az egyház tanításait követi	3,5	7,0	10,5
Vallásos a maga módján	13,6	5,8	19,4
Nem vallásos	18,7	8,7	27,4
<i>Származás</i>			
Cigány	11,6	4,1	15,7
Nem cigány	16,1	9,0	25,1
<i>Átlag</i>	<i>15,1</i>	<i>7,8</i>	<i>22,9</i>

A vélemények differenciálódásának két vonulata figyelhető meg. Az egyiket az *életút-változók* szabják meg: az élettársi kapcsolatot választók valamint az elvált családi állapotúak körében erősebb a házassággal szembeni ellenérzés, mint az egyedülállóknak és a hajadonoknak. Ez érthető is, hiszen az élettársak nagy része (főképp huzamosabb együttélés után) többé-kevésbé véglegesen döntött már választott életformája mellett, az elváltaknak pedig rossz tapasztalataik vannak a házasságról. Az elváltak – akik egyben „idősebbek” is – jobban vágyódnak az önállóság, a függetlenség után is, mint a fiatal hajadonok.

Az életút-változóknál markánsabb, erőteljesebb a *társadalmi változók* hatása. Ennek az lehet az oka, hogy az attitűdöket nem csak a demográfiai életút, hanem – talán még nagyobb mértékben – a társadalmi hovatartozás is meghatározza. Ez leginkább az attitűd iskolai végzettség szerinti alakulásánál mutatkozik meg: az iskolázottság emelkedésével nagyon jelentősen növekszik a házassággal szembeni ellenérveket felsorakoztatók aránya, ezen belül a

diplomások között például legmagasabb – az átlagos 7–8%-kal szemben közel 20% – az önállóságra, függetlenségre vágyóké. A későbbiekben rámutatunk arra, hogy ez az állásfoglalás a diplomás anyák részéről sem a házasság intézményével való kategorikus szembefordulást takar, hanem azt, hogy ők tartják leginkább „egyenrangú versenytársnak” a páros élet két formáját. Az iskolai végzettség szerinti gyakoriságok jól alátámasztják, hogy az iskolázottabb nők statisztikailag is megfigyelt, gyors magatartásváltozása valóban értékrendbeli változást is jelent.

Szembetűnő a fővárosi és a vidéken élő anyák véleményeltérése. Budapesten a vidéken élőknél kétszer több olyan anyát találtunk, akiknek a házasság intézményével szemben ellenérzéseik vannak. Annak, hogy országos viszonylatban „csak” minden ötödik, de Budapesten minden negyedik gyermek született házasságon kívül a vizsgálat évében, ez is egyik magyarázata lehet: az értékrendbeli változásoknak, a modernizáció hatásának érvényesülésére a fővárosban, ahol magasabban iskolázott nők is sűrűbben élnek, jóval nagyobb esélyek vannak mint vidéken.

Vizsgálati mintánkban igen csekély a magukat nagyon vallásosnak tartók száma, valamelyest a hitbéli meggyőződés hatása mégis megfigyelhető: a házassággal szemben gyakrabban vannak ellenérzéseik azoknak, akik bevallásuk szerint nem fogadják el a vallás, az egyház tanításait.

Némi magyarázatra szorul a cigány és nem cigány származású anyák véleménykülönbsége. Adataink alapján úgy tűnik fel, a cigány származású anyákban kevesebb ellenvetés él a házassággal mint intézménnyel szemben; a hasonló attitűddel rendelkezők aránya a nem cigány anyák körében 10 százalékponttal magasabb. Mögötte főképp az iskolai végzettség hatása sejthető. Mégis elgondolkasztató, mi lehet az oka annak, hogy míg a tapasztalatok szerint a cigány népesség körében hagyományosan gyakoribb a házasságkötés mellőzése, ez a magatartás attitűdjeik szintjén nem érhető tetten. Nézetünk szerint éppenséggel e hagyományok erősítik meg a cigány anyák csoportjában azt a beállítódást, hogy számukra a „házasság és/vagy élettársi kapcsolat” alternatívája nem jelenti a két életforma közötti választás olymértékű, feszítő kényszerét, mint amilyent jelent ez azok számára, akik alapvetően a törvényes házasságkötés tradicionális szabályai között nevelkedtek, s akik részéről esetenként szinte deklaráció-értékű a házasságon kívüli gyermekvállalás. Ez a különbség okozhatja azt is, hogy a cigány anyák körében legnagyobb a száma azoknak, akik a „miért”-kérdésére („miért nem terveznek

házasságot”) nem igazán tudtak mit válaszolni, mivel a „választás” problémája közömbös számukra; a körülményektől függően szívesen választják a páros élet mindkét formáját.

Az eddigiekben kimutattuk, hogy a házasságon kívül szült nők egyéni, szubjektív döntéseiben a házasság intézményével szembeni ellenérzések csak kevésbé játszhattak szerepet – alig több mint egyötödükre jellemző csupán ez. A nagy többség vagy rövidesen házasságkötésre törekszik, vagy pedig külső – általuk nem befolyásolható – anyagi és családi körülmények miatt vállal egy, a hagyományostól eltérő életformát. Nem tudni ma még, hogy ez véglegesen így marad-e, vagy előbb-utóbb mégiscsak házasságra lépnek mostani párjukkal, esetleg új társra találnak.

A következő fejezetben más nézőpontból fogjuk vizsgálni az attitűdöket. Függetlenül a szubjektív döntésektől, az egyéni életvezetés során felmerülő problémáktól, azt próbáljuk megvizsgálni: a házasságon kívül gyermeket vállaló nők számára általánosságban mennyire népszerű a páros élet törvényes vagy nem törvényes változata, és mennyire népszerűek az egyedül élés különböző variációi; milyen mértékben tartják a megkérdezett anyák elfogadhatónak, tolerálhatónak a sajátjuktól eltérő, másfajta családi életformákat.

c) A különböző családi életformák népszerűsége

Hogy mennyire népszerűek a páros együttélés különböző formái, s mennyire azok az egyedül élés különböző változatai (pl. teljesen egyedül, egyedül de gyermekkel, egyedül lakni, de szoros párkapcsolatot tartani fenn stb.), arról mostani vizsgálatunk előtt már más, az életforma-választásban érintett, speciális csoportok körében is gyűjtöttünk információkat. A 20–35 év közötti nők és 20–40 év közötti férfiak megkérdezése alapján arra a megállapításra juthattunk, hogy bár a fiatal felnőtt generáció nagyon erősen pártfogolja a nem házas, az élettársi együttélést, korántsem nevezhető „házasság-ellenesnek”; túlnyomó többségük egyáltalán nem fogadja el azt az állítást, hogy „a házasság ma már elavult intézmény” (vö. *Cseh–Szombathy és tsai 1994*). Hasonló eredményt mutatnak az Európai Termékenységi és Családvizsgálat magyarországi adatai is (vö. *Kamarás 1995*). Házasságban élő és egyedülálló, kisgyermeket nevelő fiatal szülők megkérdezése során pedig azt tapasztaltuk, hogy bár az egyedülálló, gyermekes nők valamivel elfogadhatóbbnak tartják az egyedülélést, mint ahogyan házas társaik gondolkoznak erről, az ideális életforma az ő számukra is a páros együttélés, elsősorban a házasság (vö. *Pongrácz–S. Molnár 1994/b*).

Ezt azért érdemes előre bocsátani, mert az 1995-ben házasságon kívül szült anyák – életkoruk szempontjából – ugyanehhez a korábban már vizsgált korosztályhoz tartoznak (zömmel ők is 20–35 év közöttiek és kisgyermeket gondoznak); attitűdjeiknek ezért többé-kevésbé illeszkedniük kell generációjuk nézeteihez, felfogásához. Ez gyakorlatilag így is van: a házasságon kívül szült anyák meghatározó többsége nagyon is ideális életformának tartja a házasságot, ám ezzel csaknem teljesen azonos értékűnek az élettársi együttélést is. Azonban – ha közülük kevesekre is jellemző – mégis tetten érhető a házasság (és/vagy az élettársi kapcsolat) negatív megítélése (vagy legalábbis a páros életformák hátrányainak, s velük szemben az egyedül élés előnyeinek túlhangsúlyozása) is. Jogos lehet a kérdés: az anyák saját, személyes életforma-választásait vajon befolyásolja-e az, hogy a különböző családi életformák negatívumait és pozitívumait miként ítélik meg, vagyis hogy általánosságban a családi életformákkal kapcsolatban milyen attitűdökkel rendelkeznek. Megjegyezzük, az összefüggés kétirányú. Arra is van esély, hogy „a körülmények hozzák úgy”, hogy az anya – korábbi tervei, elképzelései ellenére – választ egy, a tradicionálistól eltérő életformát, és „önigazolásként” (esetleg választásának pozitív tapasztalatai következtében) általánosabb szinten is változnak attitűdjei a házas/nem házas életforma alternatíváját illetően. Kérdőívünkkel erre is választ kerestünk.

A különböző életformákat – az iskolai osztályozáshoz hasonlóan 5-től 1-ig terjedő skálán értékelve – az anyák 65%-a szerint férj, élettárs nélkül, kizárólag csak a gyermekkel élni „rossz” vagy „nagyon rossz”. Egyötödük hajlamos arra, hogy „közepes” osztályzatot adjon, vagyis mérlegelje az egyszülős státus előnyeit és hátrányait. Ugyanakkor ha kis számban is, de másfajta életvezetési minták tudatos választása is megjelenik. Az anya-gyermekkel – családformát például 9% „jónak” vagy „nagyon jónak” tartja, 16% pedig ugyanilyen pozitívan vélekedik arról a megoldásról, hogy az anya maradjon szoros kapcsolatban az apával, de ne lakjon vele egy fedél alatt. Ezzel összhangban 7–8%-ra tehető azok aránya, akik házastársak vagy élettársak együttélését egyáltalán nem tartják kívánatos életformának. Mindez arra utal, hogy az értékek és normák liberalizálódása következtében nemcsak a kapcsolat törvényesítése vagy annak mellőzése jelent választási lehetőséget; az *egyedülálló szülő és gyermek(ek)* – összetételű család képe nemcsak kényszerűségből, de tudatos döntés alapján is kibővíti a családról, családalapításról alkotott tervek, elképzelések alternatíváit. A legnépszerűbb életforma azonban mégis a szoros, együttélő párkapcsolat, gyakorlatilag közel azonos értékűnek tartva a törvényes és nem törvényes együttéléseket.

38. A vélemények megoszlása a különböző családi életformákról

Családi életformák	százalék						
	Nagyon jó (5)	Jó (4)	Részből jó, részben rossz (3)	Rossz (2)	Nagyon rossz (1)	Nem tudja	Összesen
Önállóan, egyedül élni, férj, élettárs nélkül, csak a gyermekkel	4	4	22	19	46	4	100
Fenntartani a szoros kapcsolatot a gyermek apjával, de nem lakni együtt vele	6	10	23	24	31	6	100
Együtt élni élettárral és gyermekkel	52	28	10	4	3	3	100
Házasságban élni gyermekkel	64	14	8	3	5	6	100

A megoszlásokból összefoglaló indexeket számítva (a közvélemény-kutatásokból ismert, 100 fokú „népszerűségi index” mintájára) az tűnik ki, hogy a meglehetősen homogénnek tűnő véleményeket az anyák tudatosan választott vagy sorsszerűen bekövetkezett életútja módosítja; az anyák három tipikus csoportjában az egyes életformák népszerűsége nem teljesen azonos.

39. Különböző családi életformák népszerűsége az anyák gyermekszülés után kialakult életformája szerint

Életformák	index			
	Átlag	Egyedülálló anyák	Élettársi kapcsolatban élő anyák	A szülés után házasságot kötött anyák
Önállóan, egyedül élni	24	37	19	16
Szoros kapcsolatban az apával, de nem lakni vele együtt	33	42	29	27
Élettársi kapcsolatban élni	81	69	88	75
Házasságban élni	85	82	85	98

Látható, hogy a házasság és az élettársi kapcsolat csupán azok szemében egyenértékű alternatíva, akik maguk az élettársi együttélést választották. Egyértelmű a házasságot kötöttek öngazolása, bár igen magasra értékelik az élettársi együttélést is – hiszen a szülésig ők maguk is ebben az életformában éltek.

Az egyedül maradt anyák attitűdjei már összetettebbek. Ez abból következik, hogy – mint korábban arról már szó volt – egyesek tudatosan választják az önálló életet (önáluk annak osztályozása is magasabb), míg mások csupán kényszerűségből maradtak egyedül. Önáluk azonban a páros élet két változata közül a mérleg a házasság javára billen. Az egyedülálló anyák

nagy része – ha módjában állna – valószínűleg szívesebben folytatná életét törvényes házasság, semmint élettársi együttélés formájában.

Az attitűdök szintjén nagyon jelentős különbség van az egyedül élés két formájának megítélése között: az apával való szoros, de együttlakás nélküli kapcsolatot 9–10 ponttal jobb életformának tartják, mint a teljes függetlenséget. Ebben ugyancsak kétfajta motiváltság játszik szerepet. Ha az apa nem akarja (vagy – ha még nem vált el – nem tudja) szorosabbra fűzni a köteléket, az érintettek azt remélhetik: még mindig jobb egy laza kapcsolatot fenntartani, mint teljesen magukra maradni. De rokonszenves életforma ez azoknak is, akik eleve úgy tervezik életüket, hogy úgymond, „függetlenek maradnak”.

Tekintsük át most, kik azok, akik „nagyon jónak”, de legalábbis „jónak” tartják, ha egy anya önállóan, egyedül él, férj, élettárs nélkül, csak a gyermekkel. Mint láttuk, összességében az anyáknak meglehetősen kis hányada, 8%-a vélekedik csak így.

Az általános szociológiai változók (úm. település, iskolai végzettség vagy akár a vallásosság) egyáltalán nem befolyásolják e véleményeket. Az életkor már igen: a 35 éves és idősebb anyák 31%-a jónak vagy nagyon jónak tartja az egyszülős státust. Mögötte a családi állapot hatását fedezhetjük fel: 35 év felett több az elvált családi állapotú, akik házasságuk kudarca után az egyedül élést sokszor inkább felszabadulásként élik meg. Az egyéni életutak között már több olyan, speciális eset is van, amelyek módosítják az egész mintában tapasztalt átlagot:

	Az egyedül élés jó vagy nagyon jó (Átlag: 8%)
– Egyedülálló hajadonok	16%
– Egyedülállók, akik <i>csak ehhez az apához</i> nem kívánnak férjhez menni	17%
– Egyedülálló elváltak	18%
– Alkalmi ismeretségből teherbe esettek	18%
– Élettársi viszonyban éltek, de az együttélés megszakadt	18%
– Egyedülállók, akik <i>függetlenek kívánnak maradni</i>	34%

Kizárólag ún. életút-változók differenciálják a véleményeket azon alternatíva megítélésénél is, hogy mennyire jó az apával szoros kapcsolatban maradni, de nem lakni együtt vele:

Szoros kapcsolatban maradni, de nem lakni együtt az apával *jó vagy nagyon jó*
(Átlag: 16%)

- Akiknél a gyermekszülés előtt a kapcsolat megszűnt	20%
- Egyedülálló hajadonok	25%
- Egyedülálló elváltak	28%
- Ahol a gyermekszülés előtt nem éltek együtt	29%
- Alkalmi ismeretségből teherbe esettek	30%
- Élettársi kapcsolatban élnek, de nem kívánnak férjhez menni	32%
- Egyedülállók, akiknek „nem fontos a papír”	36%
- Egyedülállók, akik „függetlenek kívánnak maradni”	37%

Nem kell indokolni, ebben a körben miért oly nagy az élettársi kapcsolat népszerűsége; erre a kérdésre a kérdezettek kerek 80%-a jó vagy nagyon jó osztályzatot ad. Elfogadottsága mérsékeltebb a házások és az egyedülállók körében, és akkor is, ha az életutak másképp alakultak. De minden vizsgált kategóriában többségi vélemény az élettársi együttélés pozitív értékelése – ez alól csupán azok jelentenek kivételt, akik életüket függetlenül kívánják élni.

Élettársi kapcsolatban élni *jó vagy nagyon jó*
(Átlag: 80%)

- Házások	66%
- Akik az apával nem éltek együtt	66%
- Egyedülálló elváltak	63%
- Akiknél a kapcsolat a szülés után megszűnt	63%
- Élettársi viszonyban élők, akik <i>ezzel az apával</i> nem kívánnak házasságot kötni	63%
- Egyedülálló hajadonok	63%
- Akik terhessége alkalmi ismeretségből származik	57%
- Egyedülállók, akik függetlenek kívánnak maradni	43%

Hasonlóképpen egyértelműen pozitív a házasság megítélése. Itt azonban már nemcsak az életút-változók, hanem szociológiai változók hatására is felfigyelhetünk, mindenekelőtt az iskolai végzettségére és a vallásosságára.

Bár a házasság népszerűsége a 8-nál kevesebb osztályt végzettek körében is nagy, a középiskolát vagy egyetemet, főiskolát végzetteknél 9 százalékponttal azt is meghaladja. Felmerülhet: nincsen-e ellentmondás aközött, hogy a nem házas szülések országosan éppen az iskolázott nők körében emelkednek a legdinamikusabban, ugyanakkor a házas életformára mégis ők adják a legjobb osztályzatokat. Nézetünk szerint nincsen ilyen ellentmondás. A házasságon kívül szült, iskolázott anyák képviselik leginkább azt az értékrendet, amely szerint a páros életformák közötti szabad választás nem jelenti a „nem választott alternatíva” leértékelését,

lebecsülését. Sőt, felfogásuk szerint vele egyenértékű, tehát nagyon is jó lehet az is, ha valaki – egyéni ízlését követve – házasságot köt.

Más a helyzet a vallásosság hatásánál. Bár a nem vallásosak is nagyra értékelik a házasságot, még inkább áll ez a nagyon vallásosakra („az egyház tanításait követőkre”); a két szélső pólus közötti különbség itt is 9 százalékpont. Mögötte a vallásos nők konzervatívabb beállítottsága állhat. (Megjegyzendő: nemigen beszélhetünk itt szignifikáns összefüggésről, csupán valamiféle jelzésről. A magukat nagyon vallásosnak tartók aránya az egész mintában töredéknyi – mindössze 4%; a „maguk módján” vallásosaké 53%, a nem vallásosaké 36%, 7% pedig el sem tudja dönteni, vallásos-e vagy sem. Az arányok azonban nem sokat különböznek attól, amit 1993-ban 18–40 éves férfiak és 18–35 éves nők reprezentatív mintáján kaptunk. Ott a válaszadók 6%-a bizonyult nagyon vallásosnak, az egyház tanításait követőnek. E tekintetben tehát a házasságon kívül szült nők nemigen különböznek generációjuk felfogásától.)

	Házasságban élni jó vagy nagyon jó (Átlag: 78%)
<i>Iskolai végzettség</i>	
– 8 osztálynál kevesebb	67%
– 8 osztály	77%
– szakmunkás iskola	79%
– középiskola	83%
– egyetem, főiskola	83%
<i>Vallásosság</i>	
– vallásos, az egyház tanításait követi	83%
– vallásos a maga módján	80%
– nem vallásos	74%

Az életút-változók hatása természetesen itt is érvényesül: a házasságot kötni nem óhajtóknak „csak” 67%-a véli jónak vagy nagyon jónak ezt az életformát. Ami pedig a független életre vágyókat illeti, nézeteik csaknem fele-fele arányban oszlanak meg: mindössze 37%-uk tartja jónak vagy nagyon jónak a házasságot, 32%-uk pedig kifejezetten „rossz” vagy „nagyon rossz” életformának gondolja.

Megpróbáltunk felelni arra a kérdésre, hogy vajon akiket az motivál a házasságkötés mellőzésére, hogy az egyszülős családok fokozott szociális támogatásban részesülnek (ilyen például a családi pótlék emelt összege), másképp ítélik-e meg a különböző családi életformák előnyeit-hátrányait.

Ilyen „praktikus megfontolás” csak kevesekre jellemző. Az élettársi kapcsolatban élők 5%-a (69 személy) adott csak olyan választ, hogy azért nem terveznek társukkal törvényes házasságot, mert „*a szociális támogatás miatt így előnyösebb*”. Az egyedül élők közül mindössze 6 anya indokolta hasonlóan álláspontját. Motiváltságukban kétségkívül racionális elem, hogy e 75 anya körében az alacsonyabb társadalmi státusúak száma nagy, cigány származású is relatíve több van közöttük, és a bevallott egy főre jutó nettó jövedelmük az élettársi kapcsolatban élők egyébként is igen alacsony, 10 052 Ft-os átlaga alatt marad. A különböző családi életformák népszerűsége azonban nem tér el az egész mintában, illetve az élettársi kapcsolatban élőknel tapasztalttól: túlnyomó többségük az egyedül élés mindkét formáját rossznak vagy nagyon rossznak, a párkapcsolatban élés mindkét formáját pedig jónak vagy nagyon jónak tartják. A praktikus szempont tehát – úgy tűnik – nem befolyásolta az egyes családi életformáknak inkább az értékek és attitűdök által meghatározott megítélését.

Meg kell azonban jegyezni, hogy adatfelvételünk időpontjában, 1996 első hónapjaiban még nem lépett életbe a családi pótlék egy főre jutó jövedelemhez kötésének új rendszere, ami az esetek többségében kétségkívül előnyösebb akkor, ha a kiszámítás alapja kizárólag csak az anya jövedelme. Kérdeztjeinknek azonban erről ekkor még nem lehettek tapasztalataik. Az ún. Bokros-csomagot megelőzően az egyedülálló szülők előnyét csupán az emelt családi pótlék jelentette, amelynek csekély összege miatt annak kedvezőtlen népesedési hatásával (nevezetesen a kapcsolat törvényes legalizálásának elhagyásával) nemigen kellett számolni. (Bizonyos vonatkozásokban és bizonyos szinten már igen. Inkább tapasztalati adataink vannak arról, hogy abban az időben, amikor a családok nem tarthattak fenn egynél több lakást – nem vásárolhattak például a még kiskorú gyermekük számára sem – a színlelt válás és a további családi élet élettársi együttélés formájában való fenntartása nem számított szokatlan vagy elítélendő gyakorlatnak.)

Egyébként maga a lakosság is meglehetősen borúlátó volt ebben a kérdésben 1995 végén, a családtámogatások lefaragása után. Akkori közvélemény-kutatásunk szerint az emberek közel 60%-a részben vagy teljes mértékben elképzelhetőnek tartotta, hogy „*mivel az egyedülálló szülők könnyebben jutnak támogatáshoz, több lesz a válás, vagy eleve nem kötnek házasságot*”. A nemzetközi tapasztalatok is arra vallanak, hogy a népesedési elvek szociális segélyezéssé változtatása valóban járhat ilyen hatással. Említhetjük a volt Kelet-Németország példáját, amelyben az egyedülálló anyák kiemelt támogatása (pl. soron kívüli lakáshoz juttatása) nagyon jelentősen megemelte az egyszülős családok számát; a volt szocialista országok közül itt volt

legnagyobb az egyedülálló anyák aránya. Ám az egyesítés, a magas munkanélküliség megjelenése után helyzetük bizonytalanná vált, mivel ezt a pozitív diszkriminációt erősen megnyirbálták. Jellemző, hogy – összehasonlító vizsgálatunk (*Pongrácz-S. Molnár 1994/b*) tanulsága szerint – az egyesítés után az egyedül élés életformáját a volt kelet-németországi anyák már jóval negatívabban ítélték meg, mint a volt nyugatnémet régióban élő társaik, ami mögött a kutatók szerint főképp ez az anyagi ok áll. A problémára egyébként azért hívjuk fel a figyelmet, mert – azt gondoljuk – az új rendelkezések hasonló, a házasságkötés elkerülésére motiváló hatásával nálunk is számolni kell. Az a tény pedig, hogy az életüket ilyen megfontolásokkal tervező anyák gyakorlata és az ideális családformákról alkotott elképzeléseik között meglehetősen nagy távolság van, azt sejteti, hogy az érintettek számára ennek a praktikus szempontnak a kényszerű elfogadása korántsem feszültségmentes.

Összefoglalva: a házasságon kívül szült nők attitűdjei nem tükrözik házasságellenességet. *Magatartásukból* (ha kis számban is, de voltak, akik mielőbbi házasságkötésre törekedtek), *további terveikből* (több mint egyharmaduk „rövidesen” vagy „talán” házasságra lép párjával) az tűnik ki: elég sokan vannak, akik a házasságon kívüli szülést átmeneti helyzetnek tekintették/tekintik. Az élettársi együttélés létjogosultsága azonban vitathatatlan számukra. A kérdezettek közel 90%-a elvárná, hogy a házasság és az élettársi kapcsolat a törvény előtt is egyenlő legyen. Ez egyébként nem is indokolatlan. Mind a joggyakorlatban, mind a szociális rászorultság megállapításában konfúziót okoz az, hogy – részben a hivatalos elbírálást mérlegelő, taktikai okokból, részben a környezet elítélésétől tartva – az élettársi együttélés bevallása nem egyértelmű.

Ha nem is sokakat vonz, de a házasságon kívüli gyermekvállalásban szerepet játszik az „önálló”, a „független”, a párkapcsolat nélküli élet, a gyermekét egyedül nevelő anya mint életforma preferálása is. Részletesebb elemzéseink szerint azonban nem rajzolódik ki az így vélekedők valamiféle egységes arculata – nem állítható például, hogy azzal jobban rokonszenveznének a fővárosban élők vagy az iskolázottak, a fiatalabbak vagy az első gyermeküket szülők stb. Ez azt az óvatos megállapítást engedi meg, hogy a (törvényes vagy nem törvényes) szoros párkapcsolat végleges elkerülésének vágya inkább egyéni beállítódásoktól függ, annak nincsen megfogható társadalmi bázisa. Vele mégis érdemes számolni, mert akik magukénak vallják, azok a nem házas születések számát növelik.

V. A HÁZASSÁG ÉS AZ ÉLETTÁRSI EGYÜTTÉLÉS ALTERNATÍVÁJÁVAL KAPCSÓLATOS ATTITÚDOK

Az életformák népszerűségének megoszlásai azt mutatták, hogy a párkapcsolat legitim és illegitim formái egymás valóságos versenytársait képezik. A házasságon kívül szült nők „rokonszenve” a törvényes házasság iránt elég erős, azonban mégsem állítható, hogy az illegitim gyermekszülés vállalása, a házasságkötés késleltetése vagy végleges elhalasztása csupán bizonyos kényszerítő külső körülmények hatására történik. Az anyák meghatározó többsége nagyon is megfelelőnek tartja az élettársi kapcsolatot mint életformát, és egyáltalán nem érzi kudarcosnak életét amiatt, hogy a párkapcsolatban élés két, „jónak” vagy „nagyon jónak” minősített formája közül ő személy szerint – időlegesen vagy véglegesen – annak illegitim, törvény által meg nem erősített változatát részesítette előnyben. Attitűdjeik a lakosságban és a fiatal felnőtt generációban egyaránt tapasztalt, és korábbi vizsgálatainkban megfigyelt tudati változással függnek össze (S. Molnár 1997). A házasságkötés törvényes aktusának időzítése mögül fokozatosan, majd mind jobban felgyorsulva tűntek el a századunk első évtizedeiben még erőteljesen érvényesülő erkölcsi követelmények. (Valamikor ezek – az ún. próbaházasság egyes vidékeken a régi időkben is élő gyakorlata ellenére – a házasságkötés előtti szexuális élet szigorú tilalmát is jelentették, legalábbis a nők számára. A vallásosság csökkenésével, az egyház szerepének háttérbe szorításával fokozatosan halványodott az egyházi esküvő jelentősége, a házasság felbonthatatlanságának, az „ásó-kapa” – eszményének követelménye. A közvélemény is mindinkább elfogadta az ún. „polgári esküvőt”, mint a kapcsolat legalizálásának egyedüli formáját. Az erkölcsi kényszer később – a közgondolkodásban még napjainkban is érvényesülő – a „legalább ha gyermek származik a kapcsolatból, kössék meg a házasságot”- követelményévé szelődött, és teljes mértékben elfogadottá vált az a gyakorlat, hogy ez a kötelék felbontható, újabb kapcsolatok, új házasságok megkötése is lehetséges). Ezek a változások nagyon jelentősen lecsökkentették a párkapcsolat törvényes és nem törvényes formái közötti távolságot. Így – jóllehet, a házasság intézményét korántsem tartja *elavultnak* a fiatal generáció, arra az erkölcsi kényszer híján ma már inkább csak az – egyébként korábban is meglévő – praktikus megfontolások (jogi, anyagi biztonság, a gyermek jövője stb.), a hagyományok szeretete (pl. az esküvő kiemelkedő ünnepi aktusához ragaszkodás), a környezet megítélése, elvárásai ösztönöznek. Ezért a procedúra tetszőleges időzítése, elhagyása nem okoz súlyos konfliktust a fiatal pár, de egyre inkább a tágabb család, rokonság számára sem. Pl. sok válaszadónk számára

elegendő indok a törvényes házasság elmulasztásához az, hogy az esküvő megrendezése „sokba kerül”. (Az indok mögött az a vélekedés áll, hogy ma a házasságkötést szinte már csak az esküvő külsőségei, a lakodalom megtartása különböztetik meg az együttélés nem törvényesített formájától.) A gyermekszülésre házasságon kívül vállalkozók a lakosságnak, illetve a fiatal generációnak olyan csoportját jelentik, amely ezt a tudati változást jóval intenzívebben képviseli, olyannyira, hogy saját életvezetésében is megvalósítja: nem mondanak ugyan le a gyermekkel kiteljesedő „teljes családi életről”, de nyitottak az életformák különböző alternatívái iránt, mivel a privát szférában, a szubjektív döntésekben már egyre kevésbé tűnnek meg külső szabályozást, erkölcsi vagy törvényes kényszert.

Kutatásunk részét képezte az is, hogy e tudati változásokat vajon milyen attitűdök jelenlétével lehet leginkább megragadni.

A vizsgálat módszere az volt, hogy a házasságon kívüli családi életforma megítélésének különböző vonatkozásaival kapcsolatos nézeteket, állításokat fogalmaztunk meg (szám szerint 11-et), s a kérdezetteknek az volt a feladata, hogy mindegyikről mondják meg: *egyetértenek-e* azzal vagy *sem*. Ha valaki nem tudott a kérdésről dönteni, pl. „részben” értett csak egyet, választát „*bizonytalanak*” jelöltük. „*Nem tudja*” választ csak akkor regisztráltunk, ha a megkérdezett személy kifejezetten ezt mondta (vagy láthatóan nem értette a kérdés szövegét). Hat állítást korábbi kutatásokban is felhasználtunk, ezeknél mód van a lakossági, illetve a 35–40 év alatti fiatal felnőtt generációra jellemző nézetekkel való összehasonlításra (S. Molnár 1997). A további 5 állítás megfogalmazásánál az említett vizsgálatok nyitott kérdéseire adott válaszai voltak segítségünkre.

A válaszok megoszlásából ún. „egyetértés-indexeket” számítottunk. (Kiszámítása úgy történik, hogy az adott állítással egyetértő vélemények hányadából kivonjuk a nem egyetértő vélemények hányadát, majd az eredményt elosztjuk e kettő összegével (és a könnyebb értelmezés kedvéért szorozzuk 100-zal). Így egy –100-tól +100-ig terjedő skálán elhelyezkedő értéket kapunk. Ha az index értéke 0 körül van, az a pozitív és negatív vélemények relatív kiegyenlítettségét, vagyis a vélemények erős megosztottságát mutatja. A 0 – +50, illetve 0 – –50 közötti értékek az elfogadó, illetve elutasító vélemények többségére (de nem döntő többségére) utalnak, míg az 50 – 100, illetve –100 – –50 közöttiek a pozitív (illetve negatív) vélemények döntő, túlnyomó többségét jelzik.)

A válaszmegoszlásokat egyszerű keresztábrákkal vizsgálva az tűnt fel, hogy a vizsgált állítások (attitűdök) két csoportja különül el. Az egyiket azok együttese jelenti, amelyek

elfogadásában homogének a vélemények, legalábbis abból a szempontból, hogy nem különböznek aszerint: az anya egyedül maradt-e a gyermekszülés után, vagy a szülés előtt is és azt követően is élettársi viszonyban élt/él-e együtt az apával, vagy pedig a szülés után házasságot kötöttek-e. Az állítások másik csoportjában az anyák e háromfajta családi életútja már nagyon is rányomja bélyegét az egyetértő/elutasító vélemények megoszlására. Némi túlzással azt is mondhatnánk: az első csoportba tartozó attitűdök a házasságon kívül szült anyák általánosabb értékrendjéből mutatnak fel valamit, míg a másik csoport esetén inkább a mindennapi életvezetés különböző helyzeteiben követendő vagy elvetendő magatartások mérlegelésének alakulására derül fény.

Jellemezzük először az első csoporthoz tartozó, homogénnek bizonyuló attitűdök sajátosságait. Az állítások három problémakört fognak be:

– a *törvényesség* problémakörét (nevezetesen, hogy indokolt (lenne)-e az élettársi kapcsolat és a házasság hivatalos, törvényes „egyenjogúsítása”);

– a *hagyományok – szülői tekintély, az erkölcs* problémakörét (vagyis: számottevőek-e ezek a szempontok a családi életforma megválasztásában); és

– a *családi élet anyagi feltételeinek* problémakörét (ezen belül: lazább-e a szülők közös anyagi felelőssége, ha a kapcsolat nem törvényes; az élettársi együttélés melletti döntésben szabad-e helyet adni anyagi megfontolásoknak, taktikáknak).

A *törvényesség*, a *hagyományok-erkölcs* és az *anyagi megfontolások* a véleménymegoszlások alapján kardinális kérdéseknek tűnnek, amelyekről a házasságon kívül szült anyák meglehetősen egységesen gondolkoznak. Az egyetértés-indexek mindegyik kérdésben a „túlnyomó, döntő többséget” jelző +50 felett, illetve –50 alatt vannak.

Törvényesség

1. *”Az lenne helyes, ha az élettársi kapcsolatot ugyanúgy védenék a törvények, mint a házasságot.”*

	Egyetértés-index
Egyedülálló	75
Élettársi kapcsolatban élők	86
Házasok	70
Átlag	81

A vélemények egyértelműen „egyenjogúsítják” a párkapcsolat két formáját, elvárva, hogy ebben a kérdésben a hivatalos megítélés is így foglaljon állást. Ezt maga a lakosság is – nem döntő, túlnyomó – de többségi véleményével támogatja (index: 32). A 40 éves és fiatalabb férfiaknál az index 41, a 35 éves és fiatalabb nőknél 58, ez utóbbi már – hasonlóan a házasságon kívül szült anyákéhoz – az álláspont döntő többségű elfogadását mutatja. A házasságon kívül szült nők ezen attitűdje joggal számíthat tehát a közgondolkodás támogatására.

Részletesebben vizsgálva a véleménymegoszlásokat, azt csupán a vallásosság megléte mozdítja meg, és csupán azon kevesek körében, akik magukról azt mondják: az egyház tanításait követik (4%). Ők néhány százalékponttal kisebb mértékben találnák helyesnek, ha az élettársi kapcsolatot hivatalosan ugyanúgy kezelnék, mint a házasságot.

Hagyomány-szülői tekintély, erkölcs

2. *„Ha a szülők ragaszkodnak a fiatalok házasságkötéséhez, a családi béke érdekében eleget kell tenni a kívánságuknak.”*

	Egyetértés-index
Egyedülállók	-68
Élettársi kapcsolatban élők	-60
Házasok	-56
Átlag	-63

Az erkölcsi kényszer elvetéséről korábban elmondottakat támasztja alá a szülői kívánsággal való erős szembeszegülés, ami egyben a szülői tekintély, mint hagyományos családi érték nemzetközi vizsgálatokban is tapasztalt visszaszorulását is tükrözi. Ez történelmileg is jelentős szemléletmódbeli változás, jóllehet, a tradíciók bizonyosfajta továbbélésének szerény jelei még a házasságon kívül szült anyák attitűdjeiben is fellelhetők. Ez mutatkozik meg abban, hogy a szülők kívánságának készségesebben engednének a kisebb településeken élők, az alacsonyán iskolázottak, az egyház tanításait követők, és azok, akik „rövidesen” (talán éppen szüleik kedvéért) házasságkötést terveznek.

Egyetért azzal, hogy a szülők kívánságát
figyelembe kell venni
(%)

Településtípus

Község	22
Város	20
Megyeszékhely	15
Budapest	12

Iskolai végzettség

8 osztálynál kevesebb	35
8 osztály	23
Szakképző iskola	10
Középiskola	10
Egyetem, főiskola	8

Vallásosság

Az egyház tanítását követi	33
Vallásos a maga módján	16
Nem vallásos	16

Házassági terv

„Rövidesen”	33
„Talán”	16
Nem kíván házasságot kötni	16
Átlag	17

A szülői tekintély szerepe a cigány anyák körében is nagyobb. Míg ezt a követelményt egyharmaduk elfogadja, a nem cigány anyáknak csupán 13%-a. Ez egybecseng a serdülőkori gyermekszülések vizsgálatában tapasztaltakkal (Pongrácz–S. Molnár 1994/a), amely szerint cigány anyák esetében az apával való megismerkedés is jóval gyakrabban jött létre a család, a szülők közvetítésével, mint nem cigány társaiknál.

3. „Hogy valaki ragaszkodik-e a házasságkötés hagyományához vagy sem, az egyáltalán nem függ attól, hogy milyenek az erkölcsi.”

Egyetértés-index

Egyedülálló	52
Élettársi kapcsolatban élők	59
Házasok	56
Átlag	57

Az állítással a megkérdezett anyák túlnyomó többsége egyetért, azok is, akik a gyermekszülés után igyekeztek minél előbb férjhez menni. A vélemények differenciálódását vizsgálva is azt találtuk: mindegyik változó mentén és minden kategórián belül általános nézet, hogy a házasság és az élettársi kapcsolat közötti választás „nem erkölcsfüggő”. Ezt a fiatalabbak, a községi lakosok, az alacsonyán iskolázottak, illetve a vallásosak az átlagosnál árnyalatnyival kisebb meggyőződéssel írják alá, míg legintenzívebben a 35 éves vagy idősebb, diplomás, fővárosi anyák képviselik.

	Az állítással egyetértők aránya (%)
<i>Életkor</i>	
- 19 éves	64
20 - 24 éves	67
25 - 29 éves	71
30 - 34 éves	71
35 - X éves	77
<i>Településtípus</i>	
Község	62
Város	71
Megyeszékhely	71
Budapest	74
<i>Iskolai végzettség</i>	
8 osztálynál kevesebb	52
8 osztály	65
Szakk munkás iskola	71
Középiskola	78
Egyetem, főiskola	81
<i>Vallásosság</i>	
Az egyház tanításait követi	61
Vallásos a maga módján	70
Nem vallásos	70
Átlag	69

A fiatal és idősebb korcsoport véleménykülönbségében a családi állapot is szerepet játszik. Az idősebbek között több az elvált, akik sikertelen házasságuk után az átlagosnál is kevésbé érznek erkölcsi kényszert arra, hogy egy újabb kapcsolatot törvénnyel kellene szentesíteni. A különbség azonban nem nagy: a hajadonok és házások 66%-a, az elváltak 72%-a ért egyet azzal, hogy az életforma-választás nem függ az erkölcsöktől.

Egyes kategóriákban megértési nehézség is befolyásolta a vélemények megoszlását. Már a próbafelvétel alkalmából is kaptunk olyan jelzést, hogy egyesek nem voltak tisztában azzal: *mit jelent az erkölcs*. A „nem tudja” válaszok 7%-os átlaga a 8-nál kevesebb osztályt végzeteknél 25%, a cigány származásúaknál 18%.

A vélemények egyébként szélesebb körben, mondhatni, a közgondolkodásban is az erkölcsi kritérium csökkenését mutatják. A házasságon kívül szült anyák 57 pontos egyetértési indexe lakossági véleménykutatásunknál 37 pont, ami szintén az egyetértő vélemények többségét mutatja, de a 35–40 éves nők és férfiak körében ez már 65–66 pontot ér el, ami „túlnyomó, döntő” többségi vélemény, csakúgy, mint azt jelen vizsgálatunkban tapasztaltuk. Mindez alátámasztja feltevésünket, hogy az életforma-választásokban a tradicionális, inkább vallás-erkölcsi eredetű erkölcsi indíték súlya eltűnőben van.

Anyagi természetű megfontolások

4. *„Egy férfi és egy nő akkor lehet egymástól anyagilag független, ha nem kötnek házasságot, hanem élettársi kapcsolatban maradnak.”*

	Egyetértés-index
Egyedülállók	-54
Élettársi kapcsolatban élők	-67
Házasok	-70
Átlag	-64

Az elutasító vélemények mindhárom almintában tapasztalt túlsúlya logikusan összefügg az előzőekkel: ha a párkapcsolat két (törvényes és nem törvényes) formája „hivatalosan” is, az erkölcsi értékek szerint is egyenrangú, az a családi életvitelért való közös anyagi felelősséget (közös kezelt jövedelmet, közös vagyont) kell, hogy jelentse, nemcsak házasságban, de élettársi kapcsolatban is. Ettől csupán azok véleménye tér el, akik a házasságkötést a „függetlenség igénye” miatt nem pártfogolják. Míg az egész mintában mindössze 16% hiszi úgy, hogy az élettársi kapcsolat akár anyagi függetlenséget is jelenthet, az általában függetlenségre vágyók kicsiny csoportjából már 43% bizakodik ebben. (Megjegyzendő: a közgondolkodás is azt pártfogolja, hogy az élettársak – ha már úgy döntöttek, hogy együtt élnek – nem lehetnek anyagilag függetlenek egymástól. E kérdés lakossági közvélemény-kutatásunknál –41 pontos értéket mutat, ami – ha nem is döntő – de többségi elutasítást jelent. Általánosságban az embereknek csak mintegy egyötöde – egynegyede gondolja azt, hogy a törvényesen nem megerősített kapcsolat az érintett felekre nem ró egymás iránti anyagi kötelezettséget.) Viszonylag magasabb az állítást elfogadók aránya a 8-nál kevesebb osztályt végzett és a cigány anyák között is. Ez azonban ezúttal is inkább abból adódik, hogy elég sok a „nem tudja” válasz

(12, illetve 17%), feltehetően az „anyagi függetlenség” fogalmának nem megértése, ismeretlensége miatt (átlag: 5%). Ez többé-kevésbé érthető is, hiszen az ilyen családokban nagyobb az eltartott nők aránya, akik semmiképpen sem válnának „anyagilag függetlenné”, akár házasságban, akár élettársi kapcsolatban élnek. Az eltartottság, a kiszolgáltatottság azonban mégis támaszthat olyan hiedelmet bennük, hogy könnyebb az élet, ha az anya önálló keresettel rendelkezik, amibe – legalábbis törvényesen – nem szólhat bele a másik szülő.

5. „Mivel az egyedülálló szülők több szociális támogatást kapnak, attól kell függővé tenni a házasságkötést, hogy anyagilag mi az előnyösebb.”

	Egyetértés-index
Egyedülálló	-57
Élettársi kapcsolatban élők	-48
Házások	-58
Átlag	-51

Erős többségi álláspont, hogy az életforma-választást *nem való* függővé tenni esetleges anyagi előnyöktől. (Az élettársi kapcsolatban élőknel is többségi nézetről van szó, az egyetértés-index mindössze 2 ponttal marad le a döntő, túlsúlyban lévő vélemények 50 pontos küszöbétől.) Ez összhangban van az előzőekkel. Ha az együttélő szülők anyagi szempontból attól még nem válnak egymástól „szabadokká”, mert hivatalosan nem házások, akkor az sem helyeselhető, az sem „illő”, hogy az élettársi kapcsolatot csupán anyagiak, pl. több szociális támogatáshoz jutás miatt válasszák.

Korábban már szóltunk arról, hogy saját életükre vonatkozóan nagyon kevesen vallják: azért nem kötnek házasságot, mert így több szociális támogatásban részesülnek. (Az egész mintának mindössze 5–6%-a nyilatkozik így.) Azt találtuk, ez elsősorban a szociálisan valóban erősen rászorultakra jellemző. Hasonló tendenciát figyelhetünk meg az attitűd-vizsgálatban is: az alacsony iskolázottság, a magas gyermekszám, a cigány származás mintegy „felmentést” ad a házasságon kívül szült anyák többsége által elítélt magatartás alól:

40. „Attól kell függővé tenni a házasságkötést, hogy anyagilag mi az előnyösebb”

	%	
	Az állítással	
	egyért	nem ért egyet
<i>Iskolai végzettség</i>		
8 osztálynál kevesebb	41	35
8 osztály	23	64
Szakmunkás iskola	19	72
Középiskola	17	74
Egyetem, főiskola	9	84
<i>Gyermekszám</i>		
1	20	70
2	22	66
3	25	62
4	22	60
5 vagy több	33	52
<i>Származás</i>		
Egyedülálló cigány	37	44
Egyedülálló, nem cigány	17	74
Élettársak, mindkét szülő cigány	33	49
Élettársak, egyik szülő sem cigány	19	71
Átlag	21	67

Amint arról már szó volt, van esély arra, hogy a családtámogatások új rendszerének (pl. a családi pótlék egy főre jutó jövedelem alapján számításának) életbelépése után felerősödik az az életvezetési taktika, amely a jelenleginél már sokkal inkább elfogadhatónak tartja a házasságkötés elkerülésének szociális okokkal történő indokolását. Látva azonban ennek erős elítélését, joggal lehet számítani arra is, hogy e magatartás beépítése az anyák értékrendjébe, attitűdjeibe pszichikusan is nehéz, konfliktusokkal terhelt helyzetet teremt az érintettek számára.

Röviden összegezve az attitűdök első csoportjában tapasztaltakat: a házasságon kívül szült anyák túlnyomó többsége nem fogadja el, hogy a házasság és az élettársi kapcsolat alternatívái közötti választás a „jó” vagy „rossz” *erkölcsök* dimenziójában történik. (Ezt gyakorlatilag ma már a közgondolkodás sem teszi magáévá.) Nem tartják elfogadhatónak azt

sem, hogy e szuverén választásban *szüleik kívánsága* meghatározó legyen. Mindez korántsem jelenti azt, hogy morális természetű megfontolások hiányoznának attitűdjeikből. Jóllehet, elvárják hogy az élettársi kapcsolat hivatalos, törvényes elismertsége azonos legyen a házasságéval, ennek fejében azonban a maguk részéről is elfogadják a házastársakra érvényes kötelezettségeket. Álláspontjuk szerint az élettársak anyagilag korántsem lehetnek „egymástól szabadok”, és nem tartják helyesnek, ha a törvényes házasság elkerülése valamiféle „nyerészkedési szándékból”, szociális támogatás megszerzése miatt történik. Ez a – nagyon is morális alapokon álló – értékrend éppen hogy továbbvisz, őriz valamit a tradicionális családi értékekből; az alapvető változás tehát nem a házassággal, mint elavult életformával való szembeszegülés, hanem a privát szféra külső, erkölcsi megítélésétől, kényszerétől való elhatárolódás.

Ezek az attitűdök gyakorlatilag függetlenek az anyák választott (vagy sorsvezérelte) életútjától; jellemzőek az egyedülállókra, az élettársi kapcsolatban élőkre és a házasságra lépőkre egyaránt. A konkrét véleményeket egy-egy esetben mégis árnyalja az anyák társadalmi helyzete: a községekben élők, a kevésbé iskolázottak, az erősen vallásosak gondolkodásmódjában az átlagosnál kissé hangsúlyosabban vannak jelen a tradicionális erkölcsi felfogás nyomai, szociálisan nehéz helyzetben (alacsony iskolázottság, több gyermek, cigány származás) pedig gyakoribb a házasság elkerülése melletti, anyagi természetű érvelés. Az egész mintára jellemző, sajátos értékrend legintenzívebb hordozóit az iskolázott, városi, fővárosi anyák jelentik, továbbá azok, akik életüket úgy tervezik, hogy „függetlenek maradjanak”.

Az attitűdök másik nagyobb csoportjánál már elég nagy különbségek vannak aszerint, hogy az anyák milyen életutat választottak gyermekük megszületése után. A kérdőívben megfogalmazott állítások két problémakört exponálnak:

– *Vannak-e előnyei a nem törvényes együttélésnek a házassággal szemben?* (Ilyen hiedelem lehet az, hogy a kapcsolatot kizárólag csak az érzelmek tartják össze, nem törvény által megszabott kötelezettségek; egyfajta „próbának” fogható fel, ezért biztosítéka lehet a későbbi, sikeres házasságnak; olyan, kötetlen életforma, amely házassági kudarc, válás után sokkal megfelelőbb egy csalódott embernek, mint újabb házassági kötelékbe lépni.)

– *A házasság vagy élettársi viszony melletti döntésben mennyire meghatározóak a gyermek szempontjai?* (Vajon „mindegy”-e a gyermekek számára, hogy szüleik milyen

kötélékben élnek; igaz-e, hogy a szülők házassága perspektívában jobban garantálja a biztonságukat; jogos-e a nők részéről az az igény, hogy a gyermek megléte mindennél fontosabb, az apával való kapcsolat jellege ehhez képest csak másodlagos.)

Ezekre a kérdésekre a hagyományos erkölcsi normák nagyon határozott, egyértelmű útmutatásokat adnak. Közülük a legszigorúbbakat a mindennapi gyakorlat már régóta elsöpörte (ilyen volt például a házasság előtti, a házasságon kívüli szexuális élet, az újránházasság tilalma). Mindig is nagyobb engedékenység mutatkozott a próbánházasság kérdésében. Ez a hagyományok szerint egyes vidékeken még azt is magában foglalhatta, hogy a „próba” sikerének kritériuma a gyermekáldás, a házasságot csak ennek bekövetkezése után kell megkötni, az anya meddősége esetén azonban a kapcsolat joggal megszüntethető. A gyermek szempontjainak megítélésében azonban sokkal erősebb még a ragaszkodás a hagyományos normatívákhoz. A közgondolkodás a mai napig is érvényesnek tartja azt, hogy a gyermekeknek egyáltalán nem mindegy, formálisan milyen kapcsolatban élnek együtt szüleik, s hogy a házasság jövőjükre nézve nagyobb biztonságot nyújt. Emellett sokszor ma is reális és nyomós érvek szólnak, részben jogi (pl. öröklés), részben érzelmi természetűek (a gyermek megóvása a környezet, esetleg a gyermekintézmények diszkrimináló magatartásától). Ezekben a kérdésekben azonban a fiatal, 35–40 év alatti generáció már lényegesen liberálisabb (radikálisabb?), mint az idősebb korosztályok (*S. Molnár* 1997).

A házasságon kívül szült anyák attitűdjei részben e fiatal generáció értékrendjét hordozzák, ezért azokra a „konzervatív – modern” dimenzióját megragadni leginkább képes változók is hatnak (mindenekelőtt az iskolázottság), de jelentős szerepe van attitűdjeik alakulásában konkrét élethelyzetüknek, egyéni – családi életútjuknak is. Elsősorban ez, a saját, szubjektív döntés, választás „önigazolása” eredményezi, hogy a gyermekszülés után rövidesen házasságot kötött anyák attitűdjei e kérdésekben nagymértékben, olykor még irányukat tekintve is eltérnek az élettársakétól, egy-egy kérdésben pedig az egyedülállók és az élettársi kötetékben élők attitűdjei is különböznek, minthogy az előbbieket nagy része úgy érezheti, még nem döntöttek véglegesen saját sorsukról, még nyitottak a lehetőségek az életforma megválasztására.

41. A vizsgált állítások elfogadottsága
a házasságon kívül szült nők három csoportjában

(egyetértés-index)

Állítások	Átlag	Egyedülállók	Élettárs- ként élők	Házasok
6. "Az élettársi kapcsolat jobban megfelel a fiatalok igényeinek, mert nem a törvények, hanem az érzelmek kötik össze őket."	52	40	63	3
7. "Akkor sikeres egy házasság, ha a fiatal pár előzőleg egy ideig együtt él, és a közös gyermeknevelésben is kipróbálják egymást."	28	15	37	-3
8. "Ha már egyszer elvált valaki, jobb, ha nem köt újabb házasságot, hanem az élettársi kapcsolatot választja."	-5	-11	2	-57

Áttekintve az adatsorokat, az első szembeötlő dolog, hogy a házások véleményei elég számottevően különböznek a nem házásokéitól, ők kimondottan „újránházasodás-pártiak”, viszont az élettársi viszony „érzelmi fölényének” és a próbaházasságnak, mint „garanciának” elismerésében véleményeik már erősen megoszlanak (az egyetértés-index 0 közelében van).

További jellegzetesség, hogy a házások és az egyedülálló anyák véleményei között kisebb a távolság, mint a házások és az élettársként élők között. Ennek az lehet az oka, hogy az egyedülállók (akik a két szélső csoport között foglalnak helyet) még nyitottak az életforma-választás mindkét irányába.

Ami a *nem házias anyákat* illeti, véleményeiket a családi állapot, nevezetesen egy korábbi házasság sikertelensége (válás) is árnyalja. Míg a nem törvényes együttélés *érzelmi fölényéről* egyformán gondolkozik a két csoport (különbség közöttük csupán aszerint van: egyedül vagy párkapcsolatban élnek-e), az elvált családi állapotúak már jobban kétségbe vonják a *próbaházasság* szerepét mint a hajadonok, és hajlamosabbak azt is elfogadni, hogy *nem érdemes újabb házasságot kötni*.

42. Az egyetértő vélemények aránya a nem házas nők körében

(százalék)

Családi állapot	Az élettársi kapcsolat előnyei			
	Érzelmi fölény	A próbaházasság: garancia	Jobb, mint egy újabb házasság	
<i>Átlag</i>	65	52	42	
<i>Hajadon</i>	Egyedül él	57	46	34
	Élettárs	70	58	40
<i>Elvált</i>	Egyedül él	59	40	52
	Élettárs	73	47	57

Az élettársi kapcsolat érzelmi fölényét érthető módon jobban megkérdőjelezzik azok is, akiknek kapcsolata az apával a gyermek születése után megszakadt (az átlagosan 65%-os egyetértés náluk 10 százalékponttal kevesebb), viszont erősen egyetértenek vele azok, akik azért nem mennek férjhez, mert „nem fontos a papír” (72%).

Abban a kérdésben, hogy a próbaházasság biztosítéka lehet-e egy sikeres házasságnak, a vélemények *iránya* is eltér aszerint, hogy az élettársak terveznek-e egy későbbi házasságkötést:

43. Egyetértő és elutasító vélemények megoszlása az élettársi kapcsolatban élő anyák körében

(százalék)

„A próbaházasság biztosítéka lehet egy sikeres házasságnak”	Tervezik-e, hogy házasságot kötnek?		
	Igen, rövidesen	Talán, még nem döntöttek	Nem kívánnak házasságot kötni
Egyetért	36	48	66
Nem ért egyet	64	52	34
Összesen	100	100	100

A bemutatott adatok azt támasztják alá, hogy míg a házasság és az élettársi kapcsolat „egyenértékűsége” a házasságon kívül szült anyák többé-kevésbé homogén állásfoglalása, abban a kérdésben, hogy vannak-e előnyei az élettársi kapcsolatnak a házassággal szemben, az attitűdök már nagyon is differenciálódnak a saját élethelyzet, az „önigazolás” mentén.

Elemezni próbáltuk azt is, hogy az alapvetően „önigazolás-motiválta” attitűdökre mennyire hatnak más demográfiai változók – ezek közül az anyák életkorát és gyermekeik számát gondoltuk fontosaknak. Érdekes azonban, hogy az életkor hatása csupán egy

vonatkozásban mutatható ki: az idősebb korcsoportok kevésbé gondolnak arra, hogy a próbaházasság a sikeres házasság garanciája lenne; ezt csupán a legfiatalabbak túlnyomó többsége hiszi így.

*A próbaházasság a sikeres házasság
biztosítéka*

<i>Korcsoport</i>	Egyetértő vélemények aránya (%)
- 19 éves	68
20 - 24 éves	53
25 - 29 éves	49
30 - 34 éves	41
35 - X éves	46

Mögötte ezúttal is a családi állapot hatása sejtethető: az idősebbek között több az elvált, akik – mint arról szó volt – kevésbé ismerik el az élettársi együttélés házasságot előkészítő funkcióját.

Bizonyos fokig „ál-változónak” tarthatjuk a gyermekszámot is. Minél több gyermeke van valakinek, annál jobban meg van győződve az élettársi kapcsolat érzelmi fölényéről, és annál inkább pártfogolja azt, hogy válás után jobb élettársi kapcsolatban maradni, semmint újabb házasságot kötni. A gyermekszám azonban éppen ott magas, ahol az anyák már hosszabb ideje élettársi kapcsolatban élnek, továbbá az alacsony iskolázottságúak, illetve a cigány származásúak körében. Az élettársi együttélés érzelmi fölényével, az újravezetés feleslegessége gondolatával ez a társadalmi csoport az átlagosnál nagyobb mértékben azonosul. Ugyancsak ezt a csoportot érhetjük el a településtípus változójával. Míg a – nagyobb gyermekszámú – községekben élők 48%-a, a városi lakosok 42–38%-a, a fővárosban élőknek pedig már csak 36%-a ért egyet azzal, hogy válás után nem érdemes még egyszer házassággal próbálkozni. (A gyermekszám változója – úgy tűnik fel – lefedi ezt a szocio-kulturális csoportot. Ha a gyermekszám közvetlen módon befolyásolná a véleményeket, az is logikus lenne, hogy több gyermek mellett a házasság törvényes biztonsága egyre preferáltabbá válik. Erre vonatkozóan van is kutatási tapasztalatunk: a nem házas három- és több gyermekes szülők közül sokan csak akkor kötik meg a házasságot, amikor a legidősebb gyermek iskolába megy – vélhetően a diszkrimináció elkerülése miatt (Pongrácz-S. Molnár 1991). Kérdéseink azonban ezúttal az élettársi kapcsolat *előnyeire* vonatkoztak, melyben a gyermekszám-változó ily módon működött.)

Ezzel ellentétben az iskolai végzettség hatása. Az iskolázottsággal mindhárom vizsgált kérdésnél növekszik azok aránya, akik az élettársi kapcsolat házassággal szemben előnyeiket kevésbé ismerik el. A kulturális szint két pólusa közötti különbség leginkább az újravezetés

célszerűségének megítélésében mutatkozik meg: minél nagyobb az iskolázottság, annál inkább zárkóznak el az anyák attól a kategorikus kijelentéstől, hogy sikertelen házasság után már nem célszerű újabb törvényes kapcsolattal kísérletezni. Általánosságban is elmondható, hogy míg a házasságon kívül szült, iskolázottabb anyák körében tűnik leghatározottabbnak az az attitűd, hogy a párkapcsolat két formája egyenrangú, hogy a választás közöttük nem függ az érintettek jó vagy rossz erkölcsseitől, ők a leginkább következetesek abban is, hogy nem szívesen vállalkoznak az élettársi kapcsolat házassággal szembeni előnyeinek mérlegelésére.

44. Az élettársi kapcsolat előnyei a házassággal szemben
Az egyetértő vélemények arányai

	Érzelmi fölény	A próbaházasság: garancia	Jobb, mint egy új házasság
			%
Átlag:	65	52	42
<i>Iskolai végzettség</i>			
8 osztálynál kevesebb	75	62	66
8 osztály	70	60	47
Szaktanintézet	67	48	42
Középiskola	56	41	27
Egyetem, főiskola	47	40	23
<i>Származás</i>			
Cigány	71	59	54
Nem cigány	63	49	38
<i>Gyermekszám</i>			
1	61	a vélemények nem differenciálódnak	55
2	67		44
3	57		29
4	78		25
5 vagy több			

A gyermek szempontjai az életforma-választásban:

Az attitűdök vizsgálatának utolsó témakörét a gyermek szempontjainak mérlegelése jelentette. Az ezt szolgáló három állítás egyetértés-indexei az anyák három csoportjában a következőképpen alakultak:

*45. A vizsgált állítások elfogadottsága
a házasságon kívül szült anyák három csoportjában*

Állítások	Átlag	Egyedülálló	Élettársként élők	Házások
9. A házasság hosszabb távon nagyobb biztonságot nyújt a gyermekeknek, mint ha a szülők élettársi kapcsolatban élnek	-26	-26	-38	15
10. A gyermekek számára ma már mindegy, hogy szüleik házasságban, vagy élettársi kapcsolatban élnek	36	23	47	-15
11. Egy egészséges fiatal nő számára fontosabb, hogy gyermeke legyen, mint az, hogy az apa törvényes férje, vagy élettárs	50	57	51	7

Mint látható, a gyermekszülés után házasságot kötött anyák véleményeinek iránya két kérdésben is eltér az egész mintában tapasztalttól, illetve a nem házasokétól: többségük a gyermek biztonsága szempontjából a szülők törvényes házasságát megfelelőbb életformának tartja. Ez megegyezik a közfelfogással is; lakossági véleménykutatásunkban ugyanennél a kérdésnél az egyetértés-index 41 pont.

Eltér véleményeik iránya abban is, hogy vajon „*mindegy*”-e a gyermekeknek, milyen kapcsolatban élnek szüleik. Többségük – ellentétben a nem házasokkal – ezzel korántsem ért egyet. Az állítást a közgondolkodás még inkább elutasítja: a -62 pontos index-érték azt jelzi, hogy a lakosság döntő, túlnyomó többsége feltétlenül jobbnak tartja a gyermekek szempontjából, ha szüleik házások. Bár ezzel megegyezik a fiatal felnőtt generáció véleményeinek iránya is, intenzitása jóval gyengébb: a 40 év alatti férfiaknál -26, a 35 év alatti nőknél -18 az index-érték, ami csaknem teljesen azonos a gyermekszülés után házasságra lépő anyákéval.

A nem házas anyák álláspontja mindentől látványosan eltér. A szülők közötti kapcsolat formáját sem az egyedülálló, sem az élettársi kapcsolatban élők nem tartják meghatározó fontosságúnak. Ezzel szemben ők erős többségi vélemény, hogy a gyermek megléte sokkal fontosabb, mint az, hogy a családi élet keretei törvényesek-e vagy sem. Figyelemre méltó, hogy

ezt a szemléletmódot a házasságot kötött nők (csekély) többsége is magáévá teszi, ami érthető is, hiszen egy évvel korábban még számukra is fontosabb volt a gyermekszülés, mint az, hogy a teherbeesés, de legalább a szülés előtt férjhez menjenek. Az attitűd intenzitása azt a – nemzetközi összehasonlító vizsgálatunkban is kimutatott – adatot erősíti, hogy Magyarországon a családi értékek változása nem jár (még) együtt a gyermek-centrikusság csökkenésével, a gyermektelenség kívánásával. Az összehasonlító vizsgálat (és vele megegyezően a lakossági vélemény-kutatás) is azt mutatta: nálunk erős többségi vélemény az, hogy „az élet gyermekkel jobb, mint gyermek nélkül”. Ez az álláspont az egyedülálló szülőkre is jellemző. (A vizsgálatban résztvevő többi országban ez egyáltalán nem így van, sőt van közöttük olyan, ahol az álláspontnak pontosan az ellenkezőjét fogadja el a többség.) (Pongrácz–S. Molnár 1994b) A válaszok megoszlása ezúttal is azt sugallja, hogy a vizsgált anyák nagy többsége nagyon is tudatosan vállalkozott a gyermekszülésre, a gyermek meglétét *elsődlegesnek* tartotta („egy egészséges nő számára fontosabb, hogy gyermeke legyen...”). Korábbi kutatásaink is kimutatták, hogy pl. a házasságon kívül teherbe esett és gyermeket szülő teenager anyák nagy része azt vallotta: „mindenképpen szülni kívánt” – függetlenül attól, később hogyan alakul az élete, és tíz évvel a gyermekszülés után sem bánta meg döntését, még akkor sem, ha a szülést követően véglegesen egyedül maradt (Pongrácz–S. Molnár 1994a).

Az elemzésben alkalmazott változók némileg árnyalják a véleménymegoszlásokat. Közöttük érthető módon az ún. családi változók szerepe erősebb, mint az általánosabb társadalmi változóké:

„A házasság a gyermekek számára nagyobb biztonságot nyújt...”

(százalék)

Átlag: 31

Az állítással az átlagosnál nagyobb az egyetértés a következő kategóriákban:

- házasok	53
- akik „rövidesen” házasságot terveznek	41
- akiknek gyermeke „alkalmi ismeretségből” származik	40
- egyedülálló hajadonok	34

Az átlagosnál kisebb az egyetértés:

- a három- és több gyermekesek között	24
- azoknál, akik nem terveznek házasságkötést	22
- általában az élettársi viszonyban élőknel	22

„A gyermekek számára mindegy, hogy szüleik házasságban vagy élettársi kapcsolatban élnek”

	(százalék)
Átlag feletti egyetértés:	Átlag: 59
- akik úgy gondolják: nem fontos a papír”	70
- élettársi kapcsolatban élő elváltak	68
- akik nem terveznek házasságkötést	67
- akik „függetlenek kívánnak maradni”	66
- többgyermekesek	64–76 között
Átlag alatti egyetértés:	
- egyedülálló hajadonok	53
- akik „rövidesen” házasságot terveznek	52
- akik „alkalmi ismeretségből” estek teherbe	
- akik már házasságot kötöttek	37

„A gyermek megléte fontosabb, mint az, hogy az apa férj-e vagy élettárs”

	(százalék)
Átlag feletti egyetértés:	Átlag: 65
- akik „függetlenek kívánnak maradni”	85
- akik szerint „nem fontos a papír”	79
- akik „alkalmi ismeretségből” estek teherbe	72
- elvált családi állapotúak	71
- akik a gyermekszülés előtt nem éltek együtt az apával	69
- egyedülálló hajadonok	69
Átlag alatti egyetértés:	
- akik már házasságot kötöttek	45

Míg a gyermek szempontjainak mérlegelése és az anya családi helyzete közötti kapcsolat logikailag jól értelmezhető, némi magyarázatra szorul ugyanezen attitűdöknek az anyák kulturális szintje szerinti alakulása.

Abban a kérdésben, hogy vajon „mindegy-e a gyermekeknek, milyen kapcsolatban élnek szüleik”, továbbá hogy „egy egészséges nőnek fontosabb a gyermek megléte...” - a kérdezett anyák véleménye *iskolai végzettségük* szerint nem különbözik egymástól. Más szóval: a házasságon kívül szült, egyetemet végzett anyák ugyanúgy gondolkoznak erről, mint a 8

osztályt, vagy annál kevesebbet iskolázott társaik. (Sőt: erről azok sem vélekednek másként, akik vallásosak, „az egyház tanításait követik”.)

Már jobban szóródnak a vélemények a gyermek biztonságának megítélésében, vagyis abban, hogy vajon a szülők törvényes kapcsolata hosszabb távon nagyobb garanciát jelent-e számukra. (Ezzel – az átlagos 31%-kal szemben – az „egyház tanításait követőknek” már 53 % a ért egyet.)

Itt azonban egy látszólagos paradoxonnal találjuk szembe magunkat. Az alacsonyan iskolázottak (8 osztályt vagy kevesebbet végeztek), a községekben élők, a cigány származásúak körében – ha nem is válik többségi véleménnyé – de az átlagos 31 %-ot meghaladja azok aránya, akik szerint *a házasság hosszabb távon jobban garantálja* a gyermekek biztonságát, míg az iskolázott, a nem cigány származású, illetve fővárosban élő anyák inkább „lefelé” húzzák az egyetértő vélemények átlagát. Igaz, a vélemények szórása nem túl nagy, de – ami például az iskolai végzettséget illeti – a két szélső pólus közötti 15 százalékpontos eltérés már figyelemre méltó.

*„A házasság hosszabb távon nagyobb biztonság
a gyermekek számára”*

Az egyetértő vélemények aránya iskolai végzettség,
településtípus és származás szerint

	(százalék)
<i>Iskolai végzettség</i>	
8 osztálynál kevesebb	40
8 osztály	34
Szakmunkás iskola	26
Középiskola	29
Egyetem, főiskola	25
<i>Településtípus</i>	
Község	37
Város	30
Megyeszékhely	27
Főváros	27
<i>Származás</i>	
Cigány	35
Nem cigány	29

Mögötte azt a magyarázatot sejtjük, hogy ezt a problémát a házasságon kívül szült anyák kulturális szintjüktől függően némileg másképpen közelítik meg. Az alacsony társadalmi-kulturális szint (életmód, életkörülmények, jövedelmi viszonyok stb.) erősíthetnek egy olyan hiedelmet, hogy a törvényes házasság konszolidáltabb életfeltételeket jelent, beleértve az apa

törvényes kötelezettségeit a család iránt, a gyermek továbbtanulásáért vállalt közös felelősségvállalást. (Ebben kétségkívül van igazság. A teenager anyák longitudinális vizsgálatánál azt találtuk, hogy az első gyermekszülés után házasságot kötött anyák például tíz év leforgása alatt gyorsabb ütemben jutottak önálló lakáshoz, mint azok, akik tíz év után is még élettársi kapcsolatban vagy egyedül maradtak (Pongrácz-S. Molnár 1994a)). Más oldalról azt figyelhettük meg, hogy a kérdezést végző, nagy helyismerettel bíró védőnők által „züllöttnek” minősített háztartásokban élő anyák ugyancsak az átlag felett gondolják azt, hogy a gyermek hosszú távú biztonsága szempontjából a házasság előnyösebb. (Keresztbe rakva e véleményeket azzal, hogy „vajon mindegy-e a gyermekeknek az, hogy szüleik milyen kapcsolatban élnek” – e rétegből sokan azt állítják: *„jóllehet a házasság nagyobb garancia – a gyermeknek voltaképpen mindegy”*.)

Más a probléma megközelítése az iskolázott anyáknál. Mint korábban arról szó volt, ők az átlagosnál nagyobb mértékben vallják, hogy az élettársi együttélés vagy házasság közötti választás nem jó vagy rossz erkölcsök függvénye; a szülők család iránti közös anyagi kötelezettségeit azonosnak tartják mindkét együttélési formában, vagyis valóban következetesek abban, hogy a párkapcsolat e két alternatíváját egyenrangúnak tekintik. Logikus ezért az is, hogy álláspontjuk szerint a gyermek biztonságának hosszú távú garantálása ugyanúgy elvárható az élettársi kapcsolatban élő szülőtől, mint azoktól, akiket a házasság törvényes köteléke fűz össze.

A gyermek szempontjainak mérlegelésében alapvető természetesen az, hogy valamennyi válaszadónk – függetlenül társadalmi-kulturális szintjétől – házasságon kívül hozta világra gyermekét. Mindenekelőtt ez határozza meg azt, hogy attitűdjeik ebben a kérdésben ma elég számottevően eltérnek a közgondolkodás tradicionálisabb felfogásától. A jövő azonban a jelek szerint vélhetően nem a tendencia visszaszorulását fogja jelenteni, hanem a társadalom toleranciájának növekedését a házasságon kívüli szülések iránt.

A házasságon kívül szült anyák motiváltsága ma még nagyon sokféle: a kényszerhelyzetbe való beletörődéstől kezdve a „nem fontos a papír”, „az érzelmek a döntők” – hozzáálláson keresztül a házasság tudatos, megfontolt későbbre halasztásáig vagy végleges mellőzéséig. A motívumok széles palettája az anyák családi helyzetétől, kulturális szintjétől függően variálja életforma-választással kapcsolatos attitűdjeiket. Az azonban nem vonható kétségbe, hogy a házasságon kívüli szülések számának és arányának gyors növekedésében egyre nagyobb jelentősége lesz egy kialakuló új értékrendnek. Ez az értékrend nem tartja ugyan

„elavult intézménynek” a törvényes házasságot – sőt, azt az egyéni ízléstől függően nagyon is választhatónak érzi még ma is – de vele minden tekintetben egyenrangúnak tekinti az élettársi együttélést – elvárva ennek általános társadalmi elfogadását is. Ennek az értékrendnek hordozói nem azok, akiknek mindennapi gyakorlatától korábban sem volt idegen a házasság mellőzése, hanem elsősorban az iskolázottabb nők.

TANULSÁGOK – KÖVETKEZTETÉSEK

A nem házas kapcsolatból származó szülések száma és aránya évszázadunk második felében, különösen pedig az 1990-es években Európa-szerte gyorsan növekedett. Az arány nálunk 1980-ban még jelentősen elmaradt a Nyugat-Európa számos országában tapasztalt 15 százalék körüli értéktől (Svédország 30 százalékos aránya már akkor is kiugró volt), ma azonban ezekben a 30 százalékos vagy azt jelentősen meghaladó arány sem ritkaság. Magyarország gyors ütemben zárkózik fel hozzájuk: az 1980-as évek második felében tapasztalt 10 százalék körüli arány 1995-ben – kérdőíves vizsgálatunk erre az évre vonatkozik – 20,7 százalékra emelkedett. (Ausztriában 26,8 százalék, Finnországban 31,3 százalék, Angliában 32 százalék, Franciaországban 34,9 százalék, de Dániában és Norvégiában a születések több mint 45, Svédországban több mint 50 százaléka származott nem házas szülőktől 1994-ben (vö. Bevölkerungsstatistik, 1996). Érthető tehát, hogy a családdal foglalkozó szociológiai, demográfiai szakkutatások érdeklődése a fejlett országokban már elég régóta e szülői magatartásváltozás okainak, összetevőinek feltárására irányult. Ezek eredményei a nemzetközi szakirodalomban igen bőségesen tükröződnek. Amikor saját, mostani vizsgálatunk fő tanulságait foglaljuk össze, mindenekelőtt arra célszerű összpontosítani, hogy eredményeink egybecsengnek-e ezekkel (vagyis voltaképpen azt az utat járjuk-e be ebben a tekintetben, amely a fejlett európai országokban – és Észak-Amerikában, Kanadában is – korábban elkezdődött), másrészt pedig, hogy sikerült-e valamit felmutatnunk e változások olyan sajátosságaiból, amelyek elsősorban a hazai körülményeket jellemzik.

Módszertani szempontból kutatásunk specifikuma a kérdőíves adatgyűjtés alapsokaságának kiválasztása. A szakirodalom igen sok példát kínál a nem házas kapcsolatból gyermeket vállaló szülők összetételének, a házasságban, illetve házasságkötés nélkül együttélő párok társadalmi-demográfiai jellemzőinek, termékenységének, valamint az ún. egyszülős

családok problematikájának a statisztikai és demográfiai fogalom- és eszköztár felhasználásával történő elemzésére. Megközelítésmódunk ezektől annyiban tért el, hogy kutatásunk középpontjába azt a kérdést állítottuk: *miért vállalkoznak a nők gyermekük házasságon kívüli világhozatalára*. Hogy erre felelni tudjunk, a nőknek egy olyan csoportját kérdeztük meg, amely az 1995-ben házasságon kívül gyermeket szülő anyákat reprezentálja. Ez a minta homogén tehát abból a szempontból, hogy valamennyien azonos időpontban és nem házas családi állapotban szültek, családi életformáik azonban meglehetősen változatosak. Ily módon árnyaltabb képet alkothattunk a házasságon kívüli szülések mögött álló sajátos párkapcsolatokról, ami nem csupán a – kétségtelenül nálunk is domináns – *élettársi együttéléseket* foglalja magába, hanem az *alkalmi ismeretségeket* is, továbbá egy olyan, a statisztikákban többnyire nem regisztrált életformát, mint *a szülők közötti szoros, de nem együttlakáson alapuló kapcsolat*. Ezek az életformák meglehetősen változékonyak, amelyeken belül csak egyik – jóllehet, legmarkánsabb – variáció a szakirodalomban legtöbbet elemzett, a házasság gyermekszülés utáni megkötésének vagy az élettársi együttélés folytatásának alternatívája. Nem ritkaság az sem, hogy a gyermekszülés következtében az alkalmi ismeretség élettársi kapcsolattá változik, vagy éppenséggel emiatt romlik meg egy – akár már hosszabb ideje tartó – együttélés, és az élettársak véglegesen elszakadnak egymástól. Ugyanakkor arra is van példa, hogy a szoros kapcsolatot fenntartó, de nem közös lakásban élő szülőpároknak több közös gyermekük is van már; ezt az életformát továbbra is megfelelőnek, sőt „ideálisnak” tartják, noha őket a hivatalos statisztika ún. egyszülős családként tartja nyilván. A családi életformák többfajta alternatívájának és azok gyermekszülés miatti változékonyságának bemutatása kutatásunk újszerű tanulsága.

A nemzetközi szakirodalom méltán egyik legtöbbet elemzett kérdése az a *strukturális változás*, ami a nem házas együttélések gyakoriságának növekedése következtében azok összetételében ment végbe az elmúlt évtizedekben. *Prioux, F.* (1995) például érzékletesen mutatja be, hogy Franciaországban az 1950-es évekhez képest a 90-es évekre duplájára emelkedett a nőtlen/hajadon együttélő párok száma, s míg élettársi együttélések korábban főképp az alacsonyabb társadalmi státusú rétegekre voltak jellemzőek, mára az összetétel egyre inkább hasonlít a népesség egészére, illetve a házasokéra, más szóval: a nem házas együttélés egyre inkább jellemző életformává válik. Más példák is azt támasztják alá – állapítja meg –, hogy ez a strukturális változás Európa-szerte általános. Ezt a tendenciát *Szűcs Zoltán* általunk is idézett elemzése magyarországi viszonylatban is kimutatja (*Szűcs* 1996) Az okok mögött kétségkívül tudati, értékrendbeli változások állnak. Ezek egyikét sokan a nők iskolai végzettségének

növekedésében látják. *Kierman és Lelièvre (1995)* például meggyőzően bizonyítják, hogy a női iskolázottság emelkedése, a tanulásra fordított idő meghosszabbodása következtében a korábbihoz képest nagyobb súllyal jelenik meg a magas iskolázottságú, szakképzett francia nők gyermekvállalási hajlandósága, ami részükről már nem jár együtt a házassági kötelék vállalásával. Ebben a tekintetben azonban az országonkénti eltérések is figyelemre méltóak: Nagy-Britanniában például a házasságon kívül gyermeket vállalók jóval fiatalabbak és kevésbé iskolázottak mint Franciaországban, ami abból következik, hogy Nagy-Britanniában a fiatalok zöme kevesebb tanulás után, fiatalabb korban kezd el dolgozni, s helyzetüket családalapítással, gyermekvállalással stabilizálják.

Mint *Kamarás Ferenc* e kiadványban közölt tanulmánya bemutatja, a nem házas szülések társadalmi háttere az utóbbi években Magyarországon is jelentősen megváltozott: a 90-es években tapasztalt gyors növekedés legdinamikusabb képviselői nálunk is az iskolázottabb nők. Ezt empirikus vizsgálatunk is alátámasztja: mintánkban egyaránt megtalálhatók a későbbi életkorban gyermekre vágyó, ám a házasság kötelékét nem vállaló iskolázott nők, de van utánpótlása azoknak is, akik bizonytalan egzisztenciájukat (alacsony végzettség, szakképzettség és munkahely hiánya stb.) a gyermekvállalással vélték stabilizálni. Adataink azt támasztják alá, hogy a nagyon fiatal korban házasságon kívül szült nők nagy része előbb-utóbb férjhez megy és „kiesik” a nem házas anyák csoportjából, a későbbi életkorban (és nagyobb iskolázottsággal rendelkező) gyermeket vállaló anyák azonban már tudatosan – és többé-kevésbé véglegesen – választják a nem házas életformát. Magyarországi sajátosság ugyanakkor a cigány származású nem házas anyák magas aránya. (Ezt a hivatalos statisztika nem tudja rögzíteni, csak mintavételen alapuló adatgyűjtés útján állapítható meg.) A cigány származású anyák 20 százalékos körüli aránya azt vetíti előre, hogy nálunk a strukturális változás azért is lassúbb, mert a házasságon kívüli szülések egyik jelentős „utánpótlása” a nagyon fiatal korban gyermekre vállalkozó cigány családoktól származik, akik nagy részénél a házasságkötés végleges mellőzésének régi hagyományai vannak. Így nagy a valószínűsége annak, hogy a házasságon kívül szülő nők csoportjának e sajátos „kétarcúsága” a Franciaországban vagy más európai országokban tapasztalható képest nálunk hosszabb ideig jellemző marad.

Egy másik, sokat kutatott kérdés, hogy *a gyermek megszületése vajon ösztönzi-e a párokat a házasság megkötésére*. A demográfiai szakkutatások erre részben a gyermekszülések és a házasságkötések objektív dátumainak egybevetése alapján következtetnek, részben pedig olyan, adatfelvételek útján nyert dátumok egybevetései útján, mint „az együttélés kezdete” – „a

teherbeesés időpontja” – „a gyermekszülés időpontja” – „a házasságkötés időzítésének időpontja (vagy végleges elhagyásának szándéka)”. A házasságkötés és a gyermekszülés között eltelt idő rövidülése már néhány évtizeddel ezelőtt arra hívta fel a demográfusok figyelmét, hogy a házasságkötést egyre gyakrabban előzi meg a jövődöbéli szülők együttélése, és a kapcsolat törvényesítését alapvetően az a törekvés motiválja, hogy az első gyermek házasságban szülessen. Megjegyzendő, hogy ez a tendencia napjainkban is érvényes; a születések többsége házasságban történik, s mint a kutatások alátámasztják: észrevehetően növekszik a házasságon kívüli fogamzást követő házasságkötések számaránya; különösen a fiatalok első terhességei esetén erős a nők törekvése a házasság mielőbbi megkötésére (vö. *Lüscher-Engstler 1990; Guibert-Lantoine - Leridon - Toulemon - Villeneuve-Gokalp 1994*). Ezt a serdülőkori terhességekkel és gyermekszülésekkel kapcsolatos saját vizsgálatunk is alátámasztja.

Mégis egyre gyakoribb, hogy – e tendencia érvényesülése mellett és ennek ellenére – a nem házas családi állapotban gyermeket szülő nők számaránya is növekszik. Az INED 1986. és 1994. évi családiállapot-felvételei például jól mutatják, hogy míg a két időpont között a házas termékenység alig változott, az élettársi kapcsolatban élő hajadonok gyermekvállalási hajlandósága másfélszeresre nőtt, és a kutatók azt tapasztalták, hogy a szülők akár több gyermek felneveléséhez sem látják szükségesnek a házasság megkötését (vö. *Guibert-Lantoine és tsai 1994*). Az egyik legérdekesebb kérdés éppen az lehet: mi az oka annak, hogy ugyanazon szocio-kulturális környezetben a nők, a szülőpárok egy része a terhesség bekövetkeztével, a gyermek megszületéséig igyekszik házasságot kötni, míg másik részük egyáltalán nem érez ilyen indíttatást. A „*miért?*” kérdésre adandó választ a kutatók is hiányolják. Jogosan vetődik fel például az a kifogás, hogy az elemzések többnyire abból a feltételezésből indulnak ki: az élettársi kapcsolatokban minden gyermek a szülők elhatározásából jön világra. Márpedig e szülések számottevő hányada nem kívánt terhességből származik, s ez a fogamzásgátló eszközök hozzáférhetőségével és árával is összefügg (*Wu 1996*). (Saját kutatásunkban az élettársi kapcsolatban élő anyák közel egyharmada – az egyedülállóknak érthetően ennél nagyobb aránya – nem kívánt volna 1995-ben gyermeket szülni, de mert teherbe estek, terhesség-megszakításra sem akartak vállalkozni, vagy későn vették észre a terhességet. Az első gyermeket váró élettársaknál az arány alacsonyabb, de második vagy további gyermekszám mellett az anyáknak már fele nem tervezte előre az 1995. évi gyermekszülést.) Egy nem kívánt terhesség mögött állhat érzelmileg kevésbé megalapozott párkapcsolat (vagy más, „objektív” akadály – pl. az apa

házas családi állapota), s ilyen esetekben nem várható el, hogy a gyermekszülés házasságkötésre ösztönözzön.

Nézetünk szerint azonban nem problémamentes az sem, hogy „a gyermekszülés házasságkötést ösztönző hatásának” mérésére a tisztán demográfiai megközelítésmód (metodika) kevésbé alkalmas. E „hatás” méréséhez definiálni kellene az idő-intervallumot: mennyi időnek kell eltelnie a gyermekszülés és a házasságkötés között ahhoz, hogy e törvényes aktust a gyermekszülés hatásának tulajdonítsuk. Márpedig ezek a döntések nagyon is egyéniek. Esetünkben például az 1995-ben szült nők alig 6 százaléka érezte csak szükségesnek, hogy a szülés utáni hónapokban mielőbb házasságra lépjen az apával, de a szülés után is élettársi kapcsolatban maradtak több mint egyötöde „rövidesen” házasságkötést tervez, további 35–36 százalék pedig „talán, még nem döntöttek” – választ ad. Ebben az anya családi állapotának is van szerepe: a hajadonok inkább számítanak egy későbbi házasságkötésre, míg az elváltak már jobban tartanak egy esetleges, újabb kudarctól. Az „ösztönző hatás” akár évekkel később érvényesül csak: a 90-es évek elején a sokgyermekes családokkal kapcsolatos kérdőíves vizsgálatunkban arra is láttunk példát, hogy a szülők csak akkor kötöttek házasságot, amikor a legidősebb gyermek iskolába került, feltehetően azért, hogy a gyermeket megóvják a megkülönböztetett bánásmódtól (Pongrácz–S. Molnár 1991). A gyermek világra jöttének házasságkötést ösztönző hatása tehát egészen hosszú időre elnyúlva érvényesülhet – akár a második, harmadik közös gyermek után – és természetének feltárása inkább szociológiai megközelítésmódot, metodikát igényel.

Nem kívánt terhesség, rossz időzítés, a terhesség késői észrevétele esetében nem tudunk biztos megállapítást tenni arra vonatkozóan, hogy „az anya hogyan döntött volna”, ha párkapcsolata problémátlan, ha terhessége előre tervezett, ha mindkettőjük által kívánt gyermek jött volna világra. Bizonytalan az anyák későbbi időszakra vonatkozó házassági terve is. A nemzetközi és hazai tapasztalatok szerint ugyanakkor növekszik azoknak a nőknek (szülőknek) a számaránya, akik *gyermekkel, de házasság nélkül* tervezik életüket. (Esetünkben ez egyértelműen az élettársi kapcsolatban élő anyák mintegy 40 százalékáról állítható, akik 1995-ben gyermeket kívántak szülni, de kijelentésük szerint egyáltalán nem akarnak házasságot kötni.) A „miért?” - kérdése mindenekeelőtt e csoport számára válik adekváttá.

A kutatások többnyire közvetett módon adnak választ erre a kérdésre. Ha e populációban magas és növekvő az iskolázott nők aránya, mögötte egy új értékrend (individualizáció, szabad életforma-választás, a hivatalos kötöttségektől, szabályoktól való

mentesülés igénye stb.) megjelenését és terjedését sejtik. Ha a helyzet éppen a fordítottja: főképp alacsony társadalmi státusú, szakképzetlen, nagyon fiatal népességre jellemző, akkor az vélhető, hogy a társadalmi státus, az egzisztencia bizonytalanságát igyekeznek kompenzálni gyermekvállalás, családalapítás révén. Ezek a feltevések bármennyire valószínűek, számunkra is elfogadhatónak tűnnek (kutatásunk ezt a minta egyötödét képviselő cigány származású anyák hagyományos viselkedésmódjával is kiegészíti), mégis egyet kell érteni azokkal, akik – legalábbis ma még – egzakt kutatási célokra meglehetősen kidolgozatlanak tartják az „új értékekkel való azonosulás”, a „bizonytalanság érzése”, a „hagyománykövetés” fogalmait. Kutatásunk legfőbb törekvése ezért éppenséggel a házasságkötés nélküli gyermekvállalással kapcsolatos attitűdök feltárására, „nevesítésére” tett kísérlet volt. Ennek egyik kardinális kérdését az jelenti, hogy a „nem házas szülő” státusát választók milyen értékeket (előnyöket) tulajdonítanak az élettársi együttélésnek a házassággal szemben, a másikat pedig a gyermek szempontjainak mérlegelése: tudja-e az élettársi kapcsolat ugyanazt a biztonságot nyújtani a gyermekek számára mint a házasság, érzelmileg érinti-e a gyermekeket, hogy szüleik milyen kapcsolatban élnek. A házasságon kívül szült nők attitűdjeit mindkét kérdésben viszonyítani tudjuk lakossági véleményekhez, valamint a fiatal felnőtt generáció (a 20–40 év közöttiek) állásfoglalásához (vö. *Cseh–Szombathy* és *tsai* 1994; *S. Molnár* 1997). Ez azért érdekes, mert nézetünk szerint az anyák attitűdjei nem függetlenek a környezet, a közvélemény megítélésétől. A házasságkötés mellőzése akkor válhat csak tömegessé, ha a közgondolkodásban is erős a tolerancia iránta. Az összefüggés természetesen kétirányú: minél nagyobb a gyakorisága az élettársi együttéléseknek, a nem házas gyermekvállalásnak, annál inkább növekszik elfogadottsága a közgondolkodásban is (többek között annak révén, hogy azok száma is gyarapszik, akiknek szűkebb vagy tágabb családjában, baráti körében, szomszédságában olyan személyek vannak, akik ezt az életformát választják).

Ami az élettársi együttélések terjedésének, az élettársi életformának egyre nagyobb társadalmi elfogadottságát illeti, azt ma már a nemzetközi szakirodalom is evidenciaként kezeli, amint azt többek között az Európai Termékenységi és Családvizsgálat is tanúsítja. (E vizsgálathoz 1992–1993-ban Magyarország is csatlakozott, eredményeiről *Kamarás Ferenc* összefoglaló tanulmánya tudósít /vö. *Kamarás* 1995/). Kutatásaink (mind a lakossági vélemények, mind a fiatal generáció állásfoglalása, mind pedig a nem házas anyák attitűdjei) egybecsengnek ezzel abban a tekintetben, hogy az élettársi kapcsolat választása nem jelent „házasság-ellenességet”; az érintettek meghatározó többsége nem tartja „elavult intézménynek”

a házasságot, nem hajlandó a két életformát az erkölcsök dimenziójában összehasonlítani. A nem házas anyák a két páros életformát egyformán jónak, ideálisnak tartják, és – mint már arról szóltunk – elég sokan vannak, akik a későbbiekben akár a maguk számára is választható életformának gondolják a házasságot. Az attitűdök arra vallanak, hogy az élettársi együttélés minden tekintetben egyenértékű versenytársa a házasságnak, és egyéni ízlés, egyéni döntés kérdése, hogy valaki ragaszkodik-e a tradíciókhoz, vagy ehhez való viszonyát lazábban kezeli.

Némiképp más a helyzet a gyermek szempontjainak mérlegelésénél. A szakirodalom figyelme – érthető módon – jobbra az ún. egyszülős családokban nevelkedő gyermekek helyzetére irányul, ami annyiban kapcsolódik a nem házas szülők gyermekeinek problémájához, hogy mivel az élettárs – szülők együttélése kevésbé stabil, az is gyakoribb, hogy a gyermekek – akár kezdettől, akár relatíve rövid idő elteltével – az egyik szülőnél (főképp az anyánál) maradnak. Ami az együttélő élettárs-szülők gyermekeit illeti, szokás említeni, hogy esetükben nagyobb az esély a szülők korábbi kapcsolataiból származó gyermekeinek közös családba kerülésére, ami nevelési problémákat vet fel, és általában a gyermekek „helyzetének rendeződéseként” értelmezik, ha a szülők a későbbiekben mégiscsak házasságot kötnek (vö. Schwarz 1995). A gyermek szempontjait nálunk a lakosság is kifejezetten hagyományos módon mérlegeli: a többség azt helyeselné, ha az élettárs-szülők legkésőbb a gyermek megszületéséig mindenképpen házasságot kötnének. A fiatal generáció (20–40 év közötti férfiak és nők) ebben engedékenyebb: elfogadják ugyan, hogy „a gyermekeknek nem mindegy, szüleik élettársi kapcsolatban élnek-e vagy házasságban”, de – ha már élettársi együttélés mellett döntött egy pár – nem írnák elő számukra a házasságkötést akkor sem, ha kapcsolatukból gyermek származik. Az általunk vizsgált nem házas anyák attitűdjei még inkább elszakadnak a közvélemény normatívájától, de valamelyest generációjuk álláspontjától is: körükben erős többségi nézet, hogy *„egy egészséges nőnek fontosabb hogy gyermeke legyen, mint az, hogy az apa férj-e vagy élettárs”*, közel 60 százalékuk meggyőződése, hogy *„a gyermekeknek ma már mindegy, szüleik házasok vagy élettársak”*, és kevesebb mint egyharmaduk gondolja csak azt, hogy perspektívában *„a házasság nagyobb biztonságot jelent a gyermekek számára”*. Ez utóbbival még azoknak is csak fele azonosul, akik közvetlenül a gyermekszülés után házasságot kötöttek, s még kevesebben, akik *„rövidesen házasságkötést terveznek”*. Nem állítható tehát, hogy az együttélő szülők későbbiekben megkötött házasságait kizárólag csak a gyermek vélt érdekei motiválják, de az sem, hogy a házasságkötés mellőzése a gyermek szempontjainak figyelmen kívül hagyását jelenti. A pro vagy kontra döntésekben sok más motívum (is) szerepet játszik (pl.

a párkapcsolat érzelmi megszilárdulása, az anyagi- és lakáskörülmények rendeződése, a szülők családi állapotának rendeződése, a nagyszülők hozzáállása stb., stb.). A nem házas anyák gyermekeinek meghatározó többsége egyébként kétszülős családban nevelkedik. A vizsgálat időpontjában második vagy további gyermeküket világra hozó anyák több mint 50 százalékának legalább egy gyermeke származott már ugyanattól az apától (de van, akinek akár két vagy három gyermeke is), ami kapcsolatuk tartósságát mutatja. A közgondolkodás egészétől, vagy akár saját generációjuk értékrendjétől eltérő attitűdjeiket – úgy tűnik fel – személyes tapasztalataikra alapozzák. Igaz lehet tehát, hogy jóllehet, a hagyományos családi értékek fellazulása, változása általános jelenség a társadalomban, az azoktól való távolodásban a leghatározottabb cezúrát pontosan az jelenti, hogy a szülők vállalják-e akár több közös gyermek felnevelését anélkül, hogy a házasság megkötését szükségesnek tartanák.

Általános tapasztalat, hogy az egyes országokban a családjognak, a családpolitikának is számolnia kell a nem házas szülések növekvő arányával, illetve azokkal a következményekkel, amelyeket ez a családok helyzetére, a gyermekek nevelkedési körülményeire gyakorol. Ami a családjogot illeti, először a skandináv országokban, majd a 80-as évek végén Belgiumban, Nagy-Britanniában, Ausztriában, Franciaországban, Olaszországban, Spanyolországban, Görögországban olyan törvénymódosítások léptek életbe, amelyek az egymással házasságot nem kötött szülők jogait és felelősségét a gyermek felügyelete terén a házas szülőkéhez közelítik, biztosítva a gyermek jogát mindkét szülőjére (vö. *Prioux* 1994). Kutatásaink azt mutatják, hogy hasonló lépésekre nálunk is nagy igény lenne: lakossági közvélemény-kutatásunkban a megkérdezettek közel 70 százaléka teljes mértékben, vagy legalábbis részben egyetért azzal, hogy „*az élettársi kapcsolatot ugyanúgy védjék a törvények, mint a házasságot*”, s – érthető módon – még inkább határozott véleménye ez a házasságon kívül gyermeket szült nőknek (85 százalék).

A törvénymódosítások mellett is igaz azonban, hogy a nem házas szülések képezik az egyszülős családok egyik legfőbb „utánpótlását”, ami az esetek túlnyomó többségében az anyát jelenti. (Így van ez Svédországban is, amelyet pedig az emancipált apák országaként szokás emlegetni.) Ismert, hogy hátrányaik enyhítése érdekében a családpolitika, a szociálpolitika nagy erőfeszítéseket tesz, és többnyire pozitív diszkriminációval kezeli e családokat. A kutatók gyakori kérdésfelvetése, hogy ez a pozitív diszkrimináció vajon nem ösztönzi-e a gyermekvállalásban érintett párokat arra, hogy ne törekedjenek a házasság megkötésére (vö. *Waite* 1995). Hogy ebben lehet némi igazság, arra korábban Németország volt keleti régiójának

példáját szokták említeni, ahol – az NDK pronatalista népesedéspolitikájával összefüggésben – kiemelten támogatták az egyedülálló szülőket (pl. lakáshoz jutásban), és a nem házas születések aránya ezzel egyidőben indult gyors növekedésnek. Az újabb adatok azonban arra vallanak, hogy az összefüggés nem ennyire egyértelmű és direkt; a nem házas szülések a két régió egyesítése után is növekedtek a volt kelet-német területen, pedig 1989. után a családpolitika a kétszülős családoknak igyekezett kedvezni. (1992-ben például a volt NDK területén 42 százalék volt a nem házas születések aránya, míg a volt nyugat-német területen 20 százalék alatt maradt (vö. *Witte-Wagner* 1995; *Eberstadt* 1994). Saját adataink azt látszanak alátámasztani, hogy a szociális kedvezményeknek kétségkívül *van* – ha nem is túl nagy – szerepe a házasság nélküli gyermekvállalásban. A megkérdezett anyáknak valamivel több mint egyötöde (22 százaléka) értett egyet azzal, hogy „*mivel az egyedülálló szülők több szociális támogatást kapnak, attól kell függővé tenni a házasságkötést, hogy anyagilag mi az előnyösebb*”, és elsősorban olyanok vélekedtek így, akik egyébként is jórészt szociális támogatásból élnek, akiknél a gyēs, az „emelt összegű” családi pótlék alapvető megélhetési forrást jelent. Bár ez nem túlságosan magas arány (és még kevesebb – 5–6 százalék csak – azoké, akik saját életükre vonatkoztatva is határozottan ezt az érvet hozták fel arra, hogy miért nem kívánnak férjhez menni), meg kell jegyezni, hogy az adatfelvétel az ún. Bokros- csomag életbelépése előtti időszakban történt. Kérdezettjeinknek ekkor még nem voltak tapasztalataik arról, hogy milyen „anyagi előnyök” származhatnak abból, ha a gyēs, a családi pótlék elnyerésénél a család egy főre jutó jövedelmébe az apa keresetét nem számítják be, mert vagy nem deklarálják az élettársi együttélés tényét, vagy pedig olyan élethelyzetet teremtenek, amelyben a szülőpár minden szempontból szoros kapcsolatban marad, de nem laknak közös lakásban. A lakosság is borulató volt ebben a kérdésben 1995 végén, a családtámogatások lefaragása után. Akkori közvélemény-kutatásunk szerint az emberek közel 60 százaléka részben vagy teljes mértékben elképzelhetőnek tartotta, hogy „*mivel az egyedülálló szülők könnyebben jutnak támogatáshoz, több lesz a válás, vagy eleve nem kötnek házasságot*” (vö. *Pongrácz-S. Molnár* 1996). Nem kizárt, hogy a gyermeknevelési támogatások rendszerében 1995-ben bekövetkezett változások házasságkötés elkerülésére motiváló hatásával a közeljövőben még számolni kell.

Befejezve összefoglalónkat, megállapíthatjuk, hogy nemcsak a házasságon kívüli szülések számának növekedését mutató kemény statisztikai adatok, hanem az e tendenciát produkáló népesség motivációi, attitűdjei, értékrendje is azt támasztják alá, hogy a családi életforma hazánkban is – Európa számos országához hasonlóan – elindult a változások útján.

Nagy kérdés, hogy ez a családi együttélés stabilitásának gyengülését jelenti-e, egy olyan folyamatot, ami nem lassítható, visszafordíthatatlan. A nemzetközi szakkutatások nem adnak erre egyértelmű választ (vö. *Roussel* 1991). Van olyan felfogás, amely szerint a modernizáció felgyorsulása szükségszerűvé teszi, hogy a hagyományos keretek szétfeszüljenek, s hogy a család egyre kevésbé nevezhető majd társadalmi normáknak megfelelő intézménynek, sokkal inkább az egyének közötti magánjellegű megegyezésen fog alapulni. Vannak azonban másféle álláspontok is. Kutatásunk alapján magunk is hajlunk annak elfogadására, hogy a családi együttélés hagyományostól eltérő normáinak, értékeinek terjedése nem jelenti azt, hogy vele együtt magának a családnak az értéke is csökkenne. A család, a gyermek megkülönböztetett elsőbbsége – amely Magyarországra különösen jellemző – olyan országokban is kimutatható, amelyekben a törvényes házasság mellett a családi életközösségek más – kötetlenebb – alternatíváinak jelenléte megszokottabb. El kell fogadni, hogy a családra vonatkozó szemléletmód sokfélesége korunkban természetes, normális állapot. Ám csak e változásokat rugalmasan követő családpolitikától, családjogtól várható el, hogy a modernizáció felgyorsulására a családok – függetlenül hagyományos vagy nem hagyományos formáiktól – ne olyan válaszokat adjanak, amelyek stabilitásukat gyengítik, funkcióik feladását eredményezik. Az a tény, hogy a házasságkötéstől tartózkodó anyák számottevő része előre tervezte, kívánta gyermekét, s hogy meghatározó többségük életformaként a páros együttélést, gyermeke(i) kétszülős családban történő, közös nevelését választja, azt az optimista hipotézist fogalmaztatja meg velünk, hogy ha a tradicionális keretek gyengülnek is, a gyermek, a teljes család utáni vágy erős marad.

HIVATKOZÁSOK

- Andorka Rudolf*, 1996. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedése a rendszerváltozás óta. *Szociológiai Szemle*, 1. sz.
- Bevölkerungsstatistik, 1996. EKKS-EG-EAG, Brüsszel-Luxenburg.
- Carlson, E.-Klinger András*, 1987. Unmarried Couples in Hungary. *European Journal of Population*, 85-99.
- Cseh-Szombathy László-S. Molnár Edit-Pongrácz Tiborné-Utasi Ágnes*, 1994. Családi értékek – családi normák. In: Magyarország átalakulóban c. tanulmánykötet, Népjóléti Minisztérium.
- Eberstadt, N.*, 1994. Demographic Shocks After Communism: Eastern Germany, 1989-93. *Population and Development Review*, 1. sz.
- Guibert-Lantoine, C.-Leridon, H.-Toulemon, L.-Villeneuve-Gokalp, C.*, 1994. La cohabitation adulte. *Population & Sociétés*. Szept.

- Kamarás Ferenc*, 1995. Európai Termékenységi és Családvizsgálat Magyarországon. *Demográfia*, 1. sz.
- Kiernan, K.–Lelièvre, É.*, 1995. Devenir parent hors mariage en France et en Grande-Bretagne: Les différentes facettes d'un Statut particulier. *Population*, 3. sz.
- Kolosi Tamás–Bedekovics Iván–Sík Endre*, 1997. Munkaerőpiac és jövedelmek. In: Az ajtók záródnak. Jelentés a Magyar Háztartás Panel 5. hullámának eredményeiről. Magyar Háztartás Panel Műhelytanulmányok, 8., Budapest Közgazdasági Egyetem Szociológia Tanszék–TÁRKI.
- Lakatos Judit–Eperjesi Erzsébet–Plank Ferencné*, 1996. A foglalkoztatási és kereseti struktúra összefüggései. In: Foglalkoztatás, jövedelmi viszonyok, munkakörülmények c. tanulmánykötet, Munkatudományi tanulmányok. Struktúra–Munkaügy Kiadó.
- Lüscher, K.–Engstler, H.*, 1990. Pluralität in Grenzen. Eine sozio-demographische Typologie aktueller Formen der Familiengründung in Schweiz. *Zeitschrift für Bevölkerungswissenschaft*, 3–4. sz.
- Pongrácz Tiborné–S. Molnár Edit*
- 1991. Sokgyermekes családok. KSH NKI Kutatási Jelentései, 41. sz.
 - 1994a. Serdülőkorban szült anyák társadalmi, demográfiai jellemzőinek longitudinális vizsgálata. KSH NKI Kutatási Jelentései, 53. sz.
 - 1994b. Kisgyermekes anyák és apák szülői, családi attitűdjei négy európai országban. KSH NKI Kutatási Jelentései, 52. sz.
 - 1996. Változások a gyermektámogatások rendszerében és azok megítélése a közgondolkodásban. KSH NKI Kutatási Jelentései, 57. sz.
- Prioux, F.*
- 1994. Le droit et les familles non mariées en France. *Population*, 6. sz.
 - 1995. La fréquence de l'union libre en France. *Population*, 3. sz.
- Roussel, L.*, 1991. Les „futuribles” de la famille. *Futuribles*, 153.
- Schwarz, K.*, 1995. In Welchen Familien wachsen die Kinder und Jugendlichen in Deutschland auf? *Bevölkerungswissenschaft*, 3. sz.
- S. Molnár Edit*, 1997. Szülői, családi attitűdök különbségei a gyermeküket egyedül nevelő, valamint a teljes családban élő nem házas anyák körében. A T019189. sz. OTKA-kutatás zárótanulmánya. Kézirat.
- Szukicsné Serfőző Klára*
- 1994. A szülők és gyermekeik iskolázottsága. KSH NKI Kutatási Jelentései, 51. sz.
 - 1995. Az egyszülős családok társadalmi-demográfiai jellemzői. KSH NKI Kutatási Jelentései, 55. sz.
- Szűcs Zoltán*, 1996. Az élettársi kapcsolatban élő családok társadalmi, demográfiai jellemzői. KSH NKI Kutatási Jelentései, 56. sz.
- Waite, L.J.*, 1995. Does Marriage Matter? *Demography*, 4. sz.
- Witte, J. C.–Wagner, G.G.*, 1995. Declining Fertility in East Germany After Unification: A Demographic Response to Socioeconomic Change *Population and Development Review*, 2. sz.
- Wu, Z.*, 1996. Childbearing in Cohabitational Relationships. *Journal of Marriage and Family*, 2. sz.

EGYÉB MEGJEGYZÉSEK

- A tanulmány egyes részleteinek (a II., III. fejezet valamint a III. fejezet a) pontja) első közlését lásd: *Demográfia*, 1997. 1. sz. („*Házasságon kívül szült anyák életforma-választása*” címmel), és *Statistikai Szemle*, 1997. 7. sz. („*Szülőpárok házasságkötés nélkül*” címmel) folyóiratokban.
- A tanulmány I. fejezetében szereplő, a nem házas szülések országos adatait bemutató táblák forrása az *1995. évi Demográfiai Évkönyv*; az 1995. évi országos adatokból a kutatás számára részletesebb kombinációk is készültek (lásd: I. fejezet).
- Az adatfelvétel megszervezése a Társadalomkutatási Informatikai Egyesüléssel (TÁRKI-val) együttműködésben történt. A mintaétel előkészítésében *Tarjányi József*, a kérdőív szerkesztésben és a kérdezőbiztos védőnők eligazításában *Juhász Katalin*, a TÁRKI munkatársai voltak segítségünkre, akiknek ezúton mondunk köszönetet.
- A kutatás alapsorainak írásos dokumentációja („*1995-ben született gyermekek*”) valamint a system file (*HAZKIV95.sys*) a TÁRKI, illetve a szerzők adattárában hozzáférhetők.